

Jan Amos Komenský

Předehra pansofie

Objasnění pansofických pokusů

EUROPA // ACADEMIA

Jan Amos Komenský
Předehra pansofie
Objasnění
pansofických pokusů

ACADEMIA

Praha 2010

Kniha vyšla s podporou Akademie věd České republiky
KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Komenský, Jan Amos
[Prodromus pansophiae. Česky]
Předehra pansofie ; Objasnění pansofických pokusů / Jan Amos
Komenský ; přeložila, komentovala a předmluvu napsala Markéta
Klosová. -- Praha : Academia, 2010. -- 204 s. -- (Europa ; sv. 23)
Přeloženo z latiny
ISBN 978-80-200-1862-5 (váz.)

[001:165]:304.9

- pansofie
- pojednání
- komentovaná vydání

00 - Věda. Všeobecnost. Základy vědy a kultury. Vědecká práce [12]

Translation © Markéta Klosová, 2010
Commentary © Markéta Klosová, 2010
Preface © Markéta Klosová, 2010

ISBN 978-80-200-1862-5

OBSAH

O Předehře pansofie a jejím Objasnění	7
Spojovací text Veškerých spisů didaktických k Předehře pansofie	29
Předehra pansofie	31
Spojovací text Veškerých spisů didaktických k Objasnění pansofických pokusů	113
Objasnění pansofických pokusů sepsané kvůli kritikům	117
Poznámky	157
Poznámky k předmluvě	157
Poznámky ke Spojovacímu textu Veškerých spisů didaktických k Předehře pansofie	160
Poznámky ke Předehře pansofie	161
Poznámky ke Spojovacímu textu Veškerých spisů didaktických k Objasnění pansofických pokusů	174
Poznámky k Objasnění pansofických pokusů	175
Zkratky	181
Prameny a literatura	183
Summary	195
Rejstřík	197

O Předehře pansofie a jejím Objasnění

Tato knížka obsahuje dvě v originále latinská Komenského díla, jež spolu dobou vzniku, obsahem i osudem úzce souvisejí – první je Předehra pansofie (Pansophiae praeludium); druhé, nazvané Objasnění pansofických pokusů (Conatuum pansophicorum dilucidatio), je vlastně obranou toho předchozího.

O obou dílech a dramatických událostech

Oba spisy vznikly ve třicátých letech 17. století za Komenského pobytu ve velkopolském Lešně, kam jako vyhnanec z vlasti dospěl roku 1628 (podobně jako jiní exulanti opustili pro svou víru habsburskou monarchii, aby nadále žili na území v té době tolerantního Polska, ortodoxně luteránského Saska či jinde) a netušil, že se mu toto místo stane na dlouhá léta domovem.

V Lešně se Komenský vrátil k pedagogické činnosti, již před nějakou dobou na Moravě opustil ve prospěch církevní služby v Jednotě bratrské. Začal vyučovat na lešenském gymnáziu, na němž studovaly jak děti českých přistěhovalců do Lešna, tak jejich polští souvěrci i luteráni, většinou německého původu, často pocházející z habsburského Slezska.

Neutěšený stav zdejší školy podnítil Komenského k úvahám, jak zlepšit vyučování zde i ve vlasti. V listě (bez data, avšak podle probíraných reálií datovatelném do roku 1630/

/1631) Pavlu Paliurovi, seniorovi velkopolské církve,¹ píše Komenský o různých školských otázkách a kromě toho, že se zasazuje o zřízení tiskárny lešenské školy, obsahuje dopis i jeho slova, která nám nejlépe osvětlí, jaké v gymnáziu panovaly poměry: „Vážně jsem se zabýval školskými pracemi a pochopil jsem, že mezi příčiny pomalých pokroků a únavných obtíží patří především nedostatek školních pomůcek, zvláště takových, které by byly přizpůsobeny pro takovou směsici jazyků a nadání, jaká je zde. Dělal autorů, kteří se tu vykládají, mají dost málo: diktováním a prepisováním se maří čas, záležitost je plná obtíží a zdržování. Slovník je sotva pro jednoho dva žáky v celé škole, a kam se mají v pochybnostech obrátit? Odkud mají čerpat, co potřebují? Zvláště když jsou slovníky buď latinsko-německé, nebo latinsko-polské? Začal jsem tedy uvažovat (poněvadž mi to svědomí přikazovalo a slitování mě pohánělo), zda by bylo možné nějakým způsobem pomoci v těchto nesnázích...“ Na základě studia různých didaktických spisů zejména německé provenience, do nějž se ponořil patrně během roku 1627,² začal posléze Komenský vytvářet pro lešenské gymnázium vlastní učební texty.

Roku 1631 vyšly poprvé latinsky (bez uvedení autora, roku i místa vydání) v Lešně Dveře jazyků otevřené (*Janua lingvarum reserata*) jako první tisk tamní bratrské tiskárny. Brzy, roku 1633, následovaly autorem zdokonalené verze spisu (v Gdaňsku s německým a polským překladem a v Lipsku s německým přetlumočením – texty v těchto jazycích však nezpracoval Komenský, jenž posléze pořídil i latinsko-českou podobu díla). V dalších letech autor latinské znění spisu dost zásadně přepracoval pro druhé lešenské vydání v roce 1649 a posléze znovu důkladně přestyloval pro edici v Sárospataku roku 1652.³

Již první verze učebnice z roku 1631 získala okamžitou popularitu a dílo začalo dosti nekontrolovatelně vycházet v různých evropských zemích, často v úpravách, o nichž Komenský ani nevěděl. Komenskému přinesly Dveře jazyků okamžitou proslulost, avšak běh událostí – které mezi jiným zahrnovaly i ostrý konkurenční spor dvou gdaňských tiskáren o to, která z nich smí Dveře jazyků vydat (podzim 1632) – ho poněkud vyvedl z míry, neboť edici podnikl jen pro zjištění názorů svých přátel a nebyl vůbec připraven na takovýto rozruch.⁴

Dílo se drželo důsledného paralelismu věcí i slov a spolu s jazykem podávalo i náhled na svět, takže se podle mínění Jana Jonstona, učence polsko-skotského původu, zdálo „být jakoby synopsí filosofie“.⁵

Přesně toho Komenský hodlal docílit, zdá se však, že jeho snaha zůstala až na tento ojedinělý ohlas bez povšimnutí a že všeobecné nadšení pro Dveře jazyků pramenilo prostě z jejich dobré využitelnosti jako učebnice jazyka. Těžko říci, zda tento rys své náhlé proslulosti Komenský pochopil, či ne. V úvodu k Předehře pansofie autor každopádně mluví o své naději, že by za použití podobné metody mohl vytvořit další, užitečnější příručku, Dveře věcí čili Bránu moudrosti, která by měla studujícím mladým lidem posloužit k tomu, aby si, „... až se s pomocí Dveří jazyků naučí vnějškově rozlišovat věci, přivykli nahlížet do jejich nitra“. Dále píše: „Začal jsem doufat, že... bude možné vytvořit nějakou velmi pěknou malou encyklopedii či pansofii s dobrým využitím.“⁶

V únoru roku 1635 vzala synoda Jednoty (jak se zdá, bez námitek) oficiálně na vědomí, že se Komenský věnuje práci na „křesťanské pansofii“ (tedy Dveřích věcí).⁷ Evropská sláva vyvolaná úspěchem Dveří jazyků do

jisté míry zavinila i mnohem méně příjemné Komenského starosti spojené právě s propagací a tvorbou pansofie (či všemoudrosti, pokud bychom chtěli výraz přeložit jediným slovem).

Když v polovině třicátých let 17. století odjeli z Lešna do Anglie dva studenti, Komenského souvěrci, a ocitli se u Samuela Hartliba, byla pro něj otázka, co že dělá Komenský (i když se s ním dosud osobně nesetkal), naprosto přirozená. Informace, že Komenský pracuje na Dveřích věcí, Hartliba zaujala. Studenti se postarali, aby Komenský dostal Hartlibovy dopisy, v nichž žádal, aby lešenský autor zaslal nějakou ukázkou své práce; když to Komenský po nějaké době učinil, spustilo to nečekaný řetězec poměrně dramatických událostí.

Podnikavý Hartlib a další nadšený přítel, Joachim Hübner, totiž zařídili, že text, o němž Komenský mluví jako o předmluvě k budoucímu celku pansofického díla, jež prozatím nebyla určena pro širokou veřejnost, vyšel roku 1637 bez autorova vědomí v Oxfordu a rozlétl se po Evropě pod názvem *Předehry Komenského snah* (*Conatuum Comenianorum praeludia*), který pohotový Hartlib pro bezejmenné dílo vymyslel. Komenský čekal několik měsíců na Hartlibovu odpověď a zásilka s vytištěným dílem ho nesmírně překvapila. Zdržení způsobily pochyby oxfordské univerzity, která nějakou dobu váhala dát svolení k tisku, poněvadž cenzor v textu spatřoval myšlenky podobné pelagiánským a sociniánským.⁸

Ozvala se celá řada učenců z rozmanitých oborů, učitelů na akademiích, filosofů, kněží různých vyznání; ohlasy byly vesměs bouřlivé, ovšem ne tak jednotně kladné jako v případě *Dveří jazyků*.⁹

V *Předehrách* (či později *Předehře*) pansofie se Komenský pokusil vytvořit nový návrh reformy lidského vzdělání a pansofii představil zejména jako metodu vedoucí k univerzálnímu poznání věcí. Toho bylo podle něj jen stěží možné docílit pouhým popisem všech jednotlivých věcí a jevů, které se ve světě vyskytují, a usoudil, že lepší cestou bude použití metody založené na schopnostech smyslu, rozumu a na božském zjevení. Výklady aristotelského typu, v nichž se poznání mělo dosáhnout pomocí čistě logických dedukcí, Komenského neuspokojovaly, avšak nebyl ochoten se smířit ani s induktivní metodou, založenou na empirickém zkoumání a postupném zobecňování jeho výsledků, jak ji nastínil anglický státník a filosof Francis Bacon.¹⁰ Podle v zásadě novoplatonské koncepce Komenského se měly z věcí vyabstrahovat jejich obecné ideje, s nimiž by se potom při poznávání věcí (či výuce) dále pracovalo. Početné věci se měly převést na málo početné druhy či rody věcí, což mělo zabránit tomu, aby se člověk při vzdělávání zdržoval honbou za nepodstatnými podrobnostmi. Pokud jde o výuku odborných předmětů na školách (jak říká Komenský, studií věd) a o vědní obory, byl by Komenský rád viděl jakousi jednotnou vědu vycházející ze zdrojů (smysly, rozum a božské zjevení) společných pro všechny obory. Metafyzika jako obecná nauka o jsoucnu měla podřazeným vědním oborům poskytovat jakési vodítko, podle něž by postupovaly a řídily se jím.

Takovýto program by dnes jistě nikdo nemohl po vědě jakéhokoli zaměření požadovat. Ona jednotná věda a poznání byly samozřejmě neuskutečnitelné už v době Komenského, kdy se všechny vědní obory, a zvláště pak vědy přírodní, začaly prudce rozvíjet a osvobozovat se všemi možnými způsoby od zastaralého aristotelského (či spíše

novoscholastického) pojetí výkladu věd, jaké dosud přetrvávalo na novověkých univerzitách (a po jejich vzoru i na nižších stupních škol). Prostředky, názory, zkoumání, teorie a úvahy, které směřovaly k tomuto cíli, však byly neobyčejně různorodé, a v tomto úsilí se tak bok po bok jeví odbojnost proti aristotelismu, avšak ve všech ostatních ohledech se od sebe diametrálně odlišovaly. Lze tedy říci, že Komenským požadovaná reforma vzdělanosti, vědy a poznání, jak se nám představuje v Předehře pansofie, přispívala svým dílem právě k tomu, co v první polovině 17. století leželo na srdci velkého počtu významných evropských vzdělavců: k vypuzení aristotelismu ze škol a vědeckého života. Vždyť zastánci tradičního aristotelického pojetí výkladu a výuky věd v té době začali znovu získávat ztracenou půdu.

Souhlasná nebo odmítavá stanoviska různých veličin současného vědeckého světa se Komenského jistě mohla dotýkat, avšak nejvážnější osobní následky pro něj měla velmi negativní reakce přímo na domácí půdě. Dílo neušlo pozornosti Hieronyma Broniewského, polského šlechtice, ve třicátých letech majitele městečka Skoki a posléze i vlastníka městečka Obrzycko. Víme o něm, že měl za sebou studia v Heidelbergu a že byl patronem (světským seniorem) polského sboru Jednoty bratrské ve svém městečku Skoki. Podle slov samotného Komenského byl Broniewski dosti vzdělaný člověk.¹¹

Broniewski byl obsahem Komenského spisu natolik pobouřen, že sepsal útočný rozklad proti němu o padesáti bodech. Tento materiál (respektive jeho opis) objevil britský badatel George Henry Turnbull, když ve čtyřicátých letech minulého století zkoumal rozsáhlý fond dokumen-

tů z Hartlibovy pozůstalosti zachovaných v Univerzitní knihovně v Sheffieldu, tzv. Hartlib papers. Turnbull identifikoval tyto poznámky podle přiložené kopie Broniewského dopisu, adresovaného Marcinu Ormińskému (Ormińioví), velkopolskému senioru (od roku 1633),¹² a na základě jiných dokumentů, zvláště nedatovaného dopisu Hartlibovi (o tomto listě ještě bude řeč), v němž se Komenský zmiňuje o jednom ze svých souvěrců, jenž vytvořil veřejné psaní o padesáti bodech, a nepřijemnostech, které z toho Komenskému vznikly.¹³ Jak se obě s Broniewským spojené písemnosti dostaly do držení Samuela Hartliba, není jasné; můžeme se jen domnívat, že mu jejich opisy poslal sám Komenský.

Kdy Broniewski vlastně svou kritiku napsal, není známo. Samozřejmě ji nejspíš podnítila oxfordská edice Komenského spisu z r. 1637, avšak Broniewski z ní ve svých kritických připomínkách nevycházel a citoval z nějakého rukopisného exempláře.¹⁴

Komenského nedatovaný dopis Hartlibovi, o němž již byla řeč, není také časově zařaditelný příliš přesně. Nepochybně vznikl po 15. červenci 1638 (podle gregoriánského kalendáře), neboť toto datum je v něm zmíněno v souvislosti s jiným, dříve odeslaným dopisem. Dále je v listě řeč o potížích, které má filosof Joachim Jung se zavilými kritiky po úplném vydání svého díla *Logica Hamburgensis* (Hamburská logika), jež vyšlo právě roku 1638. Komenský podle svých vlastních slov ještě nedávno, když o tom Hartlibovi psal, nevěděl, že během několika dní bude mít podobné starosti jako Jung. Stanislav Souček, který se problematikou začátkem 20. století zabýval, opravil datace Jána Kvačaly, jenž list vydal, a datoval dopis do podzimních dní roku 1638. Dne 14. října 1638 totiž proběhla syno-

da Jednoty bratrské, která o Broniewského kritice prokazatelně nejednala; z toho Souček vyvodil, že Broniewského kritické připomínky ještě nemohly být zveřejněny, poněvadž pokud by již byly známy, nemohla by je synoda při svém jednání pominout.¹⁵ Komenský dále v dopise Hartlibovi sděluje, že absolvoval právě včera nepříjemné neveřejné slyšení, na kterém byli kromě hlav církve přítomni i lešenští šlechticí patroni Jednoty (tedy Bogusław Leszczyński a Jan Jerzy Szlichtyng). Komenský se podle svých slov bránil tak účinně, že se Broniewského námitky všem zdály být směšné. Jeho protivník prý pokládal za nebezpečné, aby Komenský špatným příkladem ovlivňoval lešenské gymnázium. Komenského nabídka, že se vzdá svého místa ve škole (byl tehdy jejím rektorem) a péče o studující mládež, nebyla přijata; na druhé straně se ale shromáždění rozhodli, že se záležitost co nejrychleji veřejně projedná před představenými církve na shromáždění šlechty a šlechtických patronů Jednoty a za přítomnosti samotného Broniewského.

Není jasné, jaký čas uplynul mezi vystoupením Broniewského (jehož jméno známe vlastně jen z materiálů nalezených Turnbullem) a výše popsaným slyšením. Nevíme, zda se Broniewski nejdříve snažil získávat stoupence (o nichž nevíme takřka nic) a svých padesát připomínek a list vedení Jednoty sepsal až potom, nebo zda tomu bylo právě naopak. Rozhodně je však z povahy věci zřejmé, že nešlo o jednorázovou záležitost, ale o delší proces. Komenskému byly podle zmíněného dopisu Hartlibovi šlechticovy pokusy ovlivnit vedení Jednoty dopisem a již zmiňovaným padesátibodovým spiskem nejprve k smíchu, ale posléze viděl, že jeho odpůrce dokázal zviklat další a další osoby a získat je pro své mínění, a situace začínala být po-

vážlivá. Je možné, že kritickým momentem v celé záležitosti bylo to, že Komenského odpůrci získali na svou stranu několik šlechticů, což zmiňuje Komenský v předmluvě k Objasnění pansofických pokusů (zařazené až do souboru Veškerých děl didaktických, lat. *Opera didactica omnia*, z roku 1657). Jména těchto vysoce postavených lidí neznáme.¹⁶

Můžeme pouze s jistotou říci, že někdy po 15. červenci 1638 dostaly události pro Komenského nebezpečný spád, a to patrně právě v důsledku zveřejnění Broniewského připomínek či jejich odeslání na oficiální místa. Zmíněný Součkův postřeh, že kdyby již 14. října 1638 měly vedoucí osobnosti Jednoty v rukou Broniewského padesát bodů, jednala by o nich synoda, má ovšem velkou váhu. Podceňili snad (podobně jako Komenský) i další představitelé Jednoty závažnost celého problému? Bylo by možné, že celá kauza sice začala v létě, ale ke slyšení, jehož průběh jsem již popsala, a k odeslání dopisu Hartlibovi by došlo až po 14. říjnu 1638? Přidávat cokoli dalšího by bylo pouhou spekulací.

Podle zmínky, kterou uvádí Komenský v par. 49 ve svém tzv. Vlastním životopise, dovedl Broniewski záležitost tak daleko, že se Komenský musel z nařčení veřejně zodpovídat nejprve na zámku v Lešně před vznešenými patrony církvi a dva měsíce nato dokonce před synodou Jednoty, která se sešla v lešenském chrámu (o prvním, neveřejném slyšení se zde autor nezmiňuje).¹⁷

Nevíme přesně, kdy se konalo již zmiňované shromáždění šlechtických ochránců Jednoty; můžeme-li bezezbytku věřit Komenského slovům, pak v lednu 1639, neboť synoda začala 20. března toho roku. Šlechtici jistě nebyli v otázkách víry zcela směrodatnou autoritou, i když jako

světští patroni Jednoty nemohli být v teologických otázkách docela nezkušení a vliv v církvi, která na ochraně i finančních příspěvcích svých světských příznivců byla v leccěms závislá, museli mít nemalý. Dne 21. března 1639 se pak vleklá záležitost na synodě v Lešně konečně dořešila a Komenský byl rehabilitován.¹⁸

Synoda měla nepochybně k dispozici první vydání *Objasnění pansofických pokusů*, tisk nezamýšlený pro veřejnost, ale jen pro osoby, jež na tom mají zájem (jak uvidíme dále, toto shromáždění mohlo dokonce mít i druhou edici díla). Zda Komenský spis předložil oné předcházející šlechtické schůzi, nevíme: pokud se konala v lednu 1639, jistě to udělat mohl, neboť dílo, jež bylo autorovou odpovědí na Broniewského útoky, vyšlo v Lešně s vrocením 1638. Jediný dochovaný exemplář tohoto tisku byl objeven v devadesátých letech minulého století v British Library v Londýně.

Objasnění pansofických pokusů tedy opustilo lešenskou tiskárnu nejpozději v prosinci 1638. Jisté je, že Broniewski již 5. ledna 1639 (podle gregoriánského kalendáře) Komenského obranu znal, neboť v dopise Orminiovi činí narážky na některé její pasáže.¹⁹ V tom případě je možné, že se neveřejné slyšení, o němž psal Komenský Hartlibovi (a které snad mohlo dát i pokyn pro sepsání spisu), mohlo konat bezprostředně po 14. říjnu 1638, neboť pro vytvoření a vydání díla tak ještě zbývalo celkem dost času.

Do této časové osy pak zapadá i to, že Hartlibova tištěná předmluva k celému souboru Komenského spisů, jenž vyšel v lednu 1639 – a obsahoval kromě jiného druhé vydání *Předeher Komenského pokusů*, nyní již pod Komenským schváleným titulem *Ohlašovatel pansofie*

(*Pansophiae prodromus*),²⁰ a druhé vydání *Objasnění pansofických pokusů* – je datována 1. ledna 1639 (podle juliánského kalendáře užívaného v Anglii). Hartlib v úvodním slově k londýnskému svazku s radostí píše o *Objasnění pansofických pokusů*: „... když... jsem neměl po ruce nic, co bych připojil k *Ohlašovatel* pansofie, už skoro na konci všeho dorazilo dílo, Komenským poslané *Objasnění jeho pansofických pokusů*, jako vytoužený, avšak naprosto nečekáný dar.“ I když prý bylo dílo autorem dáno v Lešně do tisku ne proto, aby se zveřejnilo, nýbrž aby se snáze dalo rozšířit mezi přáteli, rozhodl se dát Hartlib přednost „většimu prospěchu“ a svěřil spis londýnským tiskařům. Celý konvolut byl vytištěn koncem ledna 1639.²¹

Trochu jinak vyznívá svědectví rukopisně dochované předmluvy k tomuto svazku, datované Hartlibem 1. října / 11. října 1638 (a s dodatečně dopsaným dalším datováním 1. ledna 1639). V tomto textu se Hartlib také zmiňuje, že zcela nedávno dostal *Objasnění pansofických pokusů* a připojuje je do svazku. Tato předmluva se v tisku z roku 1639 neobjevila; vyplývá z ní ovšem, že Hartlib měl dílo v nějaké podobě k dispozici již začátkem podzimu 1638.²² Kdyby však již v uvedenou dobu *Objasnění pansofických pokusů* existovalo, a to třeba jen v rukopisné podobě, bylo by vyloučeno, aby se odesláním důležitého dopisu Komenského Hartlibovi, v němž zmiňuje problémy se svým odpůrcem, mohlo datovat po 14. říjnu 1638, poněvadž by již v té době byla na světě i obrana kritizovaného spisu, nejen Broniewského výtky.

Je však pravděpodobné, že jde pouze o nějaký zmatek, vyvolaný například tím, že se Hartlib snažil původní předmluvu přepracovat, aby do ní začlenil i zmínky o *Ob-*

jasnění pansofických pokusů. Navíc máme průběh dokončovacích prací na londýnském vydání dosvědčen další osobou, Joachimem Hübnerem, který se v dopise z 18./28. ledna Komenskému omlouvá, že neposílá žádné vyjádření o Objasnění pansofických pokusů, neboť spis jen přelétl, poněvadž jakmile došel, musel být odeslán do tiskárny. Ličení Hartlibovy tištěné předmluvy a Hübnerova dopisu z konce ledna vzbuzuje dojem, že lešenská vydání Objasnění pansofických pokusů muselo vyjít nedlouho před londýnskou reedicí. Komenského zmínka v předmluvě díla věci také příliš nevysvětlí. Autor totiž říká o rádcích Objasnění pansofických pokusů toto: „Napsal jsem je a z vůle a na příkaz předních mužů a patronů církvi tohoto místa vyšly tiskem (po nedávné slavnostní poradě konané na slavnostním shromáždění). Ne proto, aby se to zveřejnilo, nýbrž aby se to sdělilo těm, pro něž je to důležité.“²³

Znamená to snad, že podnět k vytištění spisu vzešel z oné schůzky, která předcházela dopisu Hartlibovi, napsanému snad na podzim 1638 po 14. říjnu? Nebo mělo rozhodující roli ono šlechtické shromáždění (ať už by dalo popud k sepsání díla či k tisku již hotového textu), jež by však vzhledem k vročení prvního vydání Objasnění pansofických pokusů muselo proběhnout přinejmenším tři, nikoli dva měsíce před březnovou synodou roku 1639? Nelze to s určitostí říci. Komenského slova, že i se svými přívrženci stojí a padá s posouzením církve,^{23a} si ovšem lze vyložit jen tak, že Komenský již na sklonku roku 1638 uvažoval či věděl o tom, že přednese svou obranu na jarním synodním jednání Jednoty v březnu roku 1639. – Otázky a nejistota nemají konce a nemyslím si proto, že chronologie událostí je s konečnou platností objasněna. Zbývá jen

doufat, že dohadům učiní konec nějaký nový šťastně nalezený, dosud v některém archivu zapadlý dokument.

Jak už jsem poznamenala, Broniewski prokazuje v dopise Orminiovi z 5. ledna 1639 znalost Komenského obrany. Pisatel naléhá na seniora, aby se zasadil o to, aby již Komenský přestal znepokojoval církev svými pansofickými pokusy, a požaduje, aby bylo jeho protivníku v této věci uloženo mlčení. Krom toho Broniewski činí rozhorlené narážky na některé pasáže Objasnění pansofických pokusů.²⁴

Pokud se stručně podíváme na obsah spisu, pak nás může překvapit, že nejde o důslednou obranu, zabývající se bod po bodu vyvracením vznesených obvinění, ale o rozvedení argumentace Předehry pansofie či o trochu hlubší vysvětlení toho, jak vlastně Komenský co v napadeném spise míní. Navíc jde o výklad podaný velmi obrazným jazykem. Celé pře se text v zásadě dotýká jen v neadresných náznacích a narážkách. Rozevlátý naléhavý styl využívá v maximální míře biblických obrátů a projevuje se v něm jasně k mystice tíhnoucí založení Komenského.

Na druhé straně se domnívám, že tento do očí bijící rys autorova projevu nemusíme nutně pokládat jen za výraz Komenského sklonů k mystice a za přirozený výtrysk jeho obraznosti, náboženského cítění a vášnivého zaujetí pro pansofii: může být i výsledkem určitého kalkulu. Máme totiž dochován i zcela jiný, mnohem realističtěji podaný plán pansofického díla, který Komenský vylíčil v dopise z 5./15. května 1638 jednomu ze svých příznivců. V tomto náčrtu je sice pansofie rovněž přirovnávána k budově (o třech částech), avšak bez mystického chrámu proroka Ezechiela se zde Komenský naprosto obešel, jak si všimli i jiní badatelé.^{24a}

Měli bychom si tedy položit otázku, zda by byl detailní rozbor Broniewského kritiky Komenského věci prospěl? Nemohl se Komenský domnívat, že na rozjitřený výlev je lépe odpovědět ve stejném tónu? Jak jinak lépe přesvědčit znepokojené souvěrce, že nestavíme vědu nad bibli, než tak, že výslovně uvedeme do souvislosti starozákonní Ezechielův mystický chrám a již poměrně přesně se rýsu- jící plán kritizované pansofie?

Tento přístup k věci má i jiné nezanedbatelné přednos- ti: 1. Nelze tak nikoho urazit. Což by se Broniewski nutně nemusel cítit krutě zahanben a ponížen, pokud by jeho padesát připomínek bylo jedna po druhé veřejně vyvrace- no? Totéž mohlo platit i o dalších vlivných osobnostech, jež stály na Broniewského straně. 2. Byl-li snad Komen- ského původní text leckde poněkud problémový, jak lé- pe od toho odpoutat pozornost než extatickým výlevem, který poněkud omezuje možnost následných zevrubných analytických diskusí?

Komenský se ovšem také postaral, aby kritikům učinil i jeden jasně formulovaný ústupek. V druhé části Objas- nění pansofických pokusů autor jasně říká, že pokládá za nutné, aby byl rozum podřazen víře a že všechna filo- sofie má sloužit tomu vědění, jež se týká zbožnosti.²⁵

V textu Předehry pansofie však v žádném z následu- jících vydání k žádným dalekosáhlým změnám nedošlo. – Tolik všeobecně o pořadí událostí a okolnostech prvních dvou vydání spisů.

O námitkách

Co však vlastně Broniewski Komenskému vytýkal? V hes- lovitých formulacích jeho připomínek vysvítá několik zásad-

ních námitek: Komenský směšuje ve své pansofii věci lidské a božské a dává ve svém pojetí moudrosti příliš málo prosto- ru Bohu, Písmu i Kristu (ba dokonce prý staví světskou moud- rost nad Písmo i Krista). Šlechtice dále pohoršilo, že Komen- ský přiznává podíl na moudrosti i pohanům a pokládá je za hodné účastnit se prací na nové rekonstrukci lidského pozná- ní. Podle něj Komenský popírá i Kristovo božství.

Další nebezpečnou Broniewského námitkou bylo, že se podle Komenského tvrzení člověk může do značné míry vymanit z následků prvotního hříchu a dojit tak dokona- losti. Na jiném místě kritik přímo viní Komenského ze so- ciniánství. Skupiny této racionalistické orientace, jejichž názory nebyly pokládány za pravověrné žádnou z obecně- ji uznávaných konfesí, byly v tehdejšímu Polsku poměrně hojné. Jednou z kritikových výtek bylo i to, že pansofie, jak ji Komenský ve spise představil, je neuskutečnitelným snem. Broniewskému se také nelíbilo, že by metafyzika měla být vodítkem pro ostatní vědy. Autor si dobře po- všiml, že je Komenského dílo v některých případech ne- koncizní. Často ovšem kritik nepochopil Komenského obrazné vyjadřování, argumentaci či latinskou gramatiku, jindy útočí na domněle zavrženíhodné výrazy či věty vytr- žené z kontextu, třebaže je hned z vysvětlení v dalších řádkách dostatečně jasné, jak je autor mínil.

V dopise Orminiovi z 5. ledna 1639 se zdůrazňuje Ko- menského příliš volné pojetí svobodné vůle; to nenachá- zelo pochopení ani u luteránů, ani u kalvínských a bylo charakteristické pro sociniány. V listě se také uvádí, že Komenský necituje Písmo takřka nikdy docela přesně (tato námitka se v Broniewského padesátibodové kritice obje- vila jen náznakem). Kritik se zmiňuje i o oznámení které- si zbožné matky, jež si mu stěžovala, že Komenský kazí

gymnaziální mládež. Ona zbožná bytost ovšem není jmenována a pisatel praví, že nechce záležitost příliš rozvádět, poněvadž by se dopis neúměrně prodloužil.²⁶

Obvinění ze směšování božských a lidských věcí vyslechl Komenského častěji, a to z různých stran. Zdroji poznání byly pro Komenského smysly, rozum a božské zjevení, s vynecháním kteréhokoli z nich by podle něj poznání bylo nekompletní. Komenský byl totiž zastáncem dnes již zapomenutého filosofického směru, jež ještě filosofie 18. století znala jako mosaickou filosofii (*philosophia Mosaica*) a jež se rozvíjel zhruba od poloviny 16. do konce 17. století. Mosaická filosofie získala své jméno podle první knihy Starého zákona (tedy První knihy Mojžíšovy), poněvadž se její zastánci snažili budovat svou přírodní filosofii právě na základě Geneze. Johann Heinrich Alsted, s nímž se Komenský jako se svým učitelem setkal na studiích v Herbornu, vyslovil jako první požadavek, že by na biblickém základě neměla stát pouze přírodní filosofie (fyzika), ale veškeré filosofické disciplíny. Postulát, aby se z bible odvodilo veškeré další vědění a poznání, nalézáme pak v Komenského *Předehře pansofie* trochu pozměněn: zde mu *Písmo* a věda splývají v jediný nedělitelný celek.²⁷

Kritice se proto Komenský nevyhnul ani ze strany náboženských horlitelů, pro něž zákonitě představoval příklad podezřelé osoby, která nepřičítá bibli a víře takovou důležitost, jak by měla, a směšuje nicotné věci lidské s nedotknutelnými božskými. Na druhé straně se Komenského postoje nemohly nasetkat s odporem těch, již hodlali opírat své bádání o přírodě spíše o empirická, smysly a rozumem ověřitelná zkoumání či zakládat své filosofování pouze na síle emancipovaného lidského rozumu.²⁸

René Descartes se o Komenského pansofických plánech, jak je načrtl v *Předehře pansofie*, vyjádřil, pokud víme,

dvakrát. První, velmi zdvořilý a umírněný názor vyslovil patrně v době mezi prvním (1637) a druhým (1639) zveřejněním spisu. Tomu, kdo ho žádal o vyjádření, odpověděl, že autor se mu zdá být nadaný a vzdělaný, že dílko mnoho slibuje, ale podává málo ukázek, které by dávaly naději, že autorovy pansofické plány lze uskutečnit. Navíc prý Komenský směšuje dohromady lidské vědění a *Písmo svaté*.

Když si však francouzský filosof přečetl celý konvolut Komenského spisů, jež vyšly spolu s druhým londýnským vydáním *Ohlašovatele pansofie*, napsal koncem roku 1639 nebo začátkem roku následujícího v soukromém dopise příteli Cornelisu van Hogelande velmi nevybíravě formulovaný (byť velmi realistický) odsudek Komenského plánů, jež podle něj nemají naději na uskutečnění. Celosvětové rozšíření pansofie je nemyslitelné, celá nauka je velmi neuspořádaná. Pro rozdělení pansofie na sedm částí podle formy mystického Ezechielova chrámu Descartes ani nenachází slov (o důvodech, jež mohl Komenský pro tuto myšlenkovou konstrukci mít, jsem však již mluvila). Reformovat školy vůbec nelze, ledaže by se tohoto úkolu ujal nějaký král. V dalším dopise z 8. února 1640 ovšem Descartes požádal svého přítele, aby jeho názor nesděloval dalším osobám.²⁹ Prozatím nic neukazuje na to, že by byl van Hogelande jednal proti Descartesovu přání a že by byl tento filosofův úsudek v 17. století vůbec pronikl na veřejnost. Zůstává dokonce otázkou, zda se o něm dověděl sám Komenský.

Proč číst Komenského?

Pro ty, kdo se zajímají o Komenského ať už odborně, nebo laicky, představuje *Předehra pansofie* velmi důležité dílo: je jedním z prvních spisů, v němž Komenský před-

stavil své pansofické plány. I proto je to důležité dílo. Závěrečná část *Objasnění pansofických pokusů* se zase věnuje nástinu obsahu i uspořádání celé pansofie. Odhlédneme-li od způsobu výkladu, pro racionálního čtenáře moderní doby poněkud nezvyklého, máme právě v těchto partiích *Objasnění pansofických pokusů* jeden z prvních dostatečně určitých náčrtů struktury pansofie, jak ji Komenský hodlal „vybudovat“, i když jde samozřejmě o model, který se v mnohém odlišuje od té podoby *Pansofie* (respektive od osmi obsáhlých pansofických knih), již nám podává Komenského nikdy nedokončená *Obecná porada o nápravě věcí lidských* (*De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*).³⁰

Vezme-li tuto knihu do ruky čtenář, pro nějž je Komenským autorem neznámým, řeknu jen toto: závoj dobových pojmů, myšlenek a sporů 17. století přece vůbec neznamená, že by nám Komenského program reformy vědy a školské vzdělanosti neměl co říci. Vždyť studium má podle Komenského vést k tomu, aby se člověk vzdělával ve všech vědních oborech, nakolik je to nutné pro to, aby porozuměl sám sobě i světu kolem sebe, aby však byl dokonale připraven pro obor, jemuž se hodlá profesionálně věnovat. Škodlivost stavu, kdy lidé propadají příliš brzy jen a jen své specializaci, zatímco ostatní obory lidského vědění zanedbávají, nebo jimi dokonce okázale pohrdají, můžeme vidět ještě dnes, a to nejen ve školních posluchárnách.

Všeobecné nebo spíše ucelené vzdělání má podle Komenského hluboký smysl, neboť má kromě jiného studentům zprostředkovat vědomí celistvosti světa. Žádoucí efekt však může mít vzdělávání jen tehdy, podávají-li se odborné předměty stručně, bez přílišných podrobností, ale ne torzovitě, v té míře, aby byly lidem k potřebě i v praktic-

kém životě. Lze snad tvrdit, že naše školství a výchova vždy naplňují tyto postuláty?

Poznámka o edicích a překladech obou spisů

O prvních dvou vydáních obou Komenského spisů jsme již dostatečně mluvili. Podle Komenského zmínek mělo následovat vydání *Ohlašovatele pansofie* v Paříži, avšak žádný exemplář nebyl objeven. Následně vyšla obě díla v Leydenu roku 1644 a naposled za Komenského života v souboru *Veškerá díla didaktická* (*Opera didactica omnia*, Amsterdam 1657), kde ovšem první ze spisů nese název, jenž se jakoby vrací k titulu prvního oxfordského vydání: *Pansophiae praeludium* (*Předehra pansofie*).³¹

Z novějších českých verzí obou spisů jmenujme alespoň následující: Překlad *Předchůdce vševědy*, uveřejněný v rámci *Vybraných spisů J. A. Komenského V*, SPN Praha 1957, pořízený Jiřím Kyráškem (podle edice Josepha Rebera, *VSK I*, Brno 1914, založené na druhém vydání v Londýně 1639). Z *Objasnění pansofických pokusů* se objevila jen první polovina spisu ve *Vybraných spisech J. A. Komenského VIII*, SPN Praha 1957, a to v překladu Jaromíra Červenky (i zde překladatel použil edice J. Rebera vycházející z londýnského vydání 1639 a uveřejněné rovněž ve *VSK I*).

Poslední Komenským autorizované vydání obou překládaných děl bylo rovněž předlohou moderní kritické edice obou spisů, *Pansophiae praeludium a Conatuum pansophicorum dilucidatio*, již zpracovala Julie Nováková a komentovali a informaci o díle napsali J. Nová-

ková a S. Sousedík (*DJAK 15/II*, Academia, Praha 1989, s. 9–79 a 402–421). Podle tohoto vydání jsem pořídila překlady zveřejněné v této knize; také při tvorbě vysvětlivek jsem zčásti použila komentář zmíněné kritické edice. Překlad spisu *Conatuum pansophicorum dilucidatio* jsem pod titulem *Objasnění pansofických pokusů* uveřejnila v časopise *Studia Comeniana et historica*, 27, 1997, s. 57–58, 135–167. Přetlumočení spisu, které je otištěno v této knížce, je přepracováním mé starší verze textu.

K oběma spisům jsem připojila i krátké spojovací pasáže, které Komenský v souboru *Veškerých spisů didaktických* připsal jakožto úvody, propojující jednotlivá díla tohoto souborného vydání v jeden celek. Obsahují totiž důležité informace o obou spisech, a třebaže tyto odstavce vznikly řádově o dvacet let později než *Předehra pansofie a Objasnění pansofických pokusů*, přece jen jde o informaci z ruky samotného Komenského. Těmto předmlouvám jsem pro zvýšení přehlednosti této knížky dodala tituly, které v originále nejsou.

Pokud jde o překlady biblických citátů, jichž je v obou Komenského dílech značný počet, je třeba poznamenat toto: Komenský pro latinské spisy užíval v zásadě latinského textu Vulgaty, někdy však její znění upravil ve shodě s Bibli kralickou nebo podle vlastního zkoumání biblického textu, jenž byl v jeho době již dostupný i v jazycích originálu, hebrejštině a řečtině a v různých překladech do národních jazyků.³² Na některých místech Komenský jazyk bible parafrázuje. Proto v zásadě není možné citovat v překladu z Komenského latiny bibli jen podle českého ekumenického znění. Překládala jsem tedy Komenského verzi uváděných biblických míst; tam, kde to bylo možné, jsem ovšem použila slova ekumenického vydání bible z roku 1998.

Citace děl antických a středověkých autorů překládám také podle Komenského znění. Autor neměl dokonalejší edice moderní doby a jeho vydání, opisy či soupisy citátů jednotlivých autorů se mohly od těch, jimiž disponujeme my, značně lišit. Krom toho jde někdy o úpravy či parafráze, jindy je u Komenského zdůrazněna jiná nuance sdělení, než na jakou klade důraz moderní překladatel. V těch vzácných případech, kdy jsem do svého textu přejala překlad jiného autora, to výslovně zmiňuji v komentáři.

Překlad obou spisů dodržuje v zásadě původní úpravu Komenského textu, a to včetně metody zvýrazňování a včetně poněkud neobvyklého číslování jednotlivých jeho částí. To je totiž tak zvláštní, že o něm badatelé piší vážné práce, dohadující se o jeho významu.

Poděkování

Děkuji těm, kteří mi při vytváření této knížky pomohli: zejména PhDr. Martě Bečkové, CSc., za cenné připomínky týkající se polského prostředí a obětavou donášku jinak nesehnatelných publikací. Za dobré rady děkuji i PhDr. Aleně Hadravové, Csc., a RNDr. Petru Hadravovi, DrSc., PhDr. Jiřímu Matlovi a PhDr. Vladimíru Urbánkovi, PhD. Poděkování patří samozřejmě i recenzentům publikace. Děkuji také knihovníkům Kabinetu klasických studií Filosofického ústavu AV ČR, PhDr. Martě Hoffmannové a Mgr. Petru Dolejšovi, kteří s vřelostí sobě vlastní po dlouhou dobu snášeli mou přítomnost mezi poklady své knihovny a pomáhali mi, jak mohli.

Markéta Klosová
podzim 2009

Spojovací text Veškerých spisů didaktických k Předehře pansofie

NEJMILEJŠÍ ČTENÁŘI!

Je-li pravda, co říká Básník,³³ totiž že
posluchač násobí snahu a s pochvalou zmužilost vzrůstá,
muselo se to osvědčit i na mně: vždyť mi přišlo tolik a tak
pochvalných ohlasů (i když myslím, že věc není zas tak
úžasná), že mě pohánějí k něčemu většímu a lepšímu. Začal
jsem proto přemýšlet, zda by se nějaké dílo (vytvořené
podle podobně upravené harmonie) obsahující skutečněj-
ší vzdělání a niternější moudrost, které bych dal k lepší-
mu, stejně líbilo. Z toho se zrodilo přání vytvořit Dveře
věcí³⁴ čili Bránu moudrosti, která by měla studujícím mla-
dým lidem posloužit k tomu, aby si až se s pomocí *Dveří
jazyků*³⁵ naučí vnějškově rozlišovat věci, přivykli nahlížet
do jejich nitra a sledovat, čím je každá věc díky své bytnos-
ti. Začal jsem doufat, že pokud by se toto studium rozšíři-
lo na všechny věci (aby se obsáhlo všechno, co je nutné
vědět a udělat a v co je třeba věřit a doufat), že bude mož-
né vytvořit nějakou velmi pěknou malou encyklopedii či
pansofii s dobrým využitím. Když tento můj záměr díky
jistým studentům z Moravy, kteří přijeli do Anglie, poznal
S. H.,³⁶ vynikající člověk, požádal mě dopisem o jistý nástin
budoucího díla. Poslal jsem mu ho tedy v následujícím
znění.

PŘEDEHRA PANSOFIE

v níž se stručně a jasně ukazuje nezbytnost,
možnost a snadnost univerzální moudrosti
(pokud se začne podle jistého řádu)

Všem, již milují moudrost, světlo a pravdu, pozdrav a požehnání od Krista, jenž je zdrojem moudrosti, světla a pravdy.

Chvála
moudrosti

Ti, kteří se zabývají studiem moudrosti, musí jistě vědět, že moudrost byla odedávna oslavována velmi pochvalnými výroky (pro Aristotela znamená moudrost znalost mnoha podivuhodných věcí,³⁷ pro Cicero poznání věcí božských i lidských a příčin, které je udržují a spojují,³⁸ pro Šalomouna je moudrost strůjkyní všech věcí, jež vše naučí).³⁹ Je cennější než všechno bohatství (říká nejmoudřejší smrtelník) a nic, po čem je možné toužit, se jí nemůže vyrovnat. Dlouhověkost je v její pravici a v její levici jsou bohatství a sláva. Její cesty jsou cesty krásné a všechny její stezky jsou cesty pokoje. Stromem života je těm, kdo se jí chopí, a blaze těm, kdo se jí drží. Př 3, 15.⁴⁰ Cicero zase tvrdí, že smrtelnému pokolení se nedostalo a nedostane vylučnějšího dobra.⁴¹ Horatius pak praví toto:

*Zkrátka a dobře: jen mudrc jde za samým
Jovem; je boháč,
svobodný, ctěný a krásný, je konečně králem
všech králů.*⁴²

Proč má
takovou
vážnost

2. Hledáš-li příčinu, proč si tolik cení této jediné ctnosti, dají ti odpověď. Tak Seneca: Nikdo nemůže dobře, ba ani snesitelně žít bez studia moudrosti.⁴³ Cicero: Moudrost je matkou všech umění; nejprve nás vychovává k úctě k Bohu, potom k přirozenému právu, které platí ve společenství lidského rodu, a nakonec ke skromnosti a velikosti ducha. Moudrost zaplašuje temnou mlhu z mysli i z očí, abychom viděli všechno,

co je nahoře i dole, první, poslední i prostřední. Konečně, je lékem ducha.⁴⁴ A Šalomoun dodává: Moudrost dává moudrému více síly, než má deset mocných ve městě (Kaz 7, 20)⁴⁵ a je pro lidi nepostradatelným pokladem a ti, kdo ho užívají, uzavírají přátelství s Bohem, neboť je k tomu doporučuji dary získané vzdělaností. Bůh totiž nemiluje nikoho než toho, kdo přebývá s moudrostí (Mdr 7, 14.28).

Snahy
o moudrost

3. Nejvzácnější z lidí kterékoli doby tedy právem opustili pomíjející záležitosti, starost o majetek, potěšení, úřady, aby se oddali přemítání o věcech a obsáhli všechno, co lze uchopit mysli, a podmanili si tak svět. Takoví lidé jsou mezi zbylým davem smrtelníků opravdu tím, čím je sám dar moudrosti mezi ostatními dary poskytnutými smrtelným bytostem; jsou nejzářivějšími drahokamy, ba hvězdami, rozptylujícími mračna světských temnot. Je proto dobré vděčně poznávat dílo božského milosrdenství, nejen proto, že nám Bůh zpřístupnil podívanou na svou moudrost, tj. divadlo přírody a Písma, ale i proto, že nás vybavil nástroji, jež nám poslouží k tomu, abychom je dokázali prohlížet a zachytit jas moudrosti: smysly a rozumem. Obdařil nás i božským zjevením, jež vynahrazuje nedostatky smyslů i rozumu. Božskému dobrodiní však vděčíme i za to, že se vědecká studia, díky nimž se pěstuje a uchovává studium moudrosti a jejichž proud k nám dospívá od jiných lidí, dochovala až do naší doby, a že dokonce v našem století vzkvétají jako nikdy předtím: tak, že si současné pokolení docela oprávněně přičítá zálibu ve vzdělanosti a pyšní se jí; a že probleskuje naděje na ještě větší světlo.

Moudrost
přichází
s pozdním
věkem

4. Světu se totiž musí stát totéž, co se děje člověku, že dospěje k moudrosti leda až v pozdním věku: vždyť díky přirozené povaze věcí jinak ani nemůže.⁴⁶ Moudrost se totiž získává ze zkušenosti s mnoha věcmi. Zkušenost pak nutně vyžaduje jak dlouhý čas, tak různorodé příležitosti. Vždyť to bývá tak, že čím déle trvá lidský život, tím víc se člověk zabývá věcmi. Tím, že se jimi často obírá, zvětšuje svou zkušenost a podobně i moudrost roste podle *Síracha* zkušeností. *Muž zkušený v mnoha věcech bude mít mnoho myšlenek.*⁴⁷ A je zde i známý výrok Básníka: *Zkušenost častým cvikem z člověka udělá mistra.*⁴⁸

Naděje
na jasnější
moudrost

5. V současnosti tedy máme k dispozici a ku pomoci tolik zkušeností, kolik jich žádná jiná předchozí doba nemohla mít: proč by tedy naše moudrost nemohla mířit o něco výš? Všechno, co naši předkové moudře promysleli, spočívalo dříve pod příkrovem temnot, ale nyní se vyneslo na světlo a vešlo ve známost, a to nejen díky požehnání knihtisku (umění, jež Bůh vyhradil pro poslední věk, a to ne bez tajemství). I sami novodobí lidé, které podnítily nové příležitosti, ale začali usilovat o nové věci; a moudrost se díky různým zkušenostem zmnohonásobila a rozmnožuje se den za dnem tak, že je to skoro zázrak, jak Bůh předpověděl o posledních údobích světa (Da 12, 4). Všude mezi národy se k tomu přidalo horlivé úsilí otvírat školy; a dějiny nepamatují, že by se něco takového bylo dělo někdy dříve. Proto jsou mezi lidmi různých jazyků a z různých národů knihy rozšířeny natolik, že je znají i rolníci a nepatrné ženy, a přitom si jich dřív sotva mohli dost poříditi třeba i vzdělání a zámožní lidé, kteří za ně vydávali velké

peníze. Nyní se konečně projevilo vytrvalé úsilí některých lidí, již chtějí dovést *metodu studia* k takové dokonalosti, aby se všechno, co stojí za lidské poznání, mohlo do naší mysli vpravit tím nejsnazším způsobem. Pokud se to podaří (v to ovšem doufám) a bude objevena kýžená cesta, jak všechny o všem rychle poučit, nevidím, co může být na překážku, abychom ten známý, dávno předpověděný a očekávaný *zlatý věk*⁴⁹ jak poznali, tak ho s povděkem přivítali.

6. K tomu, abychom se domohli tohoto cíle, nám schází jediná velmi závažná podmínka. Nedávno byla vynalezena stručná příručka pro snazší výuku cizích řečí (máme ji v nedávno otevřených Dveřích jazyků), a stejně tak by se měl vymyslet nějaký způsob, jak vybudovat *Dveře samotných věcí*,⁵⁰ aby lidské nadání snadno proniklo do všech dovedností a vědních oborů, jaké kde jsou. Vážně jsem o tom přemýšlel, a nejdříve ukážu, že je to víc než nutné (chceme-li co nejlépe posloužit lidským záležitostem). Pak budu zkoumat možnost, jak provést takový počín, a konečně vysvětlím, při jaké příležitosti a s jakým úspěchem jsem se sám pustil do tohoto neobvyklého díla.

7. Jako první postavím obecně uznávaný názor: studium věd, jímž se nyní všude ve všech národech zabývá mládež, musí být zušlechťováním ducha *k moudrosti*. *Mimo tento cíl může být proto vše jen prázdnou marností*. Ať už totiž pojímáme vědění jen jako touhu vědět pro svou zvědavost, nebo jako potěšení pro mysl, nebo se jím zabýváme kvůli mínění jiných, abychom vynikli, nebo pro zisk a honbu za vnějšími statky: jsme hlupáci, upínáme-li se k tak

Co dosud
postrádáme
pro pokrok
moudrosti

Moudrost
ať je cílem
studia věd

nízkým a pomíjivým věcem namísto k tak vznešenému cíli, jenž je darem Božím. Vyhledávat moudrost je tedy chvályhodná věc. Říká se, že moudrost je strůjkyň všech věcí a všechno naučí (Mdr 7, 21), a proto je zjevné, že nás má pomoci studia věd pozdvihnout k univerzálnímu poznání věcí (k pansoppii, tj. úplné moudrosti, jež v sobě zahrnuje všechno a je po všech stránkách soudržná), aby nezůstalo nic zjevného či skrytého, o čem bychom nevěděli, Mdr 7, 21. Tak se lidská mysl může skutečně stát tím, čím má být: obrazem všestranně moudrého Boha.

Za druhé, protože se říká, že moudrost dodává mladíkům důvtip a vědění (Př 1, 4); a její cesty jsou cestami blaženosti (Př 3, 17): z toho vysvítá, že studium moudrosti musí být bez hrbolů a ostnů nesnází, musí být jasné, hned nasnadě a pro všechny průchodné a musí být čirým lákadlem pro mysl.

Za třetí, protože stezka moudrosti je prý zářícím světlem (Př 4, 18): z toho vyplývá, že musí být bezpečná před temnotami omylů.

Za čtvrté se tvrdí, že moudrost užitečně slouží člověku tím, že rozumí své cestě (Př 4, 18) a všemu, co dělá (Dt 29, 9):⁵¹ z toho tedy plyne, že studium moudrosti má připravit lidskou mysl na všechno, co v činnosti či trpně musíme během tohoto života prožívat.

A pak, moudrost prý činí lidi blaženými (Př 3, 13), protože je opravdu dovádí k prameni věčné blaženosti, Bohu. Studium moudrosti tedy musí nezbytně dodávat podněty, jež vedou k hledání Boha, musí ukazovat stezky, díky nimž by se dal nalézt, a musí opatřit pouta lásky, s jejichž pomocí bychom k němu mohli co nejtěsněji přilnout: jinak bude celá ta prac-

ná příprava bez užitku. Konečně: Má-li se zbloudit a minout se cílem, pak bylo lepší nevědět nic – a dokonce se nikdy nenarodit.

8. Podívejme se však, zda tento zaběhaný způsob vzdělávání plní svůj úkol, abychom mohli snáze začít s úvahami o nápravě, pokud zpozorujeme, že něco chybí. Mnoho lidí si totiž velmi stěžuje, že vzdělanost, jakou nyní překypují školy a jakou předkládají, je vzhledem ke krátkosti prchavého života rozvleklou záležitostí; že vyžaduje příliš námahy, bereme-li v úvahu míru nadání obyčejných lidí; že je příliš úzce vymezena ve srovnání se šíří věcí a že je v mnohém ohledu kusá a neúplná, jde-li o zevrubnost a jistotu pravdy věcí. Ti moudřejší si také všimli, že tato vzdělanost neodpovídá dobře svému účelu, a že dokonce zřídka vede ke spolehlivému využití v životě a většinou ústí v protichůdná mínění, hádky, dým. To všechno neříkám, jen aby se to řeklo, ale protože dříve, než bychom přešli k hledání léku, musíme poukázat na to, že je to docela tak – že totiž studia moudrosti, jak jsou nyní uspořádána a jak je školy podávají, nejsou přiměřená:

- I. našemu životu pro svou rozvleklost – podle známého výroku, že *umění trvá, život je krátký*;⁵²
- II. našemu nadání pro svou obtížnost;
- III. věcem samým, protože studia moudrosti jsou zhusta na omylu;
- IV. životu svou použitelností, protože to, co se přednáší, je takřka úplně jiné než věci, které se dějí v běžném životě;
- V. samotnému Bohu, protože se *nic* dost vhodně nepodřizuje tomuto cíli, jenž spočívá ve věčnosti.

Obecně rozšířená studia věd nejsou přiměřená svému cíli

Rozvleklost

9. První důkaz o rozvleklosti převezmu ze všeobecného přiznání všech lidí. Kdo je takový, aby nezpíval Hippokratovu písničku: *Život je krátký, umění trvá?*⁵³ Za druhý důkaz pokládám *obsáhlost knih*, které popisují věci. Dobrý Bože, jak obrovité svazky vznikly skoro o všech jednotlivostech! Kdybychom je snesli dohromady, tvořily by takové haldy, že by jen k tomu, abychom je zotvírali, bylo třeba tisícovek let. Za třetí, skutečnost sama nás učí, že rozsah všech nauk přesahuje míru našich možností, když mezi tolika vzdělanci, jakých je svět plný, můžeš najít sotva jednoho ze sta nebo i z tisíce, který třeba jen okusil univerzální vzdělanost a dokázal by rozumně na veřejnosti pronést něco o všem, co se vyskytuje v Božích dílech nebo i v lidských záležitostech. Pansofové a znalci všech oborů jsou tak vzácní, že i ti, kdo znají mnoho věcí, a ti, již ovládají více oborů (polyhistorové), jsou pokládáni za zázrak. Odtud se bere ona všeobecně se vyskytující roztríštěnost vzdělání, to, že si ten či onen vybírá pro sebe to či ono umění či vědu, přičemž o zbývající ani pohledem nezavadil.⁵⁴ Můžeš najít teology, kteří se sotva uráčili pohlédnout na filosofii; a naopak filosofy, již neberou žádný ohled na teologii. Znalci práva většinou vůbec nedbají o přírodovědu a lékaři se zase nestarají o jemnosti práva a spravedlnosti. Každá z fakult si pro sebe pořídila vlastní oddělené hájemství bez základů a zákonů, které by byly společné pro všechny, byly by jisté a pevné a všechny by je spojovaly. I v samotné filosofii si však jeden vybírá jedno, jiný druhé. Někteří chtějí být znalci přírody, přičemž jsou zcela nezkušení v *matematice* – a naopak. Jedni chtě-

jí být etiky, přičemž nezískali žádné znalosti přírodní filosofie. Chtějí, aby se jim říkalo logikové, rétoři, znalci poetiky, a jsou přitom úplně nezkušení v reálných naukách. Kdo neví, že je to tak? A kdo nevidí, že takovéto mnohočetné rozdělení umění, věd a vědních oborů nepochybně vzniká z toho, že je pro mysl jednoho člověka nemožné, aby to všechno dost dobře pojala? Jako by Bůh stvořil člověka, pána věcí, a přitom tak, že by se s nimi nemohl porovnat. Ne že bych planě snil o tom, že jeden člověk může vynikat ve všem; pokud se ovšem každému průměrně nadanému člověku dostane poučení, jsem si jist, že je jak možné, tak nutné, aby znal v nutné míře všechno a doopravdy aby vynikal ve svém povolání.

10. O *nesnadnosti* existují důkazy (protože ani ten kousíček vzdělanosti, jaký se každý snaží pochytit, nedokážeme vstřebat snadno). Předně jsou zde všeobecné stížnosti, a to nejen hochů, kteří studují svobodná umění, ale i dospělých, kteří je učí. Školy samy jsou pak plné křiku, ran, modřin. Písmo svaté nám ovšem s jistotou doporučuje moudrost a její studium jako potěšení. Totéž si zřejmě mysleli lidé za starých dob, ti měli ve zvyku nazývat místa výuky věd *hrami s písmenky a školami* (to znamená odpočinek). Co za zvrhlost to je, že již dlouho vidáme, jak se místa, kde učí, změnila a naplnila žlučí⁵⁵ a jak se hry proměnily v trýzeň? Z čeho jiného to, jářku, může pocházet než z traplivých obtíží v našich pokrocích? Tato nesnáz nezpůsobuje jen to, že je studium pracné, ale také to, že větší část těch, které přijmeme na studia, se cítí stísněně a omrzele. Záhy prchají s největší nedočkavostí ze škol jako ze mlýnů⁵⁶ a nechtějí se

nikdy vrátit ke studiím, protože zakusili, že jsou plná trní (ačkoli mají být zelenými zahradami a všeobecným potěšením pro lidský rod). Praxe nás ostatně poučí o tomtéž. Kdo neví, že jazyku se lze naučit snáze, užíváme-li ho v mezilidském styku, než za několik let ve škole? Při nabývání zkušeností s věcmi platí skoro stejný závěr.

III. Pro
ošetřivost
pravdy
ve vědách

II. Že pravda ve vědách pokulhává, toho si již dříve ve povšimli ti nejmoudřejší z lidí. Proto si stěžovali, že se skrývá v hloubce, a vědomí nedokonalosti dohnalo některé z nich natolik do úzkých, že se odvážili výroku, že *nelze vědět nic*,⁵⁷ tedy alespoň ne jistě a neomylně. Věrohodnost tohoto prohlášení navíc posílili svým příkladem všichni ti, kteří se mu vysmáli jako projevu choré mysli, avšak sami si osobovali bezpečnou znalost věcí. Ať tvrdil některý filosof cokoli, nějaký další to brzy vyvrátil a dodneška není konec zmatků. Celá oblast věd je plná nesouhlasných mínění, protimluvů, půtek. O čem jiném to svědčí než o tom, že pravda všude kolísá? Vždyť týž argument vedl Josepha, aby správně přisoudil ve při s Apionem⁵⁸ židovské moudrosti pravdivost a řecké nicotnost, poněvadž první zůstávala stále jedna, druhá se štěpila na různé školy. Základní idea toho, co je pravdivé, totiž nemůže být jiná než jedna a jednoduchá⁵⁹ a ani náhled na ni nemůže být jiný; podob omylů je však na tisíc. Přesto i v našem století vzniká tolik odštěpených proudů v teologii a filosofii a pěstuje se a velmi tvrdošijně hájí tolik názorů na věci, které se rozcházejí o celý rozměr nebe. Co je to jiného než velmi jisté svědectví, že ať se naše pokolení honosí ve vědách čímkoli, vše dosud tone v hlubokých

NB.

temnotách nevědomosti?⁶⁰ Přesto s křesťanskou láskou předpokládáme, že nikdo, kdo ví, nechce pochybit nebo se bouřit proti světlu, jak praví Jób (kap. 24, 13). Důkazem je konečně i tolik knih, které každodenně spatří světlo světa a nejsou ničím jiným než jiskrami, které se vyrojí při střetech nadaných myslí: sypou se tu i onde a každá doufá, že právě od ní se roznlití plamen. Tyto temnoty rozbrojů a pochyb však přesto ukazují, že pravé pochodně se dosud nezažihají a že přejasně slunce pravdy nevychází.

12. Máme významné svědky na to, že vědy (tak jak se obyčejně přednášejí) nejsou dost přizpůsobeny *všeobecné užitečnosti pro život*. *Filosofie se přizpůsobila školám*, říká jeden slavný muž, *a není nikdo, kdo by ji zase upravil pro běžné použití: odrazuje totiž svým trním a celá se zabývá splétáním neřešitelných propletenců a rozplétáním toho, co sama zapletla; nabízí kamenný chléb, na němž se zuby lámou, a obmyslnými hloupostmi unavuje mysl*. A jiný: *Studium filosofie není dnes nic než lopotné, překážek plné učení, jaké je málo prospěšné. Veverky se zavřou v dutých koulích, které se pohybují dokola; neustále se v nich vrhají vpřed, a přesto se nehnou z místa. Když se zabýváme filosofií, činíme totéž; málo, za to však velmi pracně, se poučíme: a to málo nás nedělá lepšími, ale často horšími.*⁶¹ Zkušenost ukazuje, že jsou to velmi pravdivá slova. Studování lidé totiž nejen dost vzácně předčí neučené lidi, jde-li o snahu být ctnostní (ctnosti jsou základem soužití občanů), ale většinou od nich utrží porážku, jde-li o správné jednání v praktických záležitostech. A nehovořím jen o gramatických pídilech, to srovnání se vesměs týká

IV. Pro
nepatrnou
užitečnost
pro životní
praxi

vynikajících filosofů a teologů, kteří i když se sami sobě zdají být ve svém odtažitém hloubání orly, jsou v záležitostech týkajících se života a lidské společnosti krtky. Tak vzniklo uštěpačné rčení: *Dobrý školastik, špatný politik*.⁶² Škola má však přesto být předehrou pro život.

13. Abych se však dotkl něčeho zvláštního, je známo, nakolik se velebí a až do nebe vynáší studium metafyziky, jako by byla i nejpevnější základnou i nejskvostnějším vrcholem celé moudrosti: to je pravda, posuzujeme-li tu záležitost správně. Sama královna věd však přesto děsí trním a obestírá se takovými temnotami, že jen málokdo postihne tyhle její jemnosti; a ti, již chápou, nemají naprosto tušení o její prospěšnosti pro podřazené vědní obory. Proto je to tak, že se sama uzavírá do svých mezí a kromě prchavého potěšení, kterým trochu pošimrá ty, kdo se jí věnují, nepřináší pro lidské záležitosti žádný užitek. Z toho dále vyplývá, že ji někteří opouštějí a docela vyřazují nejen z oblasti filosofie (jako *ramisté*),⁶³ ale i z akademií jako nepotřebnou výstroj té nejneplodnější marnosti. Vždyť slavné paměti švédský král *Gustav Adolf* (jeho činy ukazují, že se nenarodil pro hloupé hříčky, ale pro skutky) veřejným výnosem vykázal všechna metafyzická studia ze svého království (aby se nikdo z knihkupců neodvažoval pod trestem zabavení takové knihy dovážet a žádný z poddaných číst, aby jeho království nepodlehlo nákaze nového barbarství a Gustav při válčení a správě země neshledal, že má místo pracovitých pomocníků ve svých záležitostech plané mluvky a učence ve při). To dosvědčuje *Johann Angelius Werdenhagen*.⁶⁴

14. Studium logiky a rétoriky se musí přiblížit životní praxi, protože tyto obory podávají výklad o myšlení a řeči (ta dvě pojítka drží pohromadě lidské záležitosti). Skutečnost sama zcela jasně dokazuje, že svědectví *Giacoma Aconzia* je velmi pravdivé.⁶⁵ Říká, že všude se to hemží dialektiky: věnuješ-li však pozornost jejich spisům a disputacím, najdeš dialektiků nejméně ze všeho. *A také*: Můžeš spatřit mnoho lidí řádně poučených rétorickými pravidly, a i když je jejich mluva přiléhavá, ozdobná, půvabná a bohatá, můžeš u nich přesto postrádat účinek a sílu přesvědčivosti. O ostatních uměních a vědách platí tentýž soud: zabýváme se jimi více, než nakolik nám pomáhají, abychom správně uspořádali a zvládli své životní úkoly.

15. A konečně, k čemu je třeba svědků ke zjištění, že naše studia věd nejsou ještě způsobila k tomu, aby nás přímou a neklamnou cestou vedla k našemu konečnému cíli, Bohu? Je nabíledni, že světské ovzduší našich akademií plné okázalosti, pýchy, hýření, hádek a nevázanosti všeho druhu vypovídá nad všechny svědky. A dále, ach, pro kolik lidí se sama učenost, jež se zde shromažďuje, nestane ničím jiným než brusem zloby a nástrojem nespravedlnosti, která se uplatňuje v celém životě. A tak o dost velkém počtu našich vzdělanců naprosto platí, nač si stěžuje Bůh: *Jsou moudří, aby páchali zlo, dobro však konat nedovedou* (Jr 4, 22). A takové lidi vede jejich moudrost do záhuby. Odtud jsou známá Boží slova: *Nevyvolil jsem mnoho moudrých, neboť moudrost tohoto světa je pošetlostí před Bohem* (1 K 1 a 3).⁶⁶ My ovšem bezstarostně vykládáme ta slova tak, že se týkají pohanské moud-

rosti, abychom nepocítovali, že na nás Boží hlas tolik doléhá, přesto se ale nesnažíme o jinou moudrost. Ve skutečnosti právě ta moudrost, již až dosud předkládají školy, čerpá z pohanství a je otrávena hadím jedem, poněvadž usiluje jen o znalost dobra a zla, jež vede k domýšlivosti, a neslouží lásce, která buduje.⁶⁷ A protože jsme vinou dědičné zvrácenosti vždy připravenější spíš omlouvat než napravovat svá provinění, stává se navíc, že zakrýváme zkaženost své přirozenosti a pochlebujeme sami sobě: myslíme si, že změna je pro nás nemožná, protože jsme byli pokřiveni. Jako by protilátkou této zkaženosti neměla být bázeň Boží, o níž tolikrát a tolikrát Bůh potvrdil, že je jak počátkem, tak koncem moudrosti.⁶⁸

Opakování

16. Je proto pravda, že obecně rozšířené studium věd je:

- I. nekonečným zaměstnáním;
- II. zdrojem značně spleťového rozptylování lidského důvtipu;
- III. stálým výcvikem v pomýlenosti;
- IV. zábranou v životních záležitostech;
- V. a konečně znamená různorodé příležitosti, jak se odklonit od Boha, a to musí ze všeho nejvíc budit zoufalství.

Porada
o protilécích

17. Protože někteří skvělí mužové začali již dříve cítit litost nad tímto tak neblahým stavem věd i těch, kdo se jimi zabývají, pokusili se různí lidé porůznu najít léky na známé neduhy. Jedni radili odvrhnout celou výbavu staré, od pohanů vypůjčené moudrosti; druzí prohlašovali, že je třeba pořídit výběr a pěstovat svobodná umění a filosofii jen střídavě; někteří měli za to, že se má podniknout jakési protřibení a pře-

tvoření všech věd, jeden tak, druhý onak. A je jistě víc než nutné, aby nějakou radou nebo přispěním posloužili všichni, kdo mohou. Předně aby to nepatrné vědění, jaké poskytují obvyklá studia věd, nestálo tolik a takového lopocení; nebo je-li třeba vynakládat velké úsilí, aby přinášelo hojnější plody. Dále abychom sebe a vědy zprostili výtek neučeného lidu. Když tito lidé vidí, že se před nimi dává někomu přednost pro jeho vzdělanost, a dotýčný je přitom nijak zvlášť nepřevyšuje praktickými zkušenostmi, mravopočestností ani zbožným západem, často si povšimnou, že sotva stačí jít ve stopách prostších osob. Pak buď propuknou v smích, nebo je to vede k pohrdání vědami. Konečně, abychom nevyvolali Boží hněv, protože budeme využívat jeho daru moudrosti (který nám seslal z nebe a s jeho pomocí chce opravit svůj obraz v nás), aniž to bude k Boží slávě.

Jak jsou
nutné

1

2

3

18. Léčba nemoci, jejíž příčina nám ještě není známa, je skutečná opovážlivost: proto se podívejme, zda dokážeme jistým pátráním proniknout až ke kořenům zla, jaké sužuje vědecká studia, a odhalit je, abychom odtud bezpečněji dospěli k protiléku. Povím tedy, jakou příčinu podle mě mají jednotlivé druhy zla, jejichž přehled jsem už podal, a zároveň vyložím, co by se mělo použít jako prostředek proti nim.

Po stopách
příčin
takového
zla

19. Zdá se, že rozvleklost studií, jak se všeobecně provozují, vyrůstá ze tří příčin. Za prvé, protože se nestaráme o to, jak odlišit nezbytné věci od těch, které takové nejsou. Pak se nám totiž jako podle *Senecovy* stížnosti stává, že neznáme nezbytnosti, protože se učíme, co nezbytné není.⁶⁹ Je to úplně tak. Pokud se z našich studií odstraní méně nutné věci, budeme mít

Příčina
rozvleklosti
je trojí

I. Je zde příliš
velká příměs
věcí, které
nejsou nutné

1 dvakrát tolik času (to říkám jenom velmi mírně)
2 a dvakrát méně práce. Za nepotřebné musíme pova-
3 žovat následující: Za prvé, cokoli se může nevědět,
aniž utrpí vzdělanost, jako jsou četné hloupé pohan-
ské hříčky, jména pohanských bohů a jejich vylhané
příběhy a podobné výmysly. Dále všechno, co bez
znatelného užitku unavuje ducha, jako jsou početná
pravidla gramatiků, jimiž se trýzní dětská mysl a mar-
ní roky času; a ostatní věci z téhož těsta, od nichž
nelze čekat žádné využití mimo školu. Konečně
všechny věcné a slovní nejasnosti, které nepomáhají
obnažit jádro, nýbrž je jen udržují zastřené tisícem
roušek. A přece je většina školních knížek plná tako-
vých věcí, a tak mládež z valné části zdržují a rozpty-
lují zbytečnostmi, které nejsou nutné. A je snad s po-
divem, že jen málokdy někdo dospěje k nějakému
spolehlivějšímu vzdělání?

Protilékem proto bude, že vezmeme naprosto spo-
lehlivé věci a slova, od nichž se dá očekávat pouze
skutečný užitek, a vznikne tak prostor pro semínka
vzdělanosti, semeniště. Pokud oseješ jitro pole jednou
mírou čisté pšenice, sklidiš totiž právě tolik úrody, jako
když přidáš deset měr plev a s desetinásobnou náma-
hou je rozhodíš po deseti jitrech spolu s pšenicí.

20. Za druhé, zmatenost studií působí, že školské
práce jsou jakýmsi bezvýchodným labyrintem, v němž
většina lidí bez konce dokola bloudí, a že různě roz-
ptýlené věci jsou jako oceán, který než by se dal vy-
prázdnit, spíš člověka pohltí; že učební látce jsme
dosud nedali dostatečně jistý a jasný řád. Vše, co je
rozptýlené, vypadá nutně jako početné, a co se shrne,
nutně se omezí na malý počet.

H. Zmatek
v učební látce

Prostředkem proti tomu bude, urovnáme-li všech-
ny věci, o nichž se máme učit, nejmenší i největší, do
přehledné řady tak, aby je uchazeči o vědecká studia
měli před sebou jako vlastní prsty a díky tomu mohli
již od začátku dohlédnout i na střed i na konec všech
věcí. Budou mít jistotu, že v téže lodi, na niž nastou-
pí, lze plout přes celý oceán vzdělání až do přístavu
vytoužené dokonalosti.

21. Za třetí, vinou naší přehnané honby za všemi
možnými maličkostmi jsou studia věd tak obludně
rozptýlená: takových drobností je totiž ve věcech
i slovech bez míry a konce (protože nahodilých hříček
přírody i mysli je bezpočet). Ti, kdo se v kterémkoli
oboru umění či vědy věnují popisu věcí po jednotli-
vostech, si buď zvykli, že se z nich lije pot, nebo se
jim to zamlouvá, a sice zjišťují, že toto tékání je pro
mysl docela příjemné, nutně se však opozdí při přípra-
vě pro univerzální moudrost. Dokonce se jim stává,
že mají-li mysl přeplněnou jednotlivostmi jednoho
druhu, najdou v ní ostatní věci sotva místo.

Prostředkem proti tomu bude, vytvoříme-li malou
knížku, v níž by se všechno, co je a o čem se dá uvažo-
vat, vymezilo podle správně promyšleného členění
do pravých rodů a druhů: a to tak, že všechno, co se
má o každé věci povědět, bude řečeno jednou a najed-
nou o všem, o čem se to dá říci. Tak bude všechno
nad pomyslení stručnější a spolehlivější, poněvadž se
rozum pomocí několika málo pravidel dokáže zbavit
nekonečných stavidel, takže se svou vlastní silou přes
všechno přenesse a pronikne kamkoli. Seneca pravdi-
vě říká: Není zapotřebí mnoha pokynů (jde-li o moud-
rost), ale účinných. Mají se rozsévat jako semeno, jež

III. Přílišný
hon za
maličkostmi

Trojí příčina
potíží a trojí
protilek

1. Otročský
způsob
zacházení
při studiu

2. Povrchní
výklad věcí

přes svou nepatrnost rozvine své síly a z úplně malé velikosti se vzepne k ohromnému vzrůstu, zaujme-li příhodné místo.⁷⁰

22. Důvod, proč se postup studií zdál být *plný překážek a hrbolů*, byl, myslím, tento: *Za prvé*, protože nepředcházela pořádná příprava mysli, aby dychtivě vpíjela učnost, a protože užitečné nebylo dostatečně promíšeno s příjemným, aby se mysl přilákala, ale každému jsme umožňovali přístup ke vzdělání v tom stavu, v němž přišel. Zacházelo se s ním pak ne jako s hosty na hostině, laskavě a s nabídkou lahůdek, nýbrž jako s otroky ve mlýně, s křikem, násilím, bitím. Rány a pruty, metly a karabáče, ty byly ve školách tím nejobvyklejším pohoštěním a také každodenními zákusky. Můžeme se divit, že někoho znechutily a popletly? Nic není jistě tak snadné, aby se nestalo obtížným, děláš-li to s nechutí. Jakpak tedy mohly být vědy snadné, pokud se je měl člověk učit v obavách? tak, jak se to neděje, máme-li se přiučit nějaké řemeslné dovednosti. Přísnost nezbytně vyvolává strach a ten pak nutně mate a plete mysl, takže neví, kde je, a pokud je trochu slabší, může trpět jakousi závratí. Je proto třeba jisté dovednosti, abychom zaujali, navnadili a ukonejšili mysl žáků. Toto umění bude spočívat zčásti v laskavosti učitelů, zčásti v rozumné metodě, aby se tak studia věd stala pro mysl lákadly a zdála se být čirou hrou.

23. Za druhé, pěkný kus nesnáze vězí v tom, že se žáci neučí věcem z vlastní zkušenosti, ale ze spletitých přednášek; těmi se obrazy věcí těžko vštěpují rozumu a opravdu slabě utkví v paměti, takže buď zase snadno vyprchají, nebo se různě slijí dohromady.

Prostředkem proti tomu bude, předložíme-li žákům všechno tak, aby to bylo v dosahu jejich vlastní zkušenosti a příslušných smyslů (předložíme zraku, co je vidět, chuti, co se dá ochutnat, hmatu, co lze nahmatat). Jediná obhlídka slona (nebo aspoň jeho podoby) mi jeho obraz vštípi snáze a pevněji, než kdybych o něm slyšel desetkrát vyprávět, protože

*Slaběji podnítí mysl, co z doslechu proniklo do ní, než co se svěří i zraku, jenž nezklame.*⁷¹

24. Třetí a zcela zásadní potíží působí metoda, již se všeobecně podávají vědy a umění: buď není dost přiměřená věcem, nebo lidskému rozumu. Všichni totiž volají, že se má postupovat podle přirozeného řádu od dřívějšího k pozdějšímu, od obecného k zvláštnímu a konečně od známého k tomu, co neznáme: kdo to však dělá? Nic takového zatím nevidíme: převrácený pořádek ve skutečnosti zatemňuje všechna umění a vědy, vynecháš-li *matematiku*. Pokud by totiž knihy, které máme, vedly zvolna mysl od známých věcí k méně známým, aniž se někde postup přerušil, dovedli bychom vědychtivé čtenáře ke zcela neznámým věcem tak bezpečně, jako se dá každý, kdo má nohy, vyvést na kteroukoli, i tu nejvyšší skálu, pokud na ní vybudovali stupně.⁷² Protože to tak není a nikdo nechápe, co tyhle knihy vykládají (není-li někdo natolik nadaný, že pronikne do věcí jen svým důvtipem a povznese se vlastním úsilím, nebo pokud mu živý výklad stále a stále jinak nevštěpuje tytéž věci, takže něco jako v mlze začne vidět), je to jistě důkazem, že rozum nevedeme krůček po krůčku po rovné cestě, nýbrž ho vláčíme přes hrboly, jámy, díry a průrvy.

3. Metoda je
dosud příliš
nedokonalá

Protilékem bude, že vědy a umění zformujeme tak, aby se všude začínalo od nejznámějšího a pomalu se po krůčcích postupovalo k méně známým věcem; ovšem tak, aby první poznatky pomohly osvětlit druhé, druhé třetí, třetí čtvrté v pořadí a až do konce řetězu drží a táhne další. I kdyby se mělo stát jen to, že se mi to podaří ukázat tímto dílem, bude mi to připadat jako dostatečně dobrá odměna mé námahy.

25. Za tři pravé příčiny, proč nám *pravda* v celém okruhu věd tu a tam uniká, lze jistě označit:

- I. *vzájemnou odtrženost věd;*
- II. *ne právě nejhlubší provázanost metody s věcmi samými;*
- III. *zčásti nedbalost ve výběru slov a stylu, zčásti jejich nevhodnou přebujelost.*

26. Nejprve totiž podle svého svědomí tvrdím, že jsem v knihách, které se mi poštěstilo vidět, nespatriřil dosud nic, co by dostatečně odpovídalo šíři věci a vyčerpávalo celé veškerenstvo věcí: ať v sobě mají některé knihy Pansofií nebo Encyklopedií nebo Syntaxí podivuhodného umění cokoli a ať nesou jakékoli tituly. Tím méně jsem viděl, že celá průprava lidského rozumu vyrůstá jako budova ze svých jistých, díky věčné pravdě neochvějných principů tak, aby všechny věci od prvních po poslední tvořily vzájemně propojený řetěz, aniž by pravda měla nějaké mezery. A snad nikdo doposud neudělal to, že by nejprve určil a vzájemně vyrovnal poměr univerzálních principů věcí a ohraničil všemi směry se rozlévající různost věcí bezpečnými mezemi idejí. Tak by se prostřednictvím univerzální a co do vzájemných vzta-

hů dokonalé harmonie mezi všemi věcmi sama odhalila skrytá, avšak přece neproměnná a nevyvratitelná pravda věcí. Nikdo se asi, pravím, dosud nesnažil o to, aby prostřednictvím nejobecnějších principů poznání a přesně těmi způsoby, jimiž lze správně vyvodit poslední závěry, otevřel jistou univerzální cestu k poznání pravdy věcí. Metafyzikové si sami pro sebe hudou své písničky, znalci přírody sami sobě tleskají, hvězdáři si tančí své reje, znalci morálky si pro sebe stanoví mravní zásady, politici si pro sebe vymýšlejí základy, matematikové sami sobě skládají hold a teologové si sami vládnou. Dokonce i v jednotlivých oborech a vědách si jednotlivci stanovují takřka zvláštní principy a z nich konstruuji, co se jim hodí, a obhajují to. Je jim přitom lhostejné, co ze svých předpokladů vyvozují jiní, a to přesto, že je nemožné takto vydobýt ve všem vskrytu roztroušenou pravdu a odevšad ji shromáždit, jak po tom sama touží. Vnímá-li totiž každý jen sebe a své představy, nelze se vyhnout disharmonii, stejně jako když ve skupině hudebníků hraje každý podle svého bez ohledu na společnou melodii. Nebo snad někdo věří, že může existovat dobře uspořádaný stát tam, kde se nežije podle společných zákonů, ale každý tam jedná podle své vůle? Vidíme, že větve stromu nemohou vůbec žít, pokud všechny stejně nesají vláhu z jednoho kmene a společnými kořeny: a lze snad doufat, že je možné odervat větve moudrosti a zachovat přitom jejich život, tj. pravdivost? Může tak někdo být znalcem fyziky,⁷³ ne však metafyziky? Nebo znalcem morálky, který předtím nebyl fyzikem (nebo si alespoň neomočil v poznání lidské přirozenosti)? Nebo logi-

Troji příčina,
proč je na
tom pravda
v celém
odborném
písemnictví
bídně

I. Vzájemná
odtrženost
věd

kem, který by neměl zkušenosti s reálnými vědami? Nebo teologem, právníkem, lékařem, který by dříve nebyl filosofem? Nebo řečníkem a básníkem, jenž by nebyl tím vším zároveň? Kdokoli od sebe odstrkuje něco, co lze vědět, zbavuje sám sebe světla, ruky, měřítka. Astronomové (abych přidal příklad) by se jistě byli nikdy neodvážili vytvářet a hájit tak protichůdné a nesmyslné hypotézy, kdyby je měli čerpat ze společného základu pravdy: a další věci by nebyly tak nejisté a ošemetné nebo by se jistě nezdálo, že je takové skoro všechno, o čem se přednáší. Vždyť se vědy podávají tak, že skoro nikdo nevybuduje nic, co by jiný neboural nebo o to neusiloval. *Platónova* filosofie se jistě zdála být půvabná a božská, avšak z jaké marné spekulace ji usvědčila peripatetická škola.⁷⁴ *Aristotelova* filosofie se sama sobě zdála být dost propracovaná, avšak křesťanští filosofové v mnoha případech shledali, že neodpovídá ani božskému Písmu, ani pravdě věcí ve všem.⁷⁵ Astronomové si po tolik staletí tleskali pro své excentrické sféry a epicykly,⁷⁶ byli však vytleskáni *Kopernikem*. *Kopernik* docela přijatelně postavil svou novou astronomii na základech vlastních pozorování, ale tak, jak to fyzikální principy nehybné pravdy vůbec nepřipouštějí.⁷⁷ *Gilberta* natolik unášelo hloubání o *magnetu*, že chtěl celou filosofii odvozovat z magnetu, avšak se zcela zřejmým porušením principů fyziky.⁷⁸ *Campanella* téměř triumfuje v přírodních vědách, když převzal principy starověkého filosofa *Parmenida*,⁷⁹ jediný dalekohled *Galilea Galileiho* ho však strhne dolů.⁸⁰ A proč bych uváděl další příklady?

Kdyby všichni svá zjištění vyvozovali ze společných a stejných principů, nemohlo by se stát, že by se vrhali do protimluvů a nejen zjevně zdržovali posluchače, ale páchali škodu i na pravdě samé, která se většinou v rozepřích vytrácí.⁸¹ Vždyť když se věci předkládají jako zkomolené (ne z univerzálního základu), nemohou se nezdát temné a sporné a působí nejistotu v myslích posluchačů. Aby je přiměli k souhlasu, přiberou k tomu ze všech stran posbírané principy, které nejsou dost známé a nikdo jiný je neschvaluje a ani samy o sobě nejsou pravdivé tak, že to nebudí pochyby: podřizují se totiž různým omezením a výjimkám (taková je totiž většina všeobecně rozšířených pravidel filosofie a teologie). Co však z toho může plynout jiného než protimluvy a nesmírně protivné půtky? Proto člověka omrzí poslouchat o věcech, jež jsou samy o sobě jasné, takové rozpačité dohady či učená hašteření.

27. Záležitost se tedy musí uspořádat úplně jinak a je třeba dbát na to, aby se pravda věcí, jež přichází v jasném světle, dokázala vyhnout močálům rozpačitosti a střelám protimluvů a překonat všechny omyly. Domnívám se ovšem, že se to nemůže stát, pokud se paprsky po všem roztroušené pravdy nespojí dohromady, aby se ve všem, co lze postihnout smysly, rozumem, a ve všem, co pochází z božského zjevení, projevila jedna a táž souměrnost. Tu bude moci odhalit jen vyrovnanost principů poznání (mohou být jen tři, *smysly*, *rozum* a *božské zjevení*) a jejich utvrzení až k pevné jistotě, s níž nelze pohnout; tak bude možné odstranit rozepře o věcech. Odhalíme-li základ věcí, nutně se ukáže buď omyl na jedné z obou

stran ve při, nebo důvod rozdílného smýšlení, protože pro příliš odlišný pohled na věc možná oba protivníci správně přemýšlejí a snad i mluví, třebaže se navzájem nechápou, protože nepostihli důvod svých odlišných pohledů. Zdolat omyly, jež porůznu ovládají ducha smrtelníků, a vystavit jejich mysl jasnému světlu bude jistě možné buď touto cestou, nebo žádnou jinou. Až totiž vyjde jasné slunce pravdy, mlhy nekonečného množství názorů se nutně samy rozplynou, a dokonce i temný oblak bezbožnosti se s Boží pomocí konečně roztrhne.

28. Řekl jsem, že druhou příčinou, proč pravda tu a tam zakolísá, jsou *nespolehlivé metody*; protože spisovatelé se nepřimkli úplně k věcem samým tak, aby o nich jasně a neměnně mluvili způsobem, jímž se věci udržují ve svém vnitřním bytí, nýbrž je násilím vlekou a tisíce způsoby odvlékají, aby je zařadili do nějaké domnělé harmonie, již vymysleli. To není nic jiného, než že se věci v mysli překrucují a dává se jim jiná forma, než je pro ně přirozené. A může se pak místo věci objevit něco jiného, než jen cosi nestvůrného? Dále je jisté, že metoda, která by byla s věcmi v naprostém souběhu, nemůže existovat, pokud se veškeré věci neuvedou v našem rozumu v takový soulad, jaký je samy spojuje a poutá mimo naše chápání. Již jsem připomněl, že až dosud lidé podle své libovůle vymysleli mnohé filosofické systémy, které zase jiní vyvrátili. Podobně se to dá chápat u teologických učeních nebo také u celých metod: dají se vybudovat i zbořit, poněvadž nejsou vymyšleny podle neměnné normy věcí, nýbrž podle olověné míry⁸² toho či onoho mozečku.

29. Kéž tedy zaniknou všechny vratké metody, dosud vymyšlené podle libosti příliš bujných myslí, i ty, které dále vymyšleny budou, aby se konečně jednou začaly všechny věci vykládat podle jediného řádu věcí. Já učím, že se máme snažit o takovou *křesťanskou filosofii* nebo spíše *pansofii*, v níž by všechno rostlo z neochvějných principů až k neochvějné pravdě a bylo vzájemně propojeno ve stálém souladu: takže by toto dílo mysli bylo neotřesitelné jako sama stavba světa. Vždyť jako se veškerenstvo věcí neřídí naší vůlí, nýbrž neměnně postupuje podle vlastních zákonů, tak se její zrcadlo, *pansofie*, má probírat tou metodou, od níž by se nedalo couvnout, i kdyby ji snad někdo z touhy po zpestření mařil. To nastane, bude-li se všechno vykládat názorně a s důkazy, pomocí příčin a bezprostředních následků. Pro to však bude zcela nezbytné, abychom věci vyučovali a učili se je nikoli cestou cizích svědectví čili výkladů o nich, ale pomocí věcí samých. Autority totiž věci mohou stejně přibarvit jako objasnit a přinejmenším žáka rozptylují a lákají ho od věcí k sobě. Věci se ale nemohou vštípit smyslům jinak než takové, jaké jsou. Nebo spíš, nestačí-li smysly, musíme užít rozumu poučeného jistými normami, aby nemohl pobloudit. Konečně tam, kde má mezery i rozum, necht' pomůže božské zjevení. A tyto tři principy poznání musíme určit za základy *pansofie*, aby se potom cokoli, co někomu z filosofů či teologů vypadne z úst či na papír, nepokládalo za jasnozřivou pravdu, nýbrž abychom se zbavili brýlí a pohlíželi na věci samy a abychom přesným průzkumem vypátrali, co prozrazují, že jsou či nejsou. O některých záležitostech totiž i velcí lidé

přemýšleli dost nedbale, jejich obdivovatelé si však přesto zvykli bez rozdílu uctívat jejich myšlenky. Bylo by snadné to ukázat na mnoha příkladech, ale upustím od nich a doufám, že se nesčíslné případy tohoto druhu samy objeví, až se zažehne pochodeň jasnější pravdy.

30. Jak jsem řekl, je třetím problémem, jenž především ovlivňuje pravdu, nedbalost nebo přebujelost řeči,⁸³ kterou věci vysvětlujeme. I přebujelost totiž: protože se při výkladu o věcech používá nadsazených slov, narážek, a to nejvíce, když se do věci dají básnické nebo řečnické (ale i filosofové a teologové, kteří si na ně hrají) a chtějí je zveličit nebo zlehčit, jak jsou zvyklí, a použijí různá zbarvení a odstíny, díky nimž věci většinou dostanou jinou podobu, než je pro ně přirozené. Co je to pak jiného než klamná šminka? Pravda věcí nepochybně touží být sledována v čirém světle a bez vnějšího nátěru. Nedbalost v řeči vzniká, pokud užíváme nejasné výrazy nebo úsloví, nebo nesrozumitelný jazyk (jako je řecké názvosloví pro ty, kdo mluví latinsky i pro nás ostatní), nebo konečně pokud se myšlenky, jejichž pravdivost je málo ověřena, vydávají za normy pravdy: takové, jakými překypují knihy filosofů a teologů (hanba to vyslovit, však pokud jen přiznáme pravdu...⁸⁴

31. Tvrdím proto, že nešťastnou příčinou, jež plodí a uchovává omyly v odborném písemnictví, je známé trojspřeží: různá roztržitost věcí, jež se mají vědět, jejich různé přetváření, různé nánosy na nich. Kdo však může poznávat věci takové, jaké jsou, pokud mu je předestřou jen útržkovitě? pokud ne popořádku? pokud ne v jejich pravé podobě? Je totiž tuze snadné

se dopustit omylu, jde-li o jakoukoli dílčí záležitost, když jsme se nedověděli o souměrném uspořádání všech věcí. Je velmi běžné nalézat všude bludiště, když jsme nepřehlédli celou posloupanost věcí; je víc než nasnadě, že naše oči podléhají okouzlení čímkoli, co nemá svou obvyklou barvu. Odtud pramení skoro nesčíslné omyly, jež se týkají bezpočtu věcí; odtud pochází ta směsice knih, která se rozrostla až k tak nechutnému zmatku, že to svět sotva snese. Odtud se bere ten nedostatek světla v tak osvětleném století (jak se rádo nazývá), že jako *Tantalos* hledá vodu uprostřed vod,⁸⁵ tak my můžeme postrádat ve světle světlo, mezi knihami knihy a uprostřed vzdělanců vzdělanost. Mlčky pomínu dost vydatný zdroj omylů: touhu stát na nějaké straně. Vždyť *Galénos* neříká bez důvodu, že ti, kdo se oddají filosofické škole, i ohluchnou, i oslepnou, takže nejen neslyší a nevidí, co ostatní slyší a vidí lehce, ale nechtějí se také učit, co je pravdivější, a proto vzdorují učitelům, již tomu učí,⁸⁶ a nejsou jiní než opilí *Lapithové*, kteří od sebe pěstmi a kopanci odhánějí lékaře, jenž se starostlivými rukama chystá ošetřit jejich rány.⁸⁷

32. To, že nás studium věd dostatečně nevybaví pro životní praxi, je vinou zakořeněného školského zvyku či spíš neduhu, jenž myslí žáků v letech jejich mládí unavuje mluvnickými, řečnickými a logickými hloupostmi; a studium věcí, které by měly osvětit ducha a připravit ho k praktickým činnostem, se přitom odkládá až na akademie, aby žáci zdárněji pokračovali, až jejich úsudek víc uzraje a budou schopni se s věcmi lépe vyrovnat. Je to však většinou tak, že jakmile nadšení raného věku vyprchá, pospíchá

každý na svou fakultu, když na přípravná studia už zapomněl. Dokonce skoro všichni budoucí teologové, politikové, lékaři vědomě a úmyslně přeskočí studia metafyziky, přírodovědy a matematiky jako pro sebe bezúčelné zdržování; to je však vážný omyl, protože spolehlivý úsudek nelze získat jinak než spolehlivým a uceleným vzděláním. Protilékem proto bude, že se mládeži zavčas předešle všechno, oč v celém životě jde, a zavedou se vážná cvičení, především vážných věcí. Řemeslník se stává tím, čím je, jen výkonem svého řemesla, písař psaním, ten, kdo disputuje, praxí v disputacích. Proto se i děti nutně stanou lidmi, budou-li se zabývat lidskými záležitostmi, aby je v životě nemohlo potkat vůbec nic, co by už napřed neviděly na obrázku a předem se v tom nepocvičily ve škole. Dokonce celou filosofii musíme upravit tak, aby byla živým obrazem věcí a jako vodítko skrytě usměřňovala naši mysl pro životní úkoly.

33. Konečně, jaký div, že studium věd své svěření dostatečně nevede k Bohu. Ještě se nezbavili pohanské světskosti, a proto opovážlivě zacházejí s Božími díly, ba i s Bohem samým bez Boha; a přetvářejí slávu toho, jenž nepodlehne zkáze, do podob věcí, jež jí podléhají. Proto Apoštol ve svých úvahách dokazuje, že pohanské filosofy zavedlo jejich myšlení do marnosti, a i když se domnívali, že jsou moudří, stali se hlupáky a Bůh je vydal napospas nečistým vášním jejich srdcí, poněvadž sloužili spíše stvořením než Stvořiteli, jenž je požehnaný na věky (Ř 1).⁸⁸ Ale prosím vás, co jiného se děje dnes? Většina z našich moudrých je stejně jako oni moudrá bez Boha a příliš od něj ani nečerpají, ani k němu nezaměřují

A nevedou dostatečně k Bohu

svou moudrost, ale jdou od tvorů k tvorům; to znamená, že naprosto zapomněli na Boha a ohlížejí se jen na sebe a ostatní věci, jež mohou podlehnout zkáze, a slouží sobě a jim. Bůh prohlásil, že je alfa a omega, počátek a konec⁸⁹ všeho: z něj, skrze něj a v něm je všechno. Kdo však klade počátek své moudrosti do něj (to znamená do bázně Boží)? Kdo se snaží být moudrý skrze Boha (to znamená pod vedením jeho Slova a Ducha)? Kdo v něm touží vidět konečnou mez své moudrosti (to znamená zasvětit sebe i své záležitosti slávě jeho jediného)? To je před zraky většiny lidí ukryto: od sebe začínáme, prostřednictvím sebe sama pokračujeme, k sobě samým směřujeme. Začínáme od víry v sebe, opíráme se o své síly a světlo svého rozumu, míříme ke svému prospěchu a slávě. Proto znovu klesáme od sebe k sobě a zde i onde nás vleče a unáší marnost stvořených věcí, dokud také sami nezmizíme. To je nejsmutnější cesta všeho těla a po ní se ke svému neštěstí od Boha odchýlí i velmi moudří lidé.

34. Protilékem bude, budou-li v celé pansofii roztroušena semena pravého Božího poznání a bázně tak, aby kamkoli se člověk obrátí, viděl, že všechno bez Boha je ničím. Dokonce bychom měli svou křesťanskou pansofii uspořádat tak, aby nebyla ničím než stálými podněty, díky nimž bychom všude hledali Boha, a přesnými znamenými, podle nichž bychom Boha, jehož hledáme, všude nacházeli, a jistou formou, jak ve všem milovat Boha, jež jsme našli. Tak, aby pansofie byla jakýmsi svatým žebříkem,⁹⁰ po němž vystoupáme přes všechny viditelné věci až k neviditelnému vrcholu všeho, k nejvyššímu Boží-

Prostředek proti tomu

mu majestátu (jenž nám svou září ukazuje, že všechno, co stojí pod ním, není nic než stín pravého světla); a tam jako v nehybném středu pokoje a cíli každé touhy konečně spočineme a v onom zdroji života, z něžž plynou prameny rozkoší, se ponoříme do věčné blaženosti. Pokud toto nezískáme (a stejně tak i to, o čem jsem psal výše), pak jsou nicotné všechny naše snahy, jsme nicotní my sami, jsou nicotné všechny naše činy: hloubákové budou dál bloudit ve svých labyrintech, školy budou dál valit své *sisyfovské* balvany, svět bude dál šílet a kráčet v závratí.

35. Ta záležitost je však velmi vážná a jedná se v ní o Boží slávu a spásu lidského pokolení. Proto musíme co nejhoroucněji vzývat Boha, aby se nad námi slitoval a otevřel naše temnotou zastřené oči, aby s chom v jeho světle spatřili světlo. A protože Kristus neřekl jen: žádejte a bude vám dáno, ale také hleďte a naleznete, tlučte a bude vám otevřeno (*Mt 7, 7*), je k modlitbám a vzdechům směřujícím k Bohu třeba připojit i neúnavné úsilí o to, jak by se věci všude daly zbavit roušek, jež je halí, a jak by se lidé dali pomocí jasného světla připravit k úvahám o velikých Božích dílech, jež nás obklopují.

36. Hle, vystupuji já, nejmenší ze všech! a toužím světu přinést buď novou pochodeň, nebo nové jiskry k jejímu zapálení. Jsem si sice až příliš vědom vlastní slabosti, spoléhám se však v nejhlubší pokoře na Boží milost, že úsilí, jež směřuje k Boží slávě a ke spáse mnohých, nebude scházet pomoc z nebe. Bůh zná hlubiny mého srdce, ví, že nejednám v důvěře ve své nadání, ale že mě pohánějí ostny svědomí, takže toužím pomoci, pokud nějakým dílem pomoci mohu;

Je tedy třeba, abychom již konečně případněji pomohli vědeckým studiím v nesnázích

Proč se o to autor pokouší a s jakou důvěrou

Je čas vystavět skvělý chrám moudrosti

a alespoň posloužím podněty těm, kdo zmohou větší činy. Je totiž po všech uplynulých staletích opravdu čas, abychom ve větší věci jak doufali, tak se o ně pokusili.

37. Soustřed' se, můj čtenáři: tolik dosavadních bádání ve vědách, tolik péče o svobodná umění, tolik zkoumání věnovaného tajemstvím, tolik bojů lidské mysli, tolik nočního bdění a myšlenek skoro o všech věcech, jež se dostaly na světlo, – co to, prosím, je a má být jiného než surovina vzdělanosti získaná z různých lesů a lomů celého světa, různě zpracovaná různými řemeslníky a porůznu snesená na různé kupy a tu i onde dosud rozházená? Copak už zbývá jiného než se konečně jednou dát do pilné práce a dodat těm haldám různých surovin náležitou formu? aby se dal vystavět nějaký univerzální *chrám moudrosti*, skvící se opravdu světlem pravdy a zdobným souladem? A daly by se o něm právem pronést známé Lucretiovy verše:

Však největší slast je prodlévat za hradbou chrámu, který vyvýšen stojí poklidným učením moudrých; můžeš z něj na druhé shlížet a všude je vidět bludně, bezcílne tápat a hledat životní cestu.⁹¹

Nebo by se spíš mohla použít známá Šalomounova slova: *Moudrost si vystavěla dům, vytesala sedm sloupů a zabila oběti a smísila své víno a prostřela svůj stůl a vyslala své služky, aby zvaly ve shromážděních a na výšinách města a říkaly: Pojd'te, jezte můj chléb a pijte víno, které jsem pro vás smísila. Nechte dětinství a žijte, kráčejte cestou rozumnosti, Př 9.⁹² Pokud se ctitelé pravé moudrosti neujmou práce na takovéto bazilice, budou se podobat zahál-*

Materiál je již pohromadě

o jeho
formě nás
může poučit
jen Bůh

čivému staviteli, jenž se stále snaží o nějakou stavbu, a nikdy ji nedokončí. Věda se dokonce bude muset bát, aby se nezhroutila vlastní vahou⁹³ a aby ji nakonec nepohltila tak nespoutaná záplava spisů, nepostaví-li se jim nějaké hráze.

38. Zde bude konečně třeba práce stavitele, již, tuším, můžeme marně čekat od lidského nadání. Příbytek hodný moudrosti bude totiž schopna vystavět jen moudrost sama. Kde se však nachází moudrost? A kde je místo rozumnosti? Jenom Bůh rozumí její cestě, on zná její místo. On, jenž dohlédne k hranicím světa a vidí vše, co je pod nebem. Ten, kdo udílí větrům sílu a rozmnožuje vody podle jejich míry; kdo dává zákon deštům a průchod hřmícím bouřím. On jediný ji vidí a vypráví o ní, neboť ji přichystal a prozkoumal (Jb 28, v. 12.23).⁹⁴ Proto nemohl Mojžíš vytvořit Boží svatyni, aniž se mu dostalo Božích pokynů. Hled' (říká Bůh) a čiň podle vzoru, který ti byl ukázán na hoře (Ex 25, 40). Chvála Tobě, ó Bože, který tímž slovem ukazuješ vzor i nám, když chceme budovat pansofii, chrám moudrosti, svá díla a svůj hlas: jako jsou tvá díla a slova tvým pravým a živým obrazem, tak to, co děláme, může být pravým a živým obrazem tvých děl a slov.

39. Necht' mi prominou vysoce vzdělání lidé, o jejichž pracích si teď dovolím se vyjádřit. Zdálo se mi, že encyklopedie, které jsem dosud viděl, a to i ty nejlepší uspořádané, jsou podobnější řetězu pěkně pospojovanému z mnoha kroužků než stroji uzpůsobenému dovedně k pohybu pomocí koleček, který se sám otáčí.⁹⁵ Jsou podobnější hranici dřeva, která je narovnaná s velkou péčí a je hezky uspořádaná, než

Což opravdu
nic takového
neexistuje?

stromu,⁹⁶ který stoupá do výšky z vlastních kořenů, působením vrozeného ducha se rozprostírá do větví a listů a dává plody. My ovšem toužíme po živých kořenech věd a umění, po živém stromě, po živých plodech. Po pansofii, říkám, která je živým obrazem Veškerenstva, na všech stranách zachovává sama se sebou soudržnost, sama sebe všude oživuje, sama se všude naplňuje plody; to znamená, že toužíme (abych se ohlédl na dříve stanovené cíle) po tom, aby vznikla kniha Pansofie, jež by byla

- I. spolehlivým a stručným shrnutím veškeré vzdělanosti;
- II. zářící pochodní lidského rozumu,
- III. stálou normou pravdy věcí,
- IV. bezpečným přehledem životních úkolů,
- V. svatým žebříkem k Bohu samotnému.

40. Nebo si myslím (abych vyjádřil touhu svého srdce také jinak), že je třeba tu knihu zpracovat stejně, jako Bůh všechno rozvrhl podle počtu, míry a váhy (Mdr 11, 21)⁹⁷ aby se nám tak

- I. všechno, co kdekoli je, bude a bylo, zařadilo do počtu, aby našemu poznání nic neuniklo;
- II. aby se našim očím odhalila vyměřená úměrnost všeho, ať jde o poměr k veškerenstvu nebo věci mezi sebou;
- III. aby zřejmě vyvstala závažnost příčin a aby konečně bylo možné přesně prohlédat pravdu všech věcí.

První požadavek způsobí, že vzdělání bude univerzální; a to je našim prvořadým záměrem.

Druhý, že bude jasné a utříděné; a o to se toužebně snažíme.

Pansofie
musí všechno
uspořádat
podle počtu,
měr a vah

Třetí, že bude opravdové a spolehlivé; a to si přeje-
me nejvíc.

41. Toužíme, pravím, sestavit takovou knihu, kte-
rá jediná by byla platná jako všechny ostatní a byla
opravdovou zásobárnou všeobecné vzdělanosti. Nic
bys v ní nemohl právem postrádat a její četbou by
moudrost samovolně vklouzla do lidské mysli, a to
pro nepřerušenu, jasnou, rozříděnou souvislost věcí
a proto, že by v té knize všechno vyrůstalo z vlast-
ních kořenů a žil, aby se projevilo, že jedna a každá
věc je taková, jak se o ní mluví, a že nemůže být jiná,
než jaká je, a to pro samotnou pravdu věcí, která je
neměnná a je všude souvisle propojena. Přesto se
všechno musí vyložit *hutně*, protože musíme mít na
paměti službu krátkému a prchavému životu. Všechno
se tu má říci *pro lidi přístupným stylem*, poně-
vadž do lidské mysli je třeba vnést světlo, ne temno-
tu. Všechno se musí vyložit *spolehlivě*, skrze stálé
propojování příčin a následků, poněvadž je třeba
hledat pevnou oporu pravdy, ne vymyšlená mínění.
Všechno, co může být předmětem vědění (ať jde o vě-
ci přirozené, mravní, umělé nebo o teologické otáz-
ky), by se totiž mělo podávat s podobnou jistotou,
s jakou vidáme probíhat matematické demonstrace,
aby pro pochybnost vůbec nezbylo místo. Tak by se
nejen dalo zřejmě a bez omylu poznat to, co je, ale
navíc by se otevřely zdroje úvah, usuzování a neko-
nečných vynálezů.

42. Ó, jak je nutné si to přát! Oč lépe by si stály
záležitosti smrtelníků! Knihy jsou nástrojem vštěpo-
vání moudrosti, a proto opravdu skvělý nástroj mů-
že zabránit ruce umělce v chybě, jako norma, která

nikde nemá chybu. Kdyby pro výuku a studium uni-
verzální moudrosti existoval takový nástroj, jaký
jsem popsal, dala by se velmi správně formovat nejen
školní mládež (*Melanchthon* někde napsal,⁹⁸ že je to
větší čin než dobytí *Tróje*), ale otvírala by se také
volná cesta k poznání univerzálních idejí všech věcí
pro všechny, kdo se narodili jako lidé, aby dokázali
moudře pohlížet na Boží díla a pořádat všechny své
záležitosti. Temnoty omylů by před tak jasným svět-
lem také docela ochotně ustoupily. Mezi lidmi, jejichž
oborem je spolehlivost věcí, by docela snadno usta-
ly rozbroje, sváry, války, jimiž se nyní moří svět, kdy-
by za svými vážnými cíli spěchali probádanými ces-
tami. Vždyť příčinou střetů je rozhořčená mysl obou
stran, příčinou rozhořčení je podrážděnost, příčinou
podrážděnosti je rozpor ve vůli obou, příčinou toho-
to rozporu je rozdílné smýšlení a jeho příčinou je pak
nejisté a neuspořádané vnímání věcí. Kdybychom
nalezli cestu věcí (jež může být jen jediná, protože
podstatou pravdy je, že je čímsi jediným a jedno-
duchým), pak by zmizely možnosti vybočit z cesty,
tj. příležitosti k rozkolům, omylům, půtkám.

43. Díky Božímu slitování by se tak rány škol, círk-
ví a politiky snáze zacelovaly. A po obnově míru
v křesťanském světě by v každém křesťanském ná-
rodě mohla vzkvétat nejen studia pravé moudrosti
a zbožnosti, ale i *nevěřící* by při tom mohlo osvítit
stejně světlo a dali by se *přivést* do náruče křesťan-
ství (kdyby se zásahem Božím odhalila tato jasná
cesta pravdy). Konečně bychom tak viděli, co svaté
Boží předpovědi prorokovaly, že jednou přijde. Země
se naplní poznáním Pána, jako vody pokrývají moře

(Iz 11, 9), a Pán bude králem nad celou zemí, jediný Pán a jeho jediné jméno (Za 14, 9). Ať se ukáže *tak přímá cesta na Sión, že ani pošetilci nemohou zablou- dit* (Iz 35, 8).⁹⁹ Stalo by se totiž to (co jiný prorok řekl, že přijde), že na konci času bude stát hora domu Páně na vrcholku hor, aby se k ní sbíhaly národy a spěchaly mnohé pronárody a říkaly: Pojd'te, vystup- me na horu Páně, aby nás poučil o svých cestách. A překovají své meče (pokračuje Boží hlas) v pluchy a svá kopí v motyky: jeden pronárod nepozdvihne meč proti druhému a nebudou se již cvičit v boji, *Mi 4, 1*.¹⁰⁰ Slituj se nad námi, ó Bože, a dej nám spatřit tvůj mír nad *Jeruzalémem*. Necht' tvá sláva vzejde nad námi, aby národy chodily v tvém světle.¹⁰¹

Můžeme
v to doufat?

44. Máme si však dělat naděje na takové věci? Jistě v ně nesmíme přestat doufat. Jen stanovme tohle vše- obecné nasměrování lidského rozumu, jehož pomo- cí lze v jasném světle bezchybně dovést lidskou mysl od základů až k vrcholům věcí po nikde nepřeruš- ných stupních. Staneme-li se totiž tímto způsobem diváky divadla Boží moudrosti, pak se lidská mysl nemůže nenaplnit jásavou radostí. Lidé proto budou volat jedni na druhé: Pojd'te, vystupme na horu Páně, aby nás poučil o svých cestách.

Na čem se
zakládá
tato naděje

1. Člověku
je všechno
poddáno

45. *Následující skutečnosti vypovídají o tom, že ne- smíme ztrácet naději na takovéto vodítko (dokonalou metodu pansofie). Za prvé, je jisté, že i když se věci zdají být nespočetné pro jejich nekonečné množství, nesouměřitelné pro různé své nepoměry, nepronik- nutelné pro pravdu, jež se většinou skrývá v hloub- ce, přesto nicméně všechny stojí pod člověkem a podléhají jeho duchu. Všechno totiž bylo stvořeno*

pro jeho potěšení, ale v nižším stupni: proč by se on sám jako naprostý vrchol stvořených věcí a zcela dokonalý obraz svého Stvořitele, jenž v sobě jediném zahrnuje dokonalost všeho, konečně jednou nenaučil prohlížet sám sebe i všechno ostatní? Vždyť je jisté, že Bůh určil, aby byl člověk divákem jeho moudros- ti, a proto ho neučinil neschopného zvládnout ten úkol. To by ovšem byl udělal, kdyby byl učinil věci takové, že by neodpovídaly lidskému nadání nebo obráceně. Ať proto zůstane při tom, že On jediný je příliš velký a jeho velikost nelze probádat, Ž 145, 3. Ostatní věci byly stvořeny podle počtu, míry a váhy (*Mdr 11, 20; Iz 40, 12*). Všechno tedy musíme spočí- tat, změřit, zvážit, dokud se našim očím neodhalí vše- obecný soulad.

46. *Za druhé, Písmo svaté praví, že Bůh učinil všechno dobře. Ale každou věc v pravý čas (Kaz 3, 11), tedy postupně. Vložil snad do lidských srdcí nadar- mo touhu po světě? touhu poznat, co Bůh sám koná od začátku do konce? Tamtéž. Byl by ji tam opravdu vložil nadarmo, kdyby tato touha nemohla dosáhnout cíle. Dělat něco nadarmo se však nesrovnává s nejvyš- ší moudrostí.*

2. Do srdce
vložená touha

47. *Za třetí, již máme rozsáhlou výstroj v tolika pamětihodných knihách, jež jsme do nynějška velmi pracně a pečlivě nashromáždili. Myslíme si snad, že všechny ty svazky neměly žádný vliv? Již jsem však ukázal, že se to nemohlo stát, a to kvůli nejvyššímu vládci věcí, jenž nepřipustí, aby se něco dělo nadar- mo, dokonce ani omyly. Budiž, spisovatelé třeba měli zcestné představy a ve většině věcí se zmýlili; poně- vadž je Bůh věčnou a neměnnou základnou pravdy,*

3. Pokroky se
nemá pohrdat

nemůže přesto neřídít věci tak, aby i samy omyly na-
konec nutně nemusely sloužit pravdě, jež se má den
za dnem zřetelněji odhalovat a nabývat na síle. Je
ovšem známo, že se již velmi dobře zjistilo ohrom-
né množství věcí: proč tedy nedoufat i v ty další? Ne-
ní vůbec nic, co by v propočtech kvantity nedovedli
Eukleidés, *Archimédés* a jiní k takové zřejmosti, že
v počtech, měrách a vahách dokážeme skoro zázra-
ky. Není jistě málo, že se lékaři hermetické školy¹⁰²
naučili vyloučit pomocí chemie kvality přirozených
věcí a proniknout bezmála k holé bytnosti věcí. Není
jistě málo, že *Verulamský* odhalil ve svém podivu-
hodném díle *Organon* neselhávající způsob, jak do
největší hloubky zkoumat přirozenost věcí.¹⁰³ A *Sas*
Jung se nyní snaží dodat umění logiky takovou doko-
nalost,¹⁰⁴ že se dá posoudit pravdivost výroků a kla-
my sofistat lze odhalit s takovou jistotou, s jakou
lze nezvratně dedukcí rozřešit jakýkoli *eukleidovský*
problém. Proč mám připomínat další příklady? Tak
jako se klín vytlouká klínem, tak jeden vynález vytla-
čuje druhý, protože naše současné století je bohaté
na nadané lidi: a my se máme vzdát naděje na něja-
ký vynález vynálezů? Jeho vlivem by se všechno, co
jednotlivě zpracovalo tolik nadaných lidí, mohlo stát
pro celé lidské pokolení společným majetkem. Pra-
vím: Ať se nestane společným jen všechno to, co
z pravdy už se vydobylo, ale ať se také ze všech postu-
pů, jak pravdu dobývat, stane jeden. Ach, jak krásné
by to bylo!

48. Měli-li totiž jednotlivci každý svůj vlastní dů-
mysl, jímž pronikali věci, své normy pro činnost, své
váhy ke zvažování věcí, proč by se nemělo stát, že by

4. Ať z mnoha
světél vznikne
jedno

se bystrost všech těch lidí převedla na jednu, všech-
ny normy na jednu normu, všechny váhy na jednu
váhu? Více svící, více světla.¹⁰⁵ Jen ať se najde meto-
da, pomocí níž by všechna světla mohla splynout
v jediné; to znamená způsob, jak by se ty tak rozličné
a takřka nesčetné vynálezy i poznané a promyšlené
věci daly omezit na jednu, stálou, neměnnou a věčnou
formu myšlení, poznání a vynálezů věcí. Pokud ho
tedy vynalezneme, budeme mít to, po čem toužíme.
Proč by se tedy nedal vynalézt? Máme již ovšem celý
les poznaných věcí, a tím nelze opovrhovat, i neza-
tmělé světlo metody, abychom mohli pokročit k dal-
ším záležitostem. Pokoušejme se tedy *ještě dál*,¹⁰⁶ až
k poslednímu cíli věcí i metody. Vždyť tam, kde existu-
je něco dalšího, existuje i to poslední. Jedině věč-
nost, pro niž jsme byli určeni, může ohraničit naši
mysl. Co je v čase, je v dosahu mysli: jen když lze
poznat kořeny toho všeho, ty věčné, stálé, neměnné
ideje věcí, podle nichž je a děje se všechno.

49. Máme i výslovný slib o posledním čase. Stane
se prý, že mnozí budou přecházet sem a tam a pozná-
ní se rozmnoží, Da 12.¹⁰⁷ Mnozí ovšem přešli a tak či
jinak prozkoumali (v tomto století víc než kdy jindy)
nebe i zemi, moře i ostrovy a celé království přírody,
stejně jako knihy božských prorocství. A co tedy zbývá,
než aby se splnila i druhá část prorockého výroku?

50. Přejděme však již konečně k věci samé, totiž
ke způsobu, jímž by se tak důležitá věc mohla dovést
k žádoucímu výsledku. Jen málo mohlo být jasné
z toho, co už se jak o příčinách zmatků ve vědách,
tak o prostředcích proti nim řeklo: musím se vyjád-
řit přesněji.

5. Boží
příslib
o posledním
čase

Porada
o způsobu,
jak vypravit
pansofickou
knihu

Tři
nezbytnosti

51. Nedomnívám se, že se dá k univerzálnímu poznání všech věcí, jejich ovládnutí a užívání dospět jinak než pomocí nového a univerzálního:

- I. přezkoumání všeho jmění, i se všemi soupisy;
- II. srovnání soupisů s věcmi, zda se věci mají opravdu tak, jak tvrdí naše seznamy či přehledy;
- III. nové uspořádání toho, co se nalezne, pro nové univerzální účely.

I. Přezkoumání či nové přehlednutí všeho, co se kde vyskytuje

52. Přezkoumání našeho jmění směřuje k tomu, abychom věděli, co je naším vlastním dědictvím a co se hodí pro to, aby se tím všichni lidé v úplnosti zabývali. Je totiž až příliš pravda, že lidé to, co jim náleželo, nechápou: že totiž jsou vlastníky světa, pány stvořených věcí a že mají s Bohem sdílet samu věčnost. Protože málokdo to buď ví, nebo doceňuje, nebo tomu věří, zabývá se většina lidí bezcennými nebo zhoubnými věcmi; a nakonec o své dědictví přijdou, protože si ho nezasloužili. Musíme naučit křesťany přesně zvažovat, co znamená Apoštolův výrok: ať svět, ať život, ať smrt, ať přítomnost, ať budoucnost, všechno je vaše; vy však jste Kristovi: Kristus pak Boží (1 K 3, 22).¹⁰⁸

i autorů,
kteří již psali
o jakékoli
možné látce

53. Neřekl jsem ovšem zbytečně, že se zároveň mají znovu prohlédnout i soupisy věcí. Naše jmění je totiž velmi rozsáhlé a značně různorodé, a tak málokdo udrží v paměti alespoň názvosloví, natož aby věděl, čím jednotlivé věci jsou a jakou péči od nás vyžadují. To všechno se musí lidem popsat, jasně a zřetelně, jako by šlo o zákon (Dt 27, 8). Je třeba se postarat o to, aby se nic nevynechalo, poněvadž se věci mají popsat přesně. Proto musíme nahlížet do dřívějších soupisů, všeobecných i dílčích, starých

i nových, ať je zpracoval kdokoli. Vždyť přestože je takových příruček velké množství, přece je nyní nutné dát se do práce a snažit se o dokonalý přehled všech. A kéž by jich bylo také víc! Některé významné památky však zanikly, mezi nimi spisy toho nejmoudřejšího člověka, Šalomounovy knihy o rostlinách a ptácích.¹⁰⁹ Po nich můžeme toužit jen marně, proto je nutné použít ty, které máme, především samy svaté Boží knihy, Bibli. Biblické knihy nejsou nic jiného než jakési Boží zápisky o tom, co nám v tomto životě dal a co ponechává pro budoucnost. Protože zde Bůh pojednává skoro jen nebo jistě nejvíc o tom, co se týká stavu naší duše, nelze pominout ty, kteří se zabývali méně vznešenou látkou, filosofové, lékaři, právníky, znalce mechaniky, vynálezce různých věcí, historiky a zeměpisce, aby se ze všech dílčích věd konečně složila jedna věda věd a umění všech umění, to znamená pansofie.

54. Nechápeme to ovšem tak, že by se do knihy posbírala různá mínění autorů o věcech, jako to dělají ti, kteří posuzují vzdělanost podle velké sčítlosti, aby mohli o věcech po libosti přednášet různé myšlenky různých lidí anebo také slátat takovéto centóny dohromady a pak se stát známými pomocí zveřejněných knih. Ne prostě tak, že se různé ty moudré výroky mezi sebou porovnají, jako to dělají ti, kteří propírají různé otázky, uvádějí, co mluví pro ně a co proti nim, a vyčerpávají se cupováním názorů, které se jim nelíbí, a plní tak celé svazky. Chci, abychom při tvorbě pansofického díla dovolili být všem, kteří zaznamenali své názory na zbožnost, mravy, vědy a umění, a poslechli si, co přinášejí dobrého (bez ohledu na to,

S jakým
ale cílem?

zda byl někdo křesťan či muslim, žid či pohan, nebo na to, zda mezi nimi byl člověk oddaný jakékoli sektě či filosofické škole, pythagorejec, akademik, stoik, esejec,¹¹⁰ Řek, Říman, starý či současný spisovatel, doktor či rabin, nebo ať jde o kteroukoli církev, synodu, koncil).

55. Toto radíme za prvé proto, že cílem našeho úsilí je poklad univerzální moudrosti a lidský rod by ho měl vlastnit společně. Je tedy spravedlivé, aby do něj přispívali všichni nadaní lidé, všechny národy, uskupení, všechna období. 2. Všichni, kdo jsme byli vysláni na tento svět, zde sedíme ve společném divadle Boží moudrosti: a nám, křesťanům, svítí světlo božského zjevení, jež nám bylo dodáno navíc, stejnou měrou. Proč proto nedovolit, aby kdokoli, třeba i ten nejnepatrnější, pozvedl skromně ruku a hlas a upozornil ostatní na všechno, co pokládá za významné. 3. Není pravděpodobné, že by se daru vidět dostalo nějakému jedinci nebo několika málo lidem jen v jednom či dvou staletích a ostatním nic. Jako žádná země neplodí všechno,¹¹¹ ale každá přece něco přináší, a to také v různých letech, tak Bůh rozdělil různé jiskřičky svého světla nadaným lidem v různých národech i dobách! Vítr vane, kam chce, říká Kristus, když začíná mluvit o Duchu svatém a jeho působení.¹¹² A nechybějí příklady, že Duch moudrosti často ovanul ty i jiné mimo okruh Církve: jako *Jób, Elífaz, Elihu, Hermés Trismegistos, Sókratés, Epiktétos, Cicero*.¹¹³ Nikým se tedy nemá opovrhovat (často i zelinář řekl docela trefné věci),¹¹⁴ zvláště pokud jde o to, co lze proniknout přirozeným důvtipem. *Verulamský* naprosto moudře soudí, že různá lidská mínění o přiro-

Proč máme dát prostor všem autorům? Protože 1. se jedná o společnou záležitost

2. všichni se tu ocitli Božím řízením

3. Bůh rozdělil dary různě

zenosti věci jsou jako různé poznámky k témuž textu: jedna z nich je správnější na jednom, jiná na druhém místě a může posloužit něčím, co stojí za pozornost.¹¹⁵ Ať tedy platí, že žádná kniha není tak špatná, aby se v ní nedalo najít něco dobrého:¹¹⁶ pokud ne nic jiného, jistě alespoň příležitost k nápravě nějakého omylu.

56. Za čtvrté je jisté, že se nikdo nemýlí ze své vůle (proč by to chtěl?), nýbrž proto, že ho ošálilo něco pravděpodobného. Vždyť i omyly se ukrývají za zdůvodnění. Je jim proto třeba naslouchat, neboť máme co dělat s rozumnými stvořeními, s lidmi. Porovnájí-li se tak různé důvody, snáze se odhalí vnější ná-
těr a pravděpodobnost ustoupí pravdě, stín světlu. 5. Zavrhneme-li někoho, aniž jsme ho vyslechli, pak ačkoli jsme ho zavrhli oprávněně, přece spravedlnost utrpí, protože se může stát, že věc se má jinak, než jak jsme zjistili z doslechu. Proto máme raději poznat všechno. Pomlčím raději o tom (ta záležitost je příliš vážná), že vinou předpojatého názoru nebo podezření člověk chová o druhém takové předsudky, že jeho důvody ani nechce slyšet. Neznamená to snad říci svému bratru, že je nízký, *raka*?¹¹⁷ 6. Dobře, jeden či druhý snad něco neví a snad se také v tom či onom výrazně mýlí: kdo ovšem neví, že cizí chyba může být pro moudrého varováním před omyly? Budovatelům pansofie mohou různá pochybení druhých a různé příležitosti k omylům přinést různé užitečné podněty, aby stavbu pansofie ještě zušlechtili. 7. Přejeme si, aby se lidé konečně osvobodili od sporů, aby sekty a různá nenávist zmizely. Nezmizí však, nezmi-
zí-li podezírání, jímž trpí jedni od druhých; podezírání však nemůže zmizet, pokud jeden každý člověk

4. porovnájí-li se různá mínění, snáze se nalezne pravda

5. nikoho nemáme zavrhnout, aniž ho vyslechneme

6. i omyly mohou prospět

7. je třeba odstranit spory; totiž postupným omezováním až k souladu

nedostane zadostiučinění, pokud jde o jeho i cizí ná-
zory a pochybnosti. Takové zadostiučinění však není
možné, pokud se nevyslechnou mínění všech a v klidu
se neporovnají a neprošetří podle právě těch zákonů
jasné a nezlomné pravdy, které si obě strany určily.
57. Konečně je dobré mít na paměti, že když *Mojžíš*
stavěl svatyni a *Šalomoun* svůj chrám, nepřispěli ke
stavbě jen Izraelci ze svého, ale že stavitelé přijali
i nabídnutou kořist, již Izraelci odňali nepřátelům
Božího lidu, *Egyptánům*,¹¹⁸ *Pelištejcům*, *Amónovcům*.
Vždyť i zlato se vyhledávalo všude, i drahé kameny se
naskytly jinde a nepocházely ze svaté země, dováželo
se cedrové dřevo narubané na hoře *Libán*,¹¹⁹ všechno
ke cti Boha *Izraele* a lesku jeho domu. Když *Zerubá-
bel* znovu stavěl tentýž Boží chrám,¹²⁰ ponoukl *Bůh*
právě tak *Kýra*, aby nejen sám od sebe nabídl svou
královskou pokladnici, ale aby také přikázal svým pod-
daným ve všech královstvích, že má každý *Izraelcům*
pomáhat ze svého zlatem i stříbrem i majetkem i do-
byt看 (Ezd 1, 1.2.3.4): proč by tedy budovatelé chrá-
mu moudrosti neumožnili připojit něco drahocenného
a skvělého, ať už je to odkudkoli? Ke štípání dříví a do-
nášce vody do domu našeho Pána lze dokonce využít
i *Gibeónanů*, třebaže jsou prokletí (*Joz* 9, 23). A tak to
má být, protože tak je to prospěšné.

58. Zdálo se, že jsem dříve smýšlel jinak, podpo-
roval jsem jednu skupinu a vnukal jiným nenávist
k *Aristotelovi* a k zástupu pohanů (v předmluvě k *Fy-
zice*, zreformované podle božského světla):¹²¹ nepo-
přu, že jsem se dal unést příkladem těch, kdo s *Ne-
hemjášem* sdíleli zbožné rozhorlení, že děti *Izraelců*
pobíhající po *jeruzalémských* ulicích neumějí mluvit

židovsky, ale *ašdódsky* (*Neh* 13, 24). To znamená, že
v našich školách převládá pohanská moudrost a vý-
mluvnost nad křesťanským učením. To je jistě ohav-
nost a všichni si musíme natisíckrát přát, aby tato
prodejná vábidla světské moudrosti vzala za své, než
aby se jejich vinou vydávaly do nebezpečí duše, které
chce mít Kristus naplněny svým Duchem. Nyní se
však opravdu neradíme o nadvládě pohanství nebo
o jeho škodlivém míšení s křesťanstvím, nýbrž o tom,
jak může celá země přinášet daň králi veškerenstva,
Kristu. A jako se každý potůček, který z tohoto prame-
ne moudrosti vytryskl jakýmkoli směrem, může vra-
cet ke svému zdroji (když špína zůstala venku), ať se
zúčastní i pohané a Arabové, a pokud mohou, ať k vý-
zdobě domu našeho Pána něco přinesou. Zvláště když
se v pansofii hledí nejen na základní otázku spásy,
ale i na záležitosti tohoto života, jimiž se pohanské
národy nejvíce zabývaly a nemohly nepozorovat, co
je zbytečné. Zpupně to zavrhnout by bylo dilem ne-
užitečného podezřívání. Připouštíme to tedy, ale mu-
sí platit pravidlo, že cokoli, co pravdivě, rozumně
a zbožně promysleli, napsali, vynalezli, převezmeme
ke společnému využití; pokud se jim dokáže, že coko-
li řekli či udělali nemotorně, v rozporu s pravdou či
zbožností, pak ať dostanou příkaz zmlknout, aby svět-
skost navěky nezápasila se zbožností, omyl s prav-
dou, temnoty se světlem.

59. Bude zde však třeba ryzích úmyslů i soudnos-
ti, abychom nevynesli výrok příliš snadno. Stává se
totiž, že kdykoli vytýkáme jiným chyby, které oni ne-
uznávají, překrucujeme slova tak, jak je jejich autoři
nemysleli, protože jsme vinou podezření předpojatí

nebo nás unášejí city: vždyt' každý vlastních slov vždy nejlepší vykladač bývá.¹²² Sám *Aristotelés* v tomto ohledu nedopadá nejlépe, protože zavrhl staré filosofy, jako by chtěl dodat důvěryhodnosti svému učení, a přitom se dost úplně nezabýval jejich naukou.¹²³ Ta se pak mohla jevit jen jako obludná, i když sama o sobě nebyla v takovém v nesouladu ani s pravdou a snad ani s *Aristotelovými* názory. Je-li to tak (nevynášim totiž žádný výrok), budou stavitelé pansofie muset dát pozor, aby se zde, kde nejde o to, dosáhnout dílčího vítězství, nýbrž univerzální harmonie, v nejvyšší možné míře změnila nesvornost v soulad (i pomocí střední cesty pravdy, která se nalezne). O tom dále.

II. Jak nezbytné je porovnat spisy a věci mezi sebou

60. Tolik o novém přehlednutí věcí a zápisů. Řekl jsem také, že je třeba porovnání k tomu, abychom postihli, zda jsme sem zanesli všechno, co ve věcech je; nebo zda existuje všechno to, co se zaznamenalo; a zda je všechno takové, jak se o tom mluví. Pokud se totiž věci a výklad o nich přesně neshodují, naše mysl se mate a zaplétá se do omylů. Příliš jisté už však je, že naše seznamy uvádějí velmi mnoho položek, které mezi věcmi nejsou (zvláště u jistých sekt a škol, kde se zdání a přeludy pokládají za věci). Naopak je v Božích i přírodních pokladech mnohé, co jsme si zatím nepoznamenali; a konečně je naprostá většina věcí jinak, než nám tvrdí naše knihy: proto je zcela nutné porovnat všechny záznamy s věcmi. Až se to stane, konečně se objeví jak nedostatky, tak nadbytečné položky a chyby – a pak je bude možné odstranit, napravit, nahradit, ne dřív.

a jak pracné to je

61. Stačí však někdo ze smrtelníků na takovou práci? pro takřka nekonečné množství i rozmanitost

přirozených, nadpřirozených, morálních, umělých věcí. Vždyt' pokud ti, kteří věci zkoumali dříve, našli v jistých dílčích látkách tolik a takových propletenců, že píle většiny z nich skončila u stížností (na nepřekonatelné jemňůstky přírody, na nezbadatelnou spletnost příčin, na neústupnou nevraživost protipólů, které se vyskytují všude, na přílišnou slabost lidské mysli v porovnání s tím vším):¹²⁴ což se to zase nestane, bude-li někdo chtít zpracovat tutéž látku celou znova?

62. Nesmíme však přesto klesat na mysli. Dovedností se někdy podaří, co nelze dokázat silou. Zdá se, že k tomu až dosud málo přihlíželi ti, kdo věci zkoumali, a snažili se prorazit pouhou silou svého rozumu a tlakem ustavičné píle, i když jak holé ruce, tak rozum ponechaný sám sobě mnoho nesvedou. Až s pomocí nástrojů a pomůcek se věc povede jak snáze, tak s větší jistotou.¹²⁵ Proto je třeba norem, podle nichž se prozkoumají věci i učení o nich a rychle se oddělí to, co je nezbytné, od toho, co nezbytné není, co je užitečné od neužitečného, co je správné od nesprávného.

Přesto nemáme ztrácet naději – díky jistým normám

63. A zdálo se, že proslavený *Verulamský* při bádání o přírodě našel takovou normu, jakousi umnou indukci,¹²⁶ jež je doopravdy otevřenou cestou, jak proniknout do tajemství přírody. Ta ovšem vyžaduje po staletí neutuchající píli většího počtu lidí, a proto se jednak zdá být pracná, jednak se její úspěch zdá být nejistý. Výsledek je, že většina tímto slavným vynálezem pohrdá jako neužitečným. Pro stavbu pansofie nám pak prospěje jen málo, protože (jak jsem řekl) se zaměřuje jen na odhalování tajů přírody: nám však

Baconova norma pro filosofování

jde o veškerenstvo věcí. Budeme tedy potřebovat nějakou jinou zcela univerzální normu; budeme-li po ní pátrat, snad nám ji ráčí ukázat náš milosrdný Bůh: ten se skrývá proto, abychom ho hledali, a chce být hledán, aby byl nalezen (Př 25, 2; Iz 45, 15). Bůh nenechá tvé hledání dojít až tak daleko, aby tě dosazený výsledek zklamal (píše svatý Fulgentius Monimovi v první knize). On tě podnítl k tomu, abys duchovně hledal, přičemž jeho vlastní věrný slib nebude v žádném případě zrušen, protože říká: *Žádejte a dostanete, hledejte a naleznete, tlučte a bude vám otevřeno.*¹²⁷

V několika bodech se vysvětluje, že normou pro výstavbu pansofie bude všeobecná Panharmonie¹²⁸

64. Nyní chci vysvětlit, co nám, kteří žádáme, hledáme a tlučeme, tedy zjevil a dal spatřit náš Pán Bůh, a prosím a zapřísahám všechny, již dovedou o takových věcech moudře usuzovat, aby zbožně dávali pozor. Vysvětlím celou záležitost pomocí několika bodů.

I. Jsou tři věci, z nichž se skládá naše lidské vědění, a tak jakási vševědoucnost: poznání Boha, přírody, umění či dovednosti.

Uměním rozumíme všechno, co se děje lidským přičiněním (myšlení, řeč, výsledky činnosti); jako přirozené chápeme všechno, co se vlivem síly obsažené ve věcech samovolně rodí a co se samovolně děje; Bohem rozumíme všechno, co se až dosud slovy a skutky projevilo z jeho od věčnosti skryté moci, moudrosti, dobroty. Kdo pozná ty tři, pozná všechno: poněvadž z tohoto trojího druhu věcí sestává celé veškerenstvo.

65. II. Je žádoucí se snažit o dokonalé poznání těchto tří věcí.

Nemysleme si, že postačí vědět něco o Bohu, něco o přírodě, něco o umění (což se daří i naprosto nevědomým a i docela hloupým osobám): nýbrž že úplně a přesně pochopíme všechno, co se chápat dá.

66. III. Poznání věci je dokonalé, pokud je úplně, správné a uspořádané.

Není-li totiž správné, předvádí místo věci klamné obrazy a rozplyne se do nicotné hříčky.

67. IV. Poznání je správné tehdy, když věci poznáváme takové, jaké jsou.

Poznáváme-li je jinak, než jak jsou, nepůjde o poznání, ale o omyl.

68. V. Věci poznáváme takové, jaké jsou, pokud je poznáváme takové, jaké byly stvořeny.

Každá jednotlivá věc je ovšem taková, jaká byla stvořena, protože pokud není taková, jak byla stvořena, odchýlila se od svého pravého stavu.

69. VI. Každá věc vznikla podle své idey, to znamená podle nějaké duchovní příčiny, díky níž se mohla stát tím, čím je.

Kdyby se totiž něco nemohlo stát, nestalo by se to; a kdyby něco nemohlo vzniknout takové, jaké to je, tak by to jako takové nevzniklo. Takováto možnost, díky níž může něco být, čím je, se nazývá idea; a skrze ni je věc tím, čím je.

70. VII. Všechno, co vzniká, vzniká podle idejí, ať už jsou dílem Božím, nebo dílem přírody nebo dílem umění.

Je-li totiž idea jistou příčinou, nelze ani pomyslet na to, že Bůh vůbec může něco činit bez idejí, to znamená bez jisté příčiny, protože on sám je Příčina příčin. A podobně: když příroda a stejně tak její soupe-

řivá napodobitelka, dovednost, vytvářejí velmi dobře uspořádané výtvary, nemohou to dělat bez příčiny.

71. VIII. Umění si ideje pro svá díla bere od přírody, příroda od Boha, Bůh sám od sebe. Úsloví ukazují,¹²⁹ že to první je všeobecně známé: Umění bez přírody nic nezmůže. Umění je snaživým napodobitelem přírody. Umění napodobuje přírodu. Umění je dcerou přírody. Neméně pravdivá jsou však tato: Příroda nezmůže nic bez Boha. Příroda je snatou živou napodobitelkou Boha. Příroda je Boží dcera. Příroda napodobuje Boha. Bůh pak nenapodobuje nikoho, jen sebe sama, protože jinak ani nemůže, ani nechce. Nemůže, poněvadž ve své věčnosti nemá nic kromě sebe: kde by tedy vzal počátek či formu svých děl? Nechce, poněvadž je-li nejlepší, nemůže chtít než to nejlepší; nic však není nejlepší kromě té jednoty, jednosti, věčnosti a dobroty, jíž je on sám. Může-li někdo říkat, že Bůh svobodně vymyslel ideje věcí, jež měly vzniknout, ptám se, s jakým cílem? Jestliže Bůh nečiní nic nadarmo prostřednictvím přírody¹³⁰ nyní, proč by to byl udělal na začátku? aby vymýšlel jiný příklad veškeré dokonalosti, ačkoli měl přece sebe sama, její nejdokonalejší vzor? Snad aby chránil svou vznešenost? Tu ovšem hodlal projevit viditelně (Ř 1, 20). Nebo že by ukazoval hloubku své moudrosti tak, že by vybočil ze sebe sama? Nebo že by se tak snažil umenšit plnost své slávy, jako by bylo něco dokonalého, co by on sám v sobě neměl? To je však nemožné. Je proto jisté, že jak stvoření, tak jejich ideje vytryskly pouze z tohoto pramene. A protože všechno, co je mezi stvořeními činné, vyžaduje připodobnění nějaké věci,¹³¹ proč nemůžeme totéž uznat

u Stvořitele, jenž vtiskl stvořením tento rys? Zvláště když Bůh nemůže mít vůbec nic jiného, co by určil za konečný cíl svých skutků, kromě sebe sama. Ať tedy zůstane u toho, že Bůh nebere ani cíl, ani účinnou sílu a stejně tak ani formu svých děl odjinud než sám od sebe; jedině látku, jíž se stvoření od Stvořitele subjektivně liší, bere z ničeho.

72. IX. Bůh tedy tím, že vytváří svět, utváří svůj vlastní obraz, aby stvořená věc naprosto úměrně odpovídala Stvořiteli.

Je totiž nezbytné, aby to, co se zformovalo, odpovídalo své formě: a není na překážku, že mira proporčnosti má jisté odstupňování s ohledem na její větší nebo menší zjevnost. Tak se říká, že Boží Syn je otiskem (neboli vyraženým obrazem) Otce (Žd 1, 3);¹³² a přesto bylo řečeno, že také člověk je obrazem Božím (Gn 1, 26; 1 K 11, 6). A také všechno ostatní se přirovnává k jakémusi obrazu, když se říká, že neviditelné Boží stránky lze spatřit prostřednictvím toho, co bylo učiněno od stvoření světa (Ř 1, 20) a že z velikosti a krásy stvoření lze poznat jeho Stvořitele (Mdr 13, 5). A tak se stalo, že pohané nazvali přírodu nejen boží dcerou, ale i bohem. *Co jiného je příroda, říká Seneca, než bůh? a božský rozum vštípený celému světu a jeho částem?* (O dobrodiní 4, kap. 7).¹³³

73. X. A protože všechny věci mají podíl z idejí božské mysli, stává se, že mají také podíl jedna na druhé a jsou vůči sobě v jisté úměrnosti.

Věci totiž, které se shodují s jednou třetí, se shodují i mezi sebou.

74. XI. Příčiny věcí jsou proto tytéž a neliší se od sebe ničím, leda formou existence, poněvadž v Bohu

jsou jako v pravzoru, v přírodě jako ve vyhloubeném razidle a v umění jako v jeho otisku.

Podobně je táž forma u pečeti. Nejprve ji v mysli pojme ten, kdo ji utváří nebo k tomu dává příkaz, pak se obraz hloubí do kovu a nakonec se otiskne do vosku. I když je tedy forma trojí, je přesto jediná, poněvadž od první se utváří druhá, od druhé třetí, každá další podle podoby té předchozí. Tak ideje pojaté v Boží mysli vtiskují svou podobu stvořením a rozumně jednající tvorové věcem, jež vytvořili.¹³⁴

75. XII. Základem všech věcí, které se mají vytvořit i poznat, je harmonie.

Příjemný souzvuk mnoha hlasů nazývají hudebníci harmonie. Takový je i všeobecný a jednotný soulad věčných sil a moci v Bohu, stvořených sil a moci v přírodě i vyjádřených v umění, neboť harmonie je jednak v každém z těchto stupňů jednotlivě, tak mezi nimi navzájem, poněvadž obrazem božské harmonie je příroda, jejímž obrazem je umění.

76. XIII. Prvním požadavkem harmonie je, aby se nevloudil žádný nesouzvuk.

Harmonie se v hudbě slévá z hlasů, které se sobě vůbec nepodobají a mají zcela opačnou povahu, a přece se tyto protipóly urovnají v souznění. Tak celý svět sestává z věcí, jež jsou si navzájem opačné (protože bez toho by nebyly ani pravda, ani řád, ba ani bytí světa). Tak má i Písmo mnoho míst, jež jsou zdánlivě ve při, všechna však dojdou souladu; a musí k tomu dojít také v naší mysli, pokud se má objevit naprostá harmonie. Ta nastolí obecnou jednomyslnost, pokud jde o božské i naše výtvořky, myšlenky, slova; a přitom se vytratí nesouzvuk, pokud byl někde znát.

Co je harmonie?

Požadavky na ni jsou tři: 1

Protože se toto tajemství všeobecně nechápe, osvojují si jedni filosofové z přírody a teologové z Písma jedno, jiní druhé a stavějí přírodu proti přírodě a Písmo proti Písmu, dávají všemu opačný význam a rozněcují hádky a střety. To nutně zmizí, jakmile se objeví světlo všeobecné harmonie. Pravda je totiž všude ve shodě sama se sebou.

77. XIV. Druhým požadavkem harmonie je, aby v souzvuku nebylo nic rušivého.

U přirozených záležitostí i umělých věcí je ovšem zjevné, že se všechno děje podle harmonie. Je totiž nutné, aby u živočicha, stromu, hudebního nástroje, lodě, vozu, knihy, domu atd. byly všechny části úměrné jak ve vztahu k jejich celku, tak k sobě navzájem. U věcí božských může ovšem někdo pochybovat, zda jsou v nějakém poměru s přirozenými nebo umělými věcmi. Ledaskdo by si mohl myslet, že nemít nic společného se stvořenými věcmi je znakem vznešenosti. Musíme však vědět, že cokoli se objevuje na razidle, nutně se předtím nachází v pravzoru, a to ve výsostném stupni: protože všechno, co vůbec má, má potok od pramene, stín od těla, zrcadlo od obrazu. Dále, *jsou-li díla přírody tak přesná, že ani nezbyl prostor, abychom vymýšleli lepší zpracování* (což přiznává Galénos v šesté knize díla *O užitečnosti částí*, kap. 1),¹³⁵ *a je-li přirozenost přírody neměnná a nelze ji zformovat jiným způsobem* (což prohlašuje Tertullianus, *Proti valentiniánům*, kap. 29),¹³⁶ co jiného bude příroda než živý obraz toho, v němž jsou všechny věci poprvé a ve výsostném stupni, nejlepší, neměnné a nezměnitelné co do formy? Konečně Bůh sám si v Písmu přisvojuje uši, oči, ústa, ruce,

nohy, srdce, tvář, záda. Také nazývá sám sebe ohněm, skalou, hradem, kotvou. Jaký to má účel, nemohou-li nám tyto věci zpřítomnit nic, co se Boha týká? Pokud mohou, pak vůbec ne jinak než tak jako to, čím opravdu je, protože Boží řeč je normou pravdy. Víme ovšem, že jsou ta slova míněna obrazně (kdo by chtěl bláznit s antropomorfisty?),¹³⁷ ale nikdo nemůže popřít, že i obrazy v jazyce (to znamená přenesení významu a podobenství) mají základ v samotných proporcích věcí nebo v jakési jejich totožnosti: ty totiž musí být dřív, než se něčemu dají přisoudit. Umělé věci tedy právě tak ve všem v určité úměrnosti odpovídají přirozeným jako věci přirozené božským.

3 78. XV. Třetí zvláštní vlastností harmonie je, že i když je rozmanitost tónů a nápěvů nekonečná, přece vyrůstá z malého počtu principů a jistých typů rozdílnosti.

Všechny rozdíly v harmoniích, ať se jich vymyslelo a dá se vymyslet jakékoli množství, vycházejí ze sedmi tónů a tří konsonancí.¹³⁸ Všechna tělesa, kolik jich svět má, vznikají z nepatrného počtu živlů a několika rozdílných kvalit. Tak je to totiž se vším ostatním: a tak mnohost a různost věcí není nic jiného než *různé opakování podobného*. Třebaže je například na stromě tisíc tisícovek listů, všechny mají stejnou podobu, barvu, vlastnosti. Všechny stromy jednoho druhu, ať je jich po celém světě jakékoli množství, mají také stejný ráz a totéž činí a trpí. I stromy různých druhů tak mají jisté společné duchovní příčiny.

79. XVI. Poznáme-li proto principy věcí a typy rozdílů, poznáme všechno.

Principy
bytí jsou
nejlepšími
principy
poznání¹³⁹

Jako ten, kdo v hudbě poznal teoretické zákonitosti tónů a modů,¹⁴⁰ zná dost, aby mohl hrát i skládat jakékoli melodie. Lidé dokonce vymysleli způsob, díky němuž mohou varhaníci jen z pohledu na zápis generálního basu, jak tomu říkají, hrát všechny nápěvy tak, že i když skladba sestává ze stovky hlasů, přece nemůže vzniknout žádná disharmonie.¹⁴¹ Přesně tak ten, kdo poznal obecné ideje umělých, přirozených i nadpřirozených věcí, dokáže rozpoznat a dělat nekonečné množství věcí.¹⁴² Například každý, kdo poznal, co je samo o sobě krásné nebo z jakých náležitostí krása sestává, bude již bez jakéhokoli učitele vědět, co je krásný anděl, krásná duše, krásné tělo, krásná barva, krásná řeč, krásné mravy a cokoli jiného. A naopak vysvitne, že cokoli se bude od té ideje odlišovat, krásné není. Ach, jak je to snadná cesta k poznání mnoha věcí, mít takto otevřené jejich zdroje!

80. XVII. A takové společné ideje věcí musíme pomocí jakési indukce odvodit z věcí a učinit je normami věcí.

Musíme například ve všem, co je krásné, dobré a dokonalé, hledat, jaká je forma toho krásného, dobrého, dokonalého, užitečného, uspořádaného, života, smyslu. Přitom musíme rozumně oddělit to, co k bytosti krásy, dobra a dokonalosti nepatří, dokud nezůstane čirá forma. Neboť cokoli je, má nějakou určitou ideu, díky níž je. Proto se všechno, co je, nutně shoduje v jakémisi společném způsobu bytí, co je živé, ve způsobu, kterým žije, všechno, co vnímá, ve způsobu, jímž vnímá. Věci, jež jsou krásné, se nutně shodují v jistém způsobu bytí; a proto o nich říkáme, že jsou krásné. Tak je to i s jinými věcmi. Pokud se tedy

(Nejkrásnější
užití idejí)

ze všeho, z čeho se skládá celek veškerenstva věcí, přesně odvodí společné a jakoby vnější normy či ideje věcí, budeme mít jednak všeobecný klíč věcí, jež se mají chápat, jednak pravidla pro své jednání a podivuhodný soupis nových vynálezů. Konečně to bude jistý *lýdský kámen*,¹⁴³ který poslouží k přezkumu různých mínění; slovem, jakási hlubina nejkrásnějších logických závěrů.

Ideje je nutné
abstrahovat
nejspíše
z přirozených
věcí

81. XVIII. Takové normy pravdy musíme odvodit z těch věcí, které se mají tak, že jinak být nemohou, a přitom jsou pro každého dostupné, aby se kdekoli daly dělat pokusy: tedy od přirozených věcí.

(Co a k čemu
je Písmo?)

Vždyť božské věci jsou samy o sobě nezbadatelné a poznáváme je pouze natolik, nakolik nám je v obrysech načrtává příroda nebo nakolik nám je zjevuje Boží slovo. Ať je v umění cokoli z řádu či jistoty, získává to od přírody; a často propadá přízračným představám. Příroda tedy bude nejspíše tím polem, na němž budeme lovit ideje věcí, a přece nám bude pomáhat Boží hlas (rozuměj Písmo), které je tou nejpravější soustavou idejí Božích děl, jež naznačuje, co a s jakým cílem učinil, činí a učiní Bůh. Z těchto dvou zdrojů, z přírody a Písma, bude nutné vybudovat ty normy *pansofie*, které se musejí vytvořit a jejichž pomocí by se všechno – největší i nejmenší, nejvyšší i nejnižší, první i poslední, viditelné i neviditelné, stvořené i nestvořené – dalo uvést do jediné, skutečné, dokonalé *harmonie* či spíše *všeobecné harmonie*, jež všude činí zadost sobě i věcem a nad níž nemůže existovat lepší.

III. Jaká
je základní
metoda pro
vybudování
pansofie

82. Tolik o nové normě, podle níž bychom měli o všech věcech nanovo uvažovat; následuje výklad

o nové formě, podle níž bychom měli věci rozvrhnout. Myslím si totiž, že v *pansofii* musíme nutně použít dokonalou metodu, nad níž dokonalejší být nemůže: ta totiž vpraví lidskou mysl do věci tak, že nedokáže najít konec jinde než na konci a dříve než zátěž učení si uvědomí výsledky toho nejspolehlivějšího vědění. Získáme to za těchto podmínek:

83. I. Pokud dokážeme zavést přesné rozčlenění veškerenstva, které rozdělí na kousky všechny cévy a údy všech věcí tak, aby při průzkumu nic neuniklo a nic se nezkoumalo jinak než na příslušném místě, aniž nastane jakýkoli zmatek.

84. II. Pokud dojdeme ke shodě o významu slov (zvláště těch obecnějších, která se užívají ve všech oborech), aby nezůstalo nic, co bychom nepochopili či neoprostili od mnohoznačných výrazů a z čeho by potom mohly vzniknout rozpory a potyčky. To ale vyřeší přesné definice věcí, které proto matematické obvykle předesílají svým důkazům.

85. III. Pokud se k rozdělení a definicím věcí připojí normy – čili poučky a pravidla – a jejich názorné důkazy.

86. IV. Je ovšem třeba dbát na to, aby to všechno (rozčlenění, definice, pravidla, tedy to, pro co se obecně užívá slova zásady) bylo 1. jasné, 2. aby to mělo jen jistá použití, 3. aby všechno bylo samo o sobě správné, vždy a všude. Ty tři věci jsme dosud ve většině filosofických a teologických spisů právem postrádali. Mnohé se podává nejasně, takže *vykladač* vyžaduje *vykladače*.¹⁴⁴ Mnohé nemá žádné použití, nebo jistě jen pramalé. Něco je pravda, jen jde-li o případek. Například známá metafyzická poučka o tom,

1. Necht
rozdělení
všech věcí
lépe odpovídá
pravdě

2. Necht
definice
odstraní
všechny
nejasnosti

3. Poučky
necht
objasní celou
podstatu věcí

4. Všechny
zásady ať
jsou obecné,
prospěšné
a samy o sobě
zřejmé

že podstata nepřipouští ani „více“ ani „méně“,¹⁴⁵ není ani pravdivá, a ani kdyby byla, neměla by žádné využití. Muž je totiž více člověkem než zárodek, orel víc ptákem než netopýr, slunce je víc světlem než měsíc. A není nudné říkat, že každý vepř je vepř a každý kůň že je kůň? Kdo to totiž může popírat? Je to snad nutné někomu vštěpovat? Proto ať pansofické zásady obsahují jen látku vážného vědění.

5 Všeobecné
poučky ať
jsou čistými
axiomy

87. V. Obecné poučky pansofie ať nejsou nic než skutečné a praktické axiomy, to znamená věty, které jsou samy o sobě věrohodné a není třeba je dokazovat pomocí toho, co jim předchází, ale jen objasňovat pomocí příkladů: neboť jakmile tyto věty každý lidský rozum pochopí, může je připustit jako normu pravdy. Takovéto poznatky jsou totiž naší myslí vštípeny Bohem a budou pochodněmi rozumu, které lze rozžehnout, jde-li o všechny dílčí věci; i opravdovým klíčem k našim činnostem. Je ovšem svrchovaně nutné se vyvarovat toho, aby se jako axiom připustilo něco jiného, než co takové doopravdy je. *Verulamský*, *Streso*¹⁴⁶ a další si totiž nadarmo nestěžují, že obvyklá pravidla logiky nepodloženě tvrdí nebo popírají cokoli, takže zřídka slouží pro vyvození důkazů, ale většinou jen pro disputaci (a ta probíhá tak, že se něco vyjme, omezí, něco se namítá, něco se překrouť, a jde tedy o učené hašteření).

6. Dílčí věci
ať slouží
jako pouhé
názočné
doklady

88. VI. Ať všechny dílčí poznatky v celé pansofii nepřinášejí nic nového, nýbrž ať jsou spíše zvláštním rozvedením obecných pouček, které předcházely dílčímu. Podobně jako při růstu stromu či živočicha vidíme, že nové údy či větve nevznikají každý rok, ale že se jen zdokonalují ty, které již existují od dřívějšíka.

89. Takto uspořádaná pansofie bude 1. snadno k pochopení – jedno totiž bude vyplývat z druhého; 2. bude spolehlivá ve své pravdivosti – všechno následující se totiž bude zakládat na tom, co předcházelo; 3. bude mít skvělé využití – příčiny všeho, o čem lze uvažovat, budou totiž nádherně zjevné. Vždyť taková kniha nebude jen obsahovat semena vědění všeho druhu, ale bude i jakýmsi závlahovým zařízením, díky němuž všechno hluboce zakoření: to abychom žáky nelákali přesvědčováním, ale přiměli je k souhlasu tím, že všechno předvedeme a dokážeme. Tak teprve vzdělanost nabude na spolehlivosti.

Použití
pansofie

90. Podobně proto mezi matematiky nikdo neříká, že *Pýthagorás* učí, že třikrát tři je devět, a že *Eukleidés*¹⁴⁷ stanoví, že jsou tři druhy souvislé kvantity, přímka, povrch, těleso. Všichni, kdo rozumějí geometrii, se shodují na tom, že tři úhly trojúhelníka měří právě tolik jako dva pravé úhly. (Ten, kdo by tak pošetile řinčel autoritami, by byl k smíchu.) Názorně však dokazují, že to tak je a že to jinak být nemůže, i kdyby se třeba žádný *Pýthagorás* nebo *Eukleidés* nebyl narodil. Pak by nám tedy mělo být hanba uvádět autority tam, kde lze i ve věcech metafyziky, fyziky, morálky a politiky použít rozumné důvody.

Všechno ať je
nepochybné

91. Takovouto metodou ovšem směřujeme i k tomu, aby celé dílo Pansofie mohlo postupovat, aniž se cokoli bude opakovat, a aby tato stručnost (třebaže je celé dílo velmi hutné, protože spolehlivé věci podává zhuštěně) nevyvolala žádnou nejasnost. Bude-li se totiž postupovat po stupních, všechno, co bude následovat, se samo objasní, protože už jsme poznali, co předcházelo. Pokud všechno, o čem se vykládá (až

a dokonale
uspořádané

po jednotlivosti), získá na jasnosti a jistotě díky tomu, co je známo z dřívějšíka, pak se i při psaní knih zdárně začne s praktickým uplatněním pravidla, jež se užívá ve vojenském stavitelství: *Žádné místo se samo neubrání, ale brání se z jiného.*¹⁴⁸

NB. Ke světu idejí se musí přidat svědectví Boha a smyslů

92. U závažnějších otázek bude přesto nutné přidat autoritu Písma jako svědectví z Božích úst. A také svědectví smyslů tak, že předvedeme, jak se pravda věci doloží pomocí praktických zkoušek; tak aby z pravidel Pansofie neomylně plynulo poznání a praktické jednání, podobně jako u matematiků vědění s jistotou vyplyne poté, co se dokáže poučka, a demonstruje-li se problém, vyplyne s jistotou řešení.

7. Nelze-li něco názorně dokázat, je to třeba vykládat problémově

93. VII. Pokud by se něco nedalo dovést k této prokázané jistotě a bylo by pro nás přesto užitečné to vědět, přenesme to mezi záležitosti, o nichž je třeba uvažovat, nebo to postavme jako problém a dodejme důvody pro obě strany: jednak aby všichni mohli svobodně posoudit, kam se spíše kloní váhy, jednak aby se ostatním ponechala příležitost takové problémy konečně jednou vyřešit a vydobýt i v takovýchto případech neklamnou zřetelnost pravdy. Bůh má ve zvyku poskytovat lidem své světlo postupně, a kdekoli kráčíme po stupních, přirozeně se po stupních dostaneme dál. Věci, které se mezitím vědecky vyloží, i když jich bude na počet vcelku málo, budou mít přesto dost bohaté využití. Je totiž lepší správně ovládat jistý a ukončený počet věcí, i když je jich málo, než se zmitat v jejich nekonečném množství, poněvadž to první přináší stálou a spolehlivou vzdělanost, to druhé leda vrtkavou a založenou na domněnkách.¹⁴⁹

94. Mezi takovouto knihou Pansofie, pokud ji zpracujeme, a knihami, jichž užíváme nyní, by byl takový rozdíl jako mezi varhanami postavenými tak, aby co nejlépe vyhovovaly požadavkům harmonie, a mezi větším počtem takových nedokonalých varhan, jejichž hlavní součásti by byly neúplné a jejichž pišťaly by byly tu a tam zborcené a rozladěné. Nebo také takový rozdíl, jaký je mezi přesnou tabulaturou, na kterou jak varhaník či loutnista jen pohlédne, hned snadno zahraje jakýkoli nápěv, a mezi oněmi dílčími knížkami vícehlasých skladeb, které se dají použít, jen je-li hudebníků více – a snad spolu ani vždy a všude neladí.¹⁵⁰

Chvála této metody

95. Když jsem tolikrát v duchu přemítal o tom, jak užitečná by byla tato kniha pro studia moudrosti, vzýval jsem v pokoře Boha a nepřestanu naň v modlitbách naléhat, aby probudil lidi s hrdinskou myslí, jejichž prostřednictvím by se pro svět zažehlo toto ohromné světlo. A protože Bůh dal, že jsem mezi těmi, kteří znají nedokonalost lidských věcí a vážně si přejí nápravu k lepšímu, myslel jsem, že nebude nemístné, pokusím-li se o to já sám. Vždyť jistě vyzkouším, zda bude božská dobrota chtít přinést mým prostřednictvím (nebeský vítr přece vane, kam chce) něco nového světla. Nebo ať je můj pokus alespoň podnětem pro jiné, jimž božská prozřetelnost dopřála více nadání, učenosti a volného času, aby v tomto ohledu dokázali více, než mohu já. A může někdo pokládat za chybu, chci-li mocně prospět křesťanské mládeži, ať už sám, nebo prostřednictvím druhých? Zákonitě jsem se však začal obávat, že v tak nezbytné záležitosti může zůstat u zbožných přání, kdyby se veřej-

Proč se o to autor pokouší

ně nevyložilo nic než ta přání. Učinil jsem tedy, co mi Bůh svým darem umožnil, aby mě lidé jednak lépe chápali díky podané ukázce, jednak aby ostatní, které podnítí Bůh, měli příklad ke snazší nápodobě.

a jaký cíl má
jeho výklad

96. Myslím si však, že nelze mlčky pominout příležitost, jež mi vnukla odvahu přistoupit k takovému úkolu, a ani to, jakého rozvržení a metody jsem použil, když jsem na něm pracoval, a konečně nakolik jsem uspěl (podle mého úsudku). To všechno má pouze tento cíl: pokládám za nutné především ukázat, co jsem navrhl, aby se dal vyzvědět skutečný úsudek. Co jsem však dokázal, bude na místě domněnek hlásat sama má pansofická knížka: z ní si mysl správně usuzujících lidí sama vyvodí závěr.

Hluběji se
vysvětluje,
co zavdalo
podnět pro
toto dílo

97. Již běží dvacátý rok od doby, kdy jsem poprvé pocítil touhu a puzení hledat prostředky proti nesnadnosti školských prací: a příležitost k tomu dalo mé neštěstí, které mě obralo, ach, takřka o všechny roky mládí. Jako velmi malý hoch jsem totiž přišel o oba rodiče a vinou lhostejnosti svých pěstounů jsem byl tak nehleděný, že se mi teprve v šestnácti letech podařilo okusit základy latiny. Boží dobrota způsobila, že ta chuť zažehla žízeň přirozené touhy natolik, že jsem od té doby nepřestal s prací a úsilím, které by vyvážily újmu ztraceného času – nejen u mě, ale i u druhých. Údělu druhých mi totiž bylo podobně líto, zvláště šlo-li o ty v mém národě, který není dost čilý, pokud jde o pěstování věd. Proto jsem často a mnoho přemítal, jak by se dal nejen co možná největší počet lidí ponouknout k zálibě ve studiu svobodných umění, ale i s jakými úsporami výdajů i dřiny by se daly otvírat školy a jak by se mládež v nich dala za pomoci snaz-

ší metody dovést k významnému pokroku ve vzdělání. Pak jsem byl brzy (ve věku 24 let) povolán k církevní službě a měl jsem před očima onu božskou výzvu TOTO ČIŇ,¹⁵¹ a školské starosti jsem proto musel odložit. Když jsem však byl po pěti letech z Božího dopuštění spolu s dalšími vypuzen z vlasti a vinou života ve vyhnanství, který jsem musel snášet, jsem se vrátil ke školnímu prachu, věnoval jsem se četbě množství autorů. Narazil jsem na mnohé, kteří se i za těchto bouřlivých poměrů začali lopotit s nápravou metody studia, jako Ratke, Helwig, Rhenius, Ritter, Glaum, Caecilius a *Johann Valentin Andreae*, muž planoucího ducha a jasné mysli,¹⁵² jehož se slušelo jmenovat mezi prvními; a také *Campanella* a *Verulamský*, proslavení obnovitelé filosofie.¹⁵³ Jejich četba ve mně vzbudila velkou naději, že tolik a tak různých jisker již konečně propukne v plamen. Přece se mi ale zdálo, že tu a tam pozoruji jisté nedostatky a mezery, a nemohl jsem se zdržet, abych se nepokusil o něco, co by spočívalo na nehybných základech: kdyby se to dalo vymyslet, nepřipouštělo by to žádnou rozkolísanost. Po mnohém přemýšlení, při němž jsem všechno vyvozoval podle neměnných zákonů a norem přírody, mi pod rukou vznikla Velká DIDAKTIKA, jež líčila umění, jak všechno všechny rychle a spolehlivě naučit.

98. Když jsem se podle zásad vytvořených Velkou didaktikou pokusil o stručnou příručku pro jazykovou výuku a uveřejnil jsem ji k posouzení pod titulem *Dveře jazyků otevřené*, stalo se, že se setkala s nadšeným jásotem a že ji jednomyslný souhlas učenců schválil jako pravý a přirozený prostředek k výuce

Dveře jazyků
poskytly
podnět ke
Dveřím věcí

jazyků. Proto jsem viděl, že se mi naskýtá nový podnět, abych se pokusil také o DVEŘE samotných VĚCÍ, nebo chceš-li, o *Klíč pro lidský rozum*, jenž všeobecně otevírá smysly pro všechny věci. Věřil jsem, že kdyby se tento spisek podařil, byla by naděje na prospěch z něj o tolik větší, oč více znamená mít pravé vědění než schopnost vykoktat pár latinských slov.

a s jakou nadějí

99. Nechyběli ovšem lidé, kteří prostě pochybovali, že se takovéto Dveře nebo Klíč dají vytvořit (svůj záměr jsem totiž sdělil přátelům). Značnou odvahu mi však přesto vnukalo mé přesvědčení o univerzální a stálé harmonii věcí: že všechno, co má člověk poznat, lze převést na jistá pravidla, omezená počtem, neomezená co do využití. Uvažoval jsem totiž v duchu takto: Pokud se jazyk, nanejvýš svižný tlumočnický mysl, jenž se touží rozlít do nekonečně hýřivé záplavy, dal přece sevřít hranicemi tak, že uznal za nutné, aby se všechny základní pojmy myslí vyjádřily konečným počtem slov, proč by se pojmy naší nestálé myslí právě tak nemohly vymezit hrázemi věcí samých? Neboť i když se věci, které stojí mimo rozum, zdají být čímsi nespočetným, přece jen nejsou. Vždyť i sám svět, Boží dílo, jež budí náš úžas, sestává z několika málo žvlů a několika málo odlišných druhů forem; a ať jsme vymysleli v oboru umění cokoli, lze to omezit na jisté rody a jisté souhrny věcí. Poněvadž tedy *VĚCI a POJMY věcí a SLOVA, obrazy pojmů, mají paralelní vztah a poněvadž jsou v každé z těch tří jednotlivin jisté základní rysy, z nichž vycházejí ostatní, pomyslel jsem na to, že by se právě tyto základní rysy mohly stejně jako ve věcech a pojmech předávat také v řeči. Přišlo mi rovněž na mysl, že chemikové*

vynalezli způsob, jak vymanit esenci či ducha věci z přemíry látky, takže se v nepatrné kapce soustředí veliká moc nerostů či rostlin a může se v lékařství projevit jako účinnější než spolu s celou svou hmotou. A nedá se vymyslet nic (přemýšlel jsem), čím by se pravidla moudrosti, rozesetá po tak širých územích vědních oborů, ba jakoby do nekonečna rozptýlená mimo oblast, která jim přísluší, mohla nějak dohromady propojit a shrnout? Pryč se zoufalstvím: každé zoufalství je urážka namířená proti Bohu, jenž slíbil těm, kdo žádají, hledají a tlučou, pomoc. Proto jsem se rozhodl, že *nějaká univerzální kniha, jež by obsahovala semínka vzdělanosti se vytvořit dá.*

100. Začal jsem tedy v Božím jménu s touto látkou a měl jsem před očima tutéž metodu, kterou jsem použil při práci na díle Dveře jazyků. Za prvé, aby se všechny věci, jež stojí za lidské poznání, snesly jako do pokladnice (stejně jako ve Dveřích jazyků všechna latinská slova). Za druhé, aby se o ničem nevykládalo víc než jednou, s výjimkou věcí, jež spolu souvisí, a pokud se bez zmínky o nich nedá vysvětlit něco dalšího. Za třetí, aby se nic nepodávalo jinak než na svém místě a v patřičném smyslu, to znamená v nejpřirozenějším pořádku věcí a v nejjasnějším smyslu slov, aby se zde dalo po celcích stručně a jasně nastudovat všechno, co ve veškerenstvu věcí stojí za povšimnutí a co poskytují všechny knihy a knihovny. Kdybych dokázal to, že by byl díky těmto mým Dveřím připraven (i bez pomoci učitele) průchod ke všem věcem a všem knihám, kterým se má porozumět, jistě bych byl získal část té pochvaly, již Timothy Bright přičítal vynálezci stručnosti a jas-

Co autor navrhoval, když se zabýval textem Dveří věcí

nosti. Z různých částí filosofie, říká, na nichž pracovali ti, kdo milují pravdu a kdo se snaží o nejlepší věci, není žádná ani užitečnější pro život, ani nesytí mysl vznešenějším potěšením než ta, díky níž se jiná umění přetvářejí do stručné a jasné podoby. Vděčnou vzpomínkou je proto třeba oslavovat snahu těch, již podávají dílo tak, že se studujícím uleví od nudy rozvlácnosti a že se osvobodí od trnitých nesnází a labyrintů (o Scriboniově Fyzice, kap. 1).¹⁵⁴

Vznešenější
starost

101. A tak to je; když jsem začal pracovat na tomto díle, bylo mým jediným úmyslem, aby stručně a jasně obsáhlo všechno, co je dobré vědět. Díky Bohu se však stalo, že jsem během práce připadl na vznešenější myšlenku a starost: totiž vystavět všechno od nejhlubších základů správněji, lépe a jako pro nás křesťany příhodněji uzpůsobené pro použití v tomto i příštím životě. Již jsem dost obsírně vylíčil, že je toto úsilí nutné. Snesl jsem proto do tohoto spisku všechno, co jsem shledal, že se objevuje jak v božských a lidských dílech, tak v knihách, aby byl skutečně Dveřmi nejen k autorům, ale spíš k samému veškerenstvu věcí. Nechtěl jsem s úzkostlivou a málo prospěšnou pílí sestavit seznamy všech jednotlivostí, ale spíš odkrýt pravé základy všeho a vysvětlit to zásadní v zásadních věcech: aby se podle nich dal snadno rozeznat řád ostatních. Proto se zde pospolu vyskytnou nejen některé nové vynálezy, ale i to, co je třeba vynalézt, což snad nikde jinde není. Nový, a to úplnější řád věcí mě totiž často přivedl tam, kam se patrně dosud nikdo nedostal.

102. Pokusil jsem se, aby tyto Dveře byly zároveň dveřmi k Písmu svatému. 1. Snažil jsem se všechny

Tyto Dveře
věci jsou
také Dveřmi
Božích Písem

stránky učení Boží svatosvaté knihy zanést do pravidel pansofie, každé na příslušném místě, a zařadit valnou většinu vyprávění mezi příklady. Mým záměrem bylo, aby odtud mladí lidé poznali všechny převelké a drahocenné sliby, kterých se nám dostalo a díky nimž se stáváme účastnými božské přirozenosti (2 P 1, 4); a nejen proto, aby se později bez úhony mohli zabývat světskými autory (bude-li to praxe vyžadovat), ale aby měli i přichystanou obranu proti nástrahám celého života. 2. Také jsem zapracoval ta místa Písma, jež jsou nejvíce nejasná, do patřičných partií svého textu tak, aby bylo vidět, že třeba i sám náležitě umístěný citát něco objasní a poslouží namísto vysvětlení (mohl by se připojit zvláštní seznam takových biblických míst). 3. Vynasnažil jsem se tu a tam použít i biblických obrátů a důvtipných rčení, aby se zde mladým přiblížily jak záležitosti, tak sloh Ducha svatého, a aby se v samotném souboru Písem nemohlo naskytnout nic, co by zde již dříve nepoznali.

103. Nevykládám tu nebo onu teologii, jak jsou rozděleny v jednotlivých církvích, nýbrž univerzálně platnou a obecnou pravdu: a nesklouznu tam, kde je nebezpečné rozcestí, anebo tam, kde se nemůže ukázat východ na volnou pláň. Domnívám se totiž, že je lépe některé věci neznat, nežli je znát špatně: s tím souhlasí Apoštol (Fp 3, 15.16). Doufám, že si moudrý čtenář snadno povšimne, že ačkoli jsme se toho dobrali skrze všeobecnou vyrovnanost principů, zbývá sotva nějaká příležitost sejít na taková nebezpečná rozcestí a cestou z nich pak na omyly: poněvadž většina překážek je již pryč. Neboť tak, jako když člověk jednoduše přitaká jednomu z výroků,

obecné
teologie

... které si protiřečí (a takové se nacházejí i v Písmu, bereme-li je doslovně), aniž se pokusil otupit jejich ostří, je nemožné, aby ho druhý výrok nepopouzel a často i značně netrápil. Právě tak je nemožné, aby se v případě, že se najde jejich prostřední smysl a obě krajnosti se zkombinují v jedno, zároveň nevytratilo všechno obtížné, urážlivé, hroživé, co spor obsahoval, a to k velké radosti myslí. Proto se skvěle spojí v jeden celek cokoli, v čem má každá z obou stran pravdu, a pokud se tam či onde připlete nějaká nicotnost, zmizí: a již jsem dříve řekl, že je to jediná cesta, jak přivést všechnu pravdu do středu harmonie a jak ze světa odstranit spory.

Metoda této knihy

104. Doufám, že s Božím přispěním dosáhnu toho, že bude díky výkladu věd podle řádu možné mít vzor správné metody, která rozděljuje věci tak, jak jsou a jak se dějí, a rozprostírá je před našima očima. Věřím, že jsem v metafyzice našel ty pravé tepny věcí: a půjde-li se podle nich, velmi hladce dospějeme až k nedělitelným částem věcí a až ke všem nejmenším příčinám pojmů a slov; takže by se dalo zavést nové, pravé a dosud nevídané rozdělení veškerenstva.

Jaká je pansofická metafyzika

105. Tato metafyzika nemá být přesto podána s jakousi háčky obsahující zevrubností ani tak, aby ji nikdo kromě lidí s bystrým rozumem a těch, kdo již s věcmi mají zkušenosti, nemohl proniknout. Naopak, má mít jasný, pro každého člověka zdravé myslí tak průchodný řád, že i osmiletí chlapci mohou bez jakékoli námahy a s velkým potěšením pochopit celou mou metafyziku a s její pomocí i všechny podřízené vědy a umění. Všechno, co tvoří základy vědění, jsem shrnul do stručných výroků či axiomů, jak doufám,

pravdivých, ne jalových, spolehlivých, ne těch, jež se vystavují střelám výjimek a výpadů, ani těch, jež by se teprve musely hájit štíty vymezení, jaké lze prorazit, nýbrž takových, jaké díky světlu univerzality a síle pravdy samy stojí a nelze jimi otrástit.

106. Nic z toho, i kdyby to v sobě obsahovalo zřejmou pravdu, nepodávám tak, že bych něco předpokládal, jako bych chtěl dosáhnout souhlasu z útrpnosti, ale užívám prokazování. To znamená, že usiluji o to, abych tím, že začnu od prvních principů metafyziky a půjdu bez přerušení dál, vyvozoval jedno z druhého až po poslední a nejmenší rozdily věcí. Dosáhne se takové zřejmosti, s jakou bývají dokázány matematické věty, takže se nutně musí věřit jak posledním, tak prvním zjištěním, a to pro nikde nepřerušovaný postup v důkazu pravdy. V knihách Předpokladů¹⁵⁵ se to jen nedalo dostatečně sledovat, protože příčiny zůstaly zatím bez výkladu. Proto zde zacházíme s lidským rozumem tak, jako krotitelé koní pracují s hříbaty. Ti totiž napřed používají měkčí uzdu, kterou je spíše hýčkají než silou ovládají; a cvičí je v běhu po rovině a pěknou krajinou dřív, než je nutí k pohybu v kruzích.

Jak se z toho vyvodí ostatní

107. V mé metodě vysvítá podivuhodná zvláštnost, že se věci ve všech běžných případech dělí na tři části.¹⁵⁶ Prohlašuji, že jsem se nijak dychtivě nesnažil vyhledávat tento rys pod vlivem nějaké své pověry, nýbrž že se to ve všech zcela zásadních věcech samo projevovalo, počínaje od prvních přívlastků věcí (jediné, pravé, dobré) tak, že jsem se někdy v ohromení zarazil, jak jsem užasl nad novostí toho jevu. A když už mě povzbudily příklady a pokoušel

Trojčlenná dělení

jsem se o totéž jinde, shledal jsem, že je to vidět všude. Proto jsem se neodvážil stavět se proti pravdě věci, která se většinou představuje trojím tajemstvím, a spíše jsem cítil, že musím jásat, protože jsem pochopil takovýto soulad svaté trojiny, a toužebně jsem ji hledal také v dalších věcech. Nikdy jsem však (v to pevně věřím) nečinil věcem nějaké násilí, ale postupoval jsem podle toho, jak se samovolně štěpí. Uvěřil jsem, že to velmi prospěje i studentům. Za prvé jako podpora paměti, jež se ve svých postupech ráda přidružuje zábradlí, jak když si věci vtiskujeme do paměti, tak když si vzpomínáme. Za druhé pro pochopení věcí samých, poněvadž přirozenost věcí se tak většinou skvěle odkryje. Pokud jde o tuto záležitost, snažím se získat posouzení všech, kdo ji v bázni Boží budou zbožně a pozorně zkoumat. Jsem si jist, že se tak postihne pravda věcí samých, ne marnost přeludů. *Nechť je tedy tato křesťanská pansofie, jež odhaluje trojí tajemství, svatyní věčného trojjediného Hospodina, jediného mocného, moudrého, dobrého Boha, jehož musíme na věky velebit.*

Obrana titulu
Pansofie

108. Název *PANSOFIE* nechť u nikoho nebudí nevoli. Víme, že jediný pansof, vševědoucí, je jediný moudrý Bůh (Ř 16, 27). Já se hlásím k lidské pansofii, tedy k vědění o těch věcech, které Bůh chce, abychom znali, což se pojí s moudrou nevědomostí o tom, co největší učitel chtěl, abychom nevěděli. *Co je skryté, patří našemu Pánu; jde-li však o to, co nám a našim synům vyjevil* (Dt 29, 29), vybízím smrtelníky, aby neprojevovali lhostejný nevděk a věděli o tom.

a proč se jí
má říkat
křesťanská
pansofie

109. A protože jsou v Kristu skryty všechny poklady moudrosti a vědění (Ko 2, 3), vysvětlují zde přede-

vším Kristova tajemství (aby lidé chápali, jak bylo skrze něj, zmíněnou věčnou Boží moudrost a moc, všechno učiněno a jak se to děje, *dokud nepřijde koniec; až odevzdá království Otci a zruší všechny mocnosti a síly* /1 K 15, 24/; a aby se lidé dali vést jeho duchem). Proč bychom se nechlubili, že spolu s Kristem učíme skutečné a blahodárné znalosti všech věcí? Nám křesťanům, nikomu jinému, jistě přísluší, abychom hlásali pansofii: vždyť mimo křesťanství žádná není a nemůže být. O tom nás už kdysi ubezpečil *Augustinus* (v devatenácté kapitole třetí knihy díla *Proti akademikům*), *když ukazoval, že jedině křesťanství je pravá filosofie.*¹⁵⁷ A opravdu. Vždyť protože mimo církve neexistuje božské zjevení a protože bez něj lidský rozum nepronikne dál než k přítomnému životu – a tento život svírají tak těsná omezení, že se rodíme, abychom umírali, a konec závisí na začátku¹⁵⁸ –, co významného může být moudrost, posbíráná pouhými smysly a rozumem, který nad smysly vyčnívá jen trošičku? ta, která nás několik málo dní může živit jistým líčeným potěšením, ale později nás opouští nenasycené? Moudrý je proto ten, kdo je moudrý pro věčnost; avšak tak, aby se přece zároveň naučil co nejmoudřeji prožít, co jí předchází, tedy tento život. Proto velmi osvícený muž opravdu výborně říká: *Jediní křesťané vědí, poněvadž vědí podle Boha, ostatní tlachají, protože podle sebe.*¹⁵⁹

NB.

110. Dodávám, že pravá pansofie je pravá cesta k svaté nevědomosti: ta jediná nás může poučit, do jaké míry je všechno naše vědění jen pouhým stínem, pokud se porovná se září věčného vědění, jaké je v Bohu.

Troji důvod
pro jméno
pansofie

1

2

3

III. O to, abychom takové studium, jaké doporučuji a o něž se pokouším, nazývali pansofie neboli univerzální moudrost, usiluji ze tří důvodů. Za prvé s ohledem na samy věci, jejichž roztržitost odmítám, a vykládám o schopnosti, již má lidské nadání k tomu, aby si všechno podrobilo. Za druhé s ohledem na vědy, které doporučuji pojímat ne jako různé, nýbrž jako jednu vědu, která ve svých mezích zahrne všechno. Za třetí s ohledem na ty, pro jejichž prospěch se chystá, tedy všech, kteří se hlásí ke službě Kristu. Dá se tedy očekávat, že tento spisek přinese také troji užitek: pro vzdělance, pro školní mládež, pro všechny křesťanský lid.

Proč se má
Pansofii říkat
DVERE

112. Poněvadž jsem se však ujal úkolu napsat Dveře k Pansofii, ne Pansofii samu, nepostihuji všechno v úplnosti (znamenal to by nekonečnou práci a daleko přesáhlo síly jedince), ale jen stěžejní linie a základy. A protože o nich vykládá bohoslovec, jehož nejvyšším cílem je a má být ukazovat lidem cestu, jak přes všechno viditelné a vnější proniknout k tomu, co je neviditelné a věčné: kdo mě právem obviní, pokud snad něco, co méně přispívá k tomuto cíli, udělám méně přesně? Vždyť jaká je skoro celá právní věda, která se zabývá dohadováním o pozemské a pomíjející věci, tj. malichernostmi a plevami? Zdá se, že právníci sami uznávají, že nepatří ke vznešenější moudrosti. *Bezold*, nejmoudřejší znalec práva našeho století, píše (na konci své rozpravy o soustavě všech vědních oborů): *Odvážil bych se tvrdit, že mnohočetná učenost, polymathie, složená z vyšších oborů a z jisté vznešenější moudrosti, má nejvíce z teologie, mnoho z lékařství, málo z právnictví.*¹⁶⁰

113. Neomlouvám se proto, že se já, člověk a bohoslovec, pokouším vyznačit meze takového mnohoborového vědění, polymathie, nebo lépe řečeno vědění všeho, pammathie. Spíše se budu pyšnit tím, že se mi od mého Pána dostalo té milosti, abych posloužil jako jakýsi nástroj, díky němuž se osvětlí jeho milosrdenství. Evangelium, které nám svěřil Ježíš Kristus, je pro mě svatosvaté a je mi dražší než život: a netoužím po ničem jiném a neusiluji o nic jiného, než abych byl shledán věrným šířitelem jeho tajemství. Protože však vím, že Pán řekl Petrovi nejen *pas mé ovce*, ale také *pas mé beránky* (J 21, 15),¹⁶¹ jsem velmi hluboce přesvědčen, že je na bohoslovcích, aby se vážně znepokojovali otázkou, jak znovu zavést jak první, tak druhé *k nejmúrodnějším pastvinám na horách Izraele, kde by odpočívali na zeleném pažitě a pásli se na tučných pastvinách* (Ez 34, 13):¹⁶² aby se zvláště po rozprášení Božího stáda (stane-li se to někdy z viny divé zvěře) co nejrychleji znovu shromáždili ovce i beránci Boží. Budu tedy s prorokem dobrořečit Pánu, jenž pošubává mým boltcem pro připomínku, abych byl tím, jenž dává pozor a učí se.¹⁶³

Proč teolog
vykládá
o takovýchto
věcech

Neumělý sloh

114. A nebudu se omlouvat za neumělý sloh. Vždyť jsem ani nemohl, ani nechtěl příjemně šimrat něčí sluch. Svět má takových víc, než je třeba: bude spíš žádoucí formovat lidskou mysl pro čistou a prostou moudrost a to půjde snáze, pokud se věci vyjádří nepokrytě, bez lákavých nánosů slov. Nesnažím se proto o nic než o vyjádření smyslu a spolu s *Pliniem* čerpám oprávněnou naději z praktické moudrosti dobrých a učených lidí. Ti snad v budoucnu spíš upřednostní užitečnost, která může pomoci, před pů-

Požadavek
autora,
1. aby se
jeho slova
četla bez
předsudků

vabem, jenž plodí oblibu, a více ocení zhuštěně podaný souhrn závažných věcí, než by se pachtili rozbředlým slohem.¹⁶⁴

115. Spíše prosím a zapřísahám čtenáře, aby si o mně někdo neudělal unáhlený úsudek, nenapadl mě a nechtěl odsuzovat dřív, než by poznal. Toho se nebojím naplano: vždyť vím, jak snadno a také jak prudce někteří lidé, uhranutí velkými jmény starých učenců, odmítají jako čiré fantazie cokoli, co se nabízí nového, i když se neuráčili ani poslouchat a dívat se. Hodilo by se, aby takoví lidé měli na paměti Šalomounův výrok: *Kdo odpoví dřív, než slyší, prokazuje, že je hlupák a hodný hanby* (Př 18, 13). Nežádám, aby mi kdokoli vděčně vyjadřoval souhlas v málo jisté záležitosti, ale aby zkoumal, zda to, co se nabízí, souhlasí s daným příslibem a vnáší do věcí jasné světlo a neklamné normy pravdy. Já sám jsem totiž hluboce přesvědčen svědectvím věcí, že to tak je. Přesto však – protože lidské úvahy jsou plné bázně a naše prozíravost je pochybná (*Mdr 9, 14*) – rád pozvu k ověření všechny, jež Bůh obdařil čilým duchem a bystrým úsudkem, aby mohli pátrat po veškerenstvu, po stručnosti i pravdě věcí. A žádám je, aby za prvé odložili brýle předem vytvořených názorů a přišli se svobodnou myslí a s čistýma očima prohlížet toto malé divadlo veškerenstva: tedy aby o věcech neusuzovali podle toho, co už slyšeli, ale podle věcí samých tak, jak je nabízím, aby si je prohlédli a osahali. Pokud toho nebudou dbát, nepřidají na barvě věcem, ale sami sobě; podobně jako ten, kdo hledí přes barevné sklo, nezabarví věci a neklame je, nýbrž svůj zrak. Je tedy nutné se mít na pozoru, aby někdo

nebyl překážkou sám sobě, bude-li věnovat pozornost spíš vlastním názorům než pravdě věcí. Doufám proto, že pro všechny rozumné lidi bude větším potěšením, pokud s oporou ve výsadě, již se dostalo nám všem, budeme na věci pohlízet svobodně a bez prostřednictví svědků: a nebudeme žákům nabízet dohady o věcech, nýbrž věci samy, aby je viděli, v mysli ohledali, podmanili si je a ovládali je. Ať mě nikdo nepodezřívá z toho, že jsem odstranil názory jiných, abych získal místo pro vlastní. Taková marnivost ať je mi cizí. Nedělám a neudělám nic jiného, než že ze tří Božích knih, knihy přírody, knihy Pisma a knihy svědomí, přepíši věci tohoto a budoucího věku na svou tabulku prostě tak, jak přijdou. Pokud ne dost dobře, bude to vina, ne úmyslný klam. Jsem příliš nepatrný na to, abych se snažil sám sobě získávat žáky; dost srdnatý na to, abych získal každého za žáka přírodě, Bohu, svědomí.

116. Toto nové dělení a průzkum veškerenstva jsem začal právě s tím cílem, aby byli všichni ti, kdo hledají pravdu věcí, ne domněnky o nich, dovedeni od lidských knih ke knihám božským. Ne že bych pohrdal každou autoritou, ale protože vím, že se často dá použít škodlivě jako předpojatý názor bránící svobodě úsudku, myslím, že dokud pronikáme do věcí samých, nechám prozatím autority jako nedůležité stranou. Jistěže na některých místech cituji něco z filosofů, abych podepřel základy pansofie, ale ne je samy o sobě, nýbrž jen v myslích těch, které ovládly předpojaté názory a musejí se z nich vymanit třeba i za pomoci týchž rádců, jež až dosud následovali jako vůdce. Velice zřídka a nikdy jinde než v závažné věci

(Proč se
nečitují
autority)

citují jiné, kteří již dříve zaznamenali touž pravdu, ne ovšem jako soudce, nýbrž jako svědky, jejichž hlasy mají ukázat, že se to, co všichni lidé rozumně promysleli, nutně shoduje s tím, co se vytěží ze základů pravdy.¹⁶⁵

2. aby se všechno četlo v celku, ne po úryvcích NB.

117. Za druhé bude třeba nejdříve poznat všechno od hlavy k patě, aby se dalo dospět ke spolehlivému úsudku o těchto mých úvahách. Pokud totiž někdo nepochopí, z jakého základu všechno vychází a jak drží pohromadě, bude si marně osobovat úsudek o jednotlivostech, které zahlédl tam či onde, poněvadž přerušená posloupnost věcí snadno přinese nesnáz i do snadných záležitostí. Není nikdo, kdo by nemohl vystoupit i na tu nejvyšší věž a zase z ní sestoupit, postupuje-li po stupních: avšak odstraní-li se několik schodů, hned buď nedokáže pokračovat, nebo ho potká střemhlavý pád. Nikdo není tak zpozdlý, aby si troufal mazat čáry malíři, jenž se rozhodl malovat podobiznu, i kdyby se mu snad na první pohled nelíbily. Čeká totiž, dokud by obraz nebyl hotov, a teprve pak posuzuje, zda odpovídá modelu. A o divadelní hře nelze soudit podle jedné scény (nebo podle jednoho jednání, natož podle jedné věty), protože se vyskytnou věci, které se zdají být příliš zamořené a nesmyslné: teprve vyznění hry nakonec ukáže pravé umění.

(Důležitost stupňů)

3. aby se všichni, kdo mohou, snažili doplnit své nedostatky

118. Konečně žádám, aby vzdělání čtenáři měli na paměti můj úmysl (totiž aby můj záměr sloužil k prospěchu světa) a nedovolili, abych se minul cílem, ať je to, co jsem navrhl, provedeno dobře nebo ne. Buď totiž ničemu nerozumím, nebo jsou návrhy, jež předkládám, opravdu takové, že mohou otevřít oči mnoha

lidem, aby se lépe starali o studium věd, a tak i o školy, církve, státy a celé lidské pokolení. A jako první bude tento spisek určen k použití vzdělanějším, aby je nový nárys veškerého, pravdivého a spolehlivého vzdělání povzbudil a aby si vzali za úkol, že budou přemítat o něčem dokonalejším, než bylo dosud vidět v oblasti studia vědních oborů. Jistě jsem správně stanovil cíl, k němuž jedině mají mířit snahy všech smrtelníků (nechtějí-li navěky zmizet). Rozvrhl jsem do jasného řádu prostředky, které jistě vedou k tomu cíli, a odhalil jsem neselhávající způsob, jak jich využít. Konečně tedy poskytuji vzor, jak by se všechny věci, které lze vědět, spojily do jednoho umění všech umění. Věru si nemyslím, že vyžaduje pracné omluvy, pokud snad přesto tu a tam vysvitne nějaká nedokonalost, nebo pokud jsem se někde dost nepřiblížil k vytčenému cíli, nebo nepostupoval-li jsem dost přesně podle stanoveného rozvrhu. Doufám, že dosáhnu snadno odpuštění u těch, kteří umějí věci moudře ocenit: poněvadž existuje nesmírně rozptýlené množství věcí, jež lehce znaví pili jednoho člověka, a jejich velmi jemná rozrůzněnost, která snadno unikne důvtipu jediné mysli.

119. Zvláště proto, že se prozatím nikde nenašlo nic takového, co by jeden člověk dokázal vynalézt a dovést do úplné dokonalosti. Pročpak si tedy já, nepatrný človíček, mám vzít na sebe jediného, co vidím, že bylo všem odepřeno? nebo se snad má ode mě jediného očekávat, co se ještě nikdy od nikoho nežádalo? Jedinci stačí jak pro pili, tak pro uznání (hodí-li se vůbec nějaké připustit zde, kde jde o slávu jediného Boha), stojí-li u počátku věci, která může do-

protože zvládnout všechno není v silách jednoho člověka

Vybídnutí
vzdělanců
k vážnému
studiu
pansofie

stoupit až k vrcholu. Její postup však již bude třeba svěřit příčinnosti jiných osob, jejichž ducha bude Pán chtít rozlítit jako kdysi lid ke stavbě onoho hmotného chrámu ve svém svatém městě Jeruzalémě.

120. Aby je Bůh povzbudil, přikázal Prorokovi, aby je oslovil vybízivými slovy: *Ten lid říká: Ještě nepřišel čas k budování domu Páně. Cožpak je čas, abyste vy přebývali v domech vykládaných dřevem, a ten dům zůstal opuštěný? A nyní toto praví Hospodin zástupů: Vezměte si k srdci své cesty; mnoho jste seli, a málo jste přinesli; pojedli jste, a nejste nasyceni; pili jste, a nejste napojeni; oblékali jste se, a ne zahřáli jste se; a ten, kdo shromáždil mzdu, hodil ji do děravého měšce. Toto praví Hospodin zástupů. Vezměte si k srdci své cesty (Ag 1).¹⁶⁶ Toto slyšte i vy, ó vůdčí představitelé vědy a moudrosti ve svatém křesťanském lidu! Většina z vás ve skutečnosti dělá a snáší podobné věci. Není čas, říkají mnozí, abychom se snažili získat nějakou vyšší moudrost, ta se uchová pro budoucí život. Příliš mnoho lidí se dá takovými myšlenkami klamně ukonejšit a spokojí se s oním roztráštěným a nejasným poznáním věcí a s jinými svými soukromými zálibami. Jaký prospěch však z toho plyne? Mnoho jste seli, praví Boží hlas (vynakládáte přece tolik práce, abyste vzdělali lidskou mysl), přece však málo přinášíte do svých stodol. Knihy jsou vaším pokrmem, dokonce je hltáte, a nejste nasyceni. Pijete z každého potůčku, na nějž padnete, a přece nejste napojeni. Všichni se zakrýváte šatem a všude sháníte pláštiky autorit, a přece se nikdy dost nezahřejete světlem pravdy. Ach, vezměte si již konečně k srdci své cesty a seberte odvahu:*

necht' zbudujeme moudrosti, která má přebývat s námi, skvělejší chrám, ať už to bude stát kolik chce práce a nákladů. Říkám, abychom za pomoci božského umění a podle formy dané pravzorem půvabně postavili divadlo moudrosti! A ať v něm není nic neúčinného, marného a zmateného, jak se sluší na božské záležitosti, a ať v něm neschází nic užitečného, pravdivého a příjemného. Ať je to pro lidi, které tak odlákáme od nicotného pachtění za pomíjejícími věcmi, pozvánkou k samotným zdrojům pravdy a dobra, jež je od obvyklého dýmu marnosti přivede k vlastnictví zajištěných statků. To se stane, pokud se takovéto Dveře moudrosti otevřou křesťanské mládeži v křesťanských školách a ukážou se jim nejkrásnější poklady moudrosti.

121. A to bude další, daleko nejblahodárnější využití mého spisku pro vzdělání mládeže. Jako jsou totiž *nové měchy* nejvhodnější *pro mladé vino* (jak připomíná Kristus, Mt 9, 17), tak se dětská *mysl*, jež je jako nové a čisté nádoby, ještě nezaplňené prázdňými pojmy prázdňého vědění, nejvíce hodí k tomu, aby vstřebala tyto nové jasnější pojmy věcí: aby si děti zvykly, že si mají osvojit moudrost ne domnělou a povrchní či pochybnou, nýbrž skutečnou, základní a spolehlivou. Moudrost, říkám, ale ne takovou, již člověk nabyt, aby dokázal pohotově předvádět lichou okázalost svého nadání, a ne takovou, jež vede k cvičení ve slovních potyčkách, nýbrž tu, jež slouží k získání spolehlivého úsudku o věcech a k tomu, aby nové vynálezy přinesly lidskému pokolení větší prospěch, a konečně nepochybně poslouží k dosažení posledního cíle života, věčné blaženosti.

Až bude
tento spisek
doveden
k dokonalosti,
může sloužit
především
mládeži

ale významně
i celému
křesťanskému
lidu

122. Za třetí je ovšem mým záměrem i to, aby se ten postavený malý amfiteátr Boží moudrosti stal pro lidský rod společným. Proto se pozve všecken křesťanský lid a povolí se mu přístup, ať patří ke které-mukoli stavu, věku, pohlaví a jazyku, aby pohlížel na podivuhodné hry, jež před očima všech dává vždy a všude velebená Boží moudrost, a aby o nich přemítal. Vždyť všichni, kteří se narodili jako lidé, se mají nasměřovat k témuž cíli Boží slávy i vlastní blaženosti; a nikdo, ani muž, ani žena, ani dítě, ani stařec, ani pán, ani kmán, ani řemeslník, ani rolník atd., nesmí být vyloučen. Všichni jsme totiž stejně děti Boží (Sk 17, 28); nám všem, kteří jsme byli vpuštěni do divadla světa, bylo stejně řečeno: *Pojďte, pohled'te na díla Páně* (Ž 46, 9). Všichni také musí projít tímto politováníhodným věkem těžkostí a soužení ducha (jak dosvědčuje *Šalomoun*),¹⁶⁷ takže všichni hluboce postrádají protijed marnosti a úlevu od nesnází: to nelze získat jinak než za pomoci pravé moudrosti.

123. Přejí si proto a snažně prosím o to, aby se studia moudrosti již dál nevykládala jen v latinských spisech a nedržela se uvězněná ve školách tak, jak se to dělo doposud, protože prostý lid a běžné jazyky byly předmětem nejhlubšího nespravedlivého opovržení. Prosím, aby se každému národu všechno vykládalo ve vlastní řeči, aby se všem, kdo jsou lidmi, poskytl podnět, aby se zabývali svobodnými uměními, spíš než aby se unavovali starostmi tohoto života a bídě ho utráceli a mrhali duchem ať v ctižádosti, ať v pitkách nebo v ostatních marnostech, jak se to ustavičně stává. Výsledkem by bylo také to, že by se spolu s vědami a uměními půvabně protříbily i samy

a proto je
napsáno
obyčejnými
jazyky

jazyky. Proto jsem se rozhodl i tento svůj spis uveřejnit latinsky i v mateřském jazyce, dovoli-li Bůh. Nikdo totiž nerozsvěcuje lampu a neukrývá ji pod poklop, ale staví ji na stojan, aby svítila všem, kdo jsou v domě, praví Kristus (Mt 5, v. 15). Vždyť jaký užitek má ukrytý poklad a skrytá moudrost? (Sír 41, 18).¹⁶⁸ Všichni, kdo se namáhají při studiu moudrosti, ať se proto snaží, aby i v tomto ohledu odráželi její jas. Moudrost říká: *Hled'te na to, že jsem se nenamáhala jen pro sebe, ale pro všechny, již hledají pravdu* (Sír 24, 39).¹⁶⁹

124. A tak jsem trochu pozměnil nadpis, který nesl můj předchozí spisek, a nahradil jsem DVEŘE BRÁNOU. Vždyť pro latinský jazyk stačilo použít název Dveře, zde se zdá být účelnější jméno BRÁNA. Dveřmi totiž vcházejí jedinci, branou celé zástupy. Dveře se obvykle zavřou, když jednotliví lidé vstoupí, brány pokojného města zůstávají dokořán. Stejně tak je studium latiny, které jsem se snažil zpřístupnit dříve, jen zvláštním úkolem pro některé lidi, touha po moudrosti je lidskému pokolení společná. Tam, do dveří, vstoupí, kdo chce nebo kdo potřebuje, sem, do brány, mají (jak už jsem ukázal) vejít všichni, kteří se narodili jako lidé. Necht' je tedy otevřena brána, jež vede k moudrosti. Dej, ó Bože, abychom již pod nebem spatřili obraz toho, co jsi nám zjevil o svém nebeském Jeruzalémě: ať je to tak, že jeho brány se přes den nezavřou a že noc již nebude (Zj 21, v. 25).

AMEN

NR.

Důvod
pro titul

**Spojovací text
Veškerých spisů didaktických
k objasnění Pansofických
pokusů**

ČTENÁŘŮM

Tyto řádky, které jsem soukromě poslal příteli do Anglie, aby je soukromě posoudil, se ke mně do Polska vrátily zveřejněné, vytištěné v Oxfordu.¹⁷⁰ A s obranou, že toto vydání mělo dobrý účel: aby se mohla ozkoušet schůdnost cesty a aby se daly poznat úsudky co největšího počtu učených a moudrých mužů, jde-li o věc tak neobvyklého obsahu. Ty úsudky z různých království houfně následovaly a většina jich byla nad očekávání příznivá, jeden či dva trochu horší. Našel se jakýsi člověk, který psal, že *lidskému pokolení nebylo kromě světla Božího slova dáno větší Boží dobrodini než tato tak jasně ukázaná cesta pravějšího a plnějšího světla. Proto je nutné naléhat na Komenského, aby dílo dokončil.* Jiní psali, že *není možné ponechat takové břímě na ramenou samotného Komenského, že je třeba vyhledat spolupracovníky a zřídit Pansofický sbor atd.*¹⁷¹ Já jsem si stěžoval příteli, že mě předhodil davu a nenechal mě tiše dotvořit dílo, jako se to stalo

s dřívější prací, *Dvěmi jazyky*.¹⁷² Cítil jsem totiž, že mě různost úsudků znepokojuje, ale i oslabuje, proto-
že vzešla naděje na *Pansofický sbor*: a že se teď z mé
vůle nepokročí kupředu, dříve než se dovím, co se bude
zamlouvat většině z těch moudrých lidí a těm, kteří
jsou učenější než já. Proto jsem nepokračoval, kromě
některých dílčích věcí, jako byla *Fyzika, jak je třeba ji
opravit podle Božího světla*, drobná práce vytištěná
v Lipsku a brzy poté přetištěná v Paříži a v Amstero-
damu, a také *Astronomie, jak je třeba ji opravit podle
světla fyziky*¹⁷³ a některé další drobné práce. Našel se
i člověk, který napsal (Hartlibovi, *Johann-Adolf Tas-
se*,¹⁷⁴ profesor matematiky v Hamburku): *Nyní kypí ve
všech koutech Evropy pansofická studia a snahy o lepší
didaktiku. Kdyby snad Komenský nevykonal nic jiné-
ho, než že zasel takovouto setbu podnětů do mysli všech
lidí, musíme mít za to, že udělal dost, atd.*

To všechno, řekl bych, jaksi způsobilo, že jsem poně-
kud upustil od prvního nadšení. Domníval jsem se totiž,
že když očekávám další takové posudky, nemám se já
sám co dříť. Jedna věc byla velmi mrzutá. Našli se totiž
takoví (a to dokonce u nás doma v Polsku), kteří po-
važovali celý pansofický záměr za velmi podezřelý
a prohlašovali, že *to bude nebezpečná směšenina věcí
božských s lidskými, teologie s filosofií, křesťanství
s pohanstvím, a tak i temnot se světlem*. Získali pro svůj
názor několik šlechticů, a dokonce mi veřejně psali,
takže jsem musel svůj případ nejen projednat na syno-
dě, ale musel jsem i vytvořit

OBJASNĚNÍ PANSOFICKÝCH POKUSŮ,
které jsem sepsal kvůli kritikům.

To Objasnění pak církev uspokojilo natolik, že
jsem viděl nutnost dělat nyní – když všichni dobří lidé
dobře ocenili dobrý začátek – pod záštitou církve to,
co jsem dřív začal dělat potají a jako odvážný počin
jednotlivce.¹⁷⁵

Nebude od věci přetisknout tu ten maličký spisek
znovu, aby se zařadil mezi podněty, díky nimž by se
začalo s uskutečňováním zmíněných tužeb po lepších
věcech.

**Objasnění
Pansofických pokusů
sepsané kvůli kritikům**

Jan 3, 21

*Každý, kdo činí pravdu, přichází ke **SVĚTLU**, aby se ukázalo, že jeho skutky jsou vykonány v Bohu.*

Učení kritikové,
vy, kteří milujete **SVĚTLO** a **PRAVDU**,
buďte zdraví pro Krista,
naši Pravdu a naše Světlo.

V knize Makabejské se píše o jisté matce, která takto oslovila svých sedm synů – mučedníků: *Nevím (synáčkové moji), jak jste se objevili v mém lůně. Já jsem vám totiž nedarovala ducha, ani duši, ani život, ani jsem nedala dohromady údy každého z vás, nýbrž sám Stvořitel světa, jenž dal vzniknout lidskému pokolení a nalezl původ všeho* (2 Mak 7, v. 22.23). Něco podobného mohou o plodech svého nadání prohlásit všichni, kdo činí sebe a všechny své věci zbožně závislími na Bohu a dávají se mu i s nimi co nejpokorněji za obět'. Neboť to, co se děje dobře, se tak neděje proto, že by to pocházelo od nich, ale protože je to Bůh, který vynalezl všechny cesty poznání a předává je (tedy prostřednictvím koho chce) svému synu Jákobovi a svému milovanému Izraeli, jak praví Báruk (3, verš 37). Bůh sám však prohlašuje, že *ukládá do srdce každého vzdělaného člověka moudrost, aby činili, co přikazuje* (Ex 31, 6).

2. Musíme totiž věřit, že Bůh přikazuje, nejen když promlouvá z nebes a jasnými slovy nařizuje (jako svým prorokům), co chce, aby se stalo, nýbrž i když vnitřně osvěcuje; ale i tehdy, když zvnějšku poskytuje příležitosti k událostem, které se mají stát (1 Kr 17, v. 4 a 9). Právě tak lze na nepatrných i ohromných věcech pozorovat, kdo je odhodlán si všimnout stop božské prozřetelnosti a následovat jejich vedení.

3. Také já, nejmenší ze všech, zakouším, jak se podivuhodná moudrost našeho Boha všeho mocně dotýká

a ladně všechno rozvrhuje. Musí se tedy uznat, že všechno užitečné, co kdy bylo vymyšleno, není naše, nýbrž Boží. Ať je mi tedy dovoleno požívat té útěchy, že pokud se lidé zlé vůle snaží rozsápat mne a má díla, jež jsem vytvořil Bohu, není tu prvotně veden můj spor, nýbrž spor Boží.

4. Před několika lety přinesla božská prozřetelnost podnět k vytvoření spisku, který stanovuje způsob, jak vyučovat latinský a každý jiný jazyk stručněji, podle samotného pořádku věcí. Ten jsem na doporučení přátel a se souhlasem nadřízených uveřejnil pod titulem **DVEŘE JAZYKŮ** (podle příkladu otců hibernů ze salamanské koleje ve Španělsku, od nichž přišel podnět).¹⁷⁶ Spisek byl s všeobecným jásotem přijat ve školách a zavdal příčinu, abych pomýšlel na vystavění **BRÁNY samotných VĚCÍ**. Učit, čemu se říká bílé, černé, teplé, chladné, rostlina, člověk, anděl, nebe, církev, Bůh, Kristus atd., se mi totiž zdálo nedostatečné. Zdálo se mi, že je třeba učit také, a dokonce více, *co to je*, aby si mysl zvykala ani ne tak na slova jako na věci. Podnik do jisté míry pokročil a začal vzbuzovat naději na příznivý výsledek.

5. Mezitím vyšla pod titulem **PANSOFIE** Encyklopedie umění pana Petra Laurenberga.¹⁷⁷ Když jsem ji s nejvyšší dychtivostí získal a prozkoumal a viděl jsem, že neodpovídá velkoleposti titulu (není tu totiž nic o předmětu, ba ani o prameni pravé moudrosti, Kristu, nic o životě budoucího věku – a když je někdo moudrý pro něj, pak je teprve moudrý –, není tu nic ani o cestě k tomuto životu, ani o podobných věcech), myslel jsem si, že se zde naskýtá příležitost doplnit, co chybí. To abychom měli všechno, co máme vyučovat a učit se v křesťanských školách, shrnuto do jednoho svazčku: a to pomocí metody, která by všechny ty věci mládeži

vnukala *stručněji, pravdivěji a lépe*, tj. vhodněji pro cíle tohoto i budoucího života.

6. Cílem totiž bylo (abych to povšechně zopakoval) vytvořit takový stručný výtah Božích knih, *přírody, Písma a lidského svědomí* tak, aby obsahoval popis všech věcí, které jsou, v nepřetržité posloupnosti; a aby se zde pro osvětlení věcí použilo všechno, co vysvítá z božských zjevení, a aby zde byly všechny obecné pojmy,¹⁷⁸ které jsou vrozené lidské mysli, roztrženy podle svého použití.

7. Tím jsem chtěl 1. dosáhnout, aby se Písmo stalo křesťanům bližším, než snad doposud bylo; 2. dát jim do rukou klíč, jenž otvírá mnohá velká tajemství přírody i Písma; 3. více a více vést lidi od úsilí, jež věnují tomuto životu, ke starosti o život věčný. A to cestami, o nichž všichni, kteří ty věci od základu poznali, usoudili a soudí, že jimi lze pokročit k lepšímu.

8. Proto již před pěti lety nechyběli lidé, kteří vydání tohoto spisku (po vzoru prvního) jak doporučovali, tak vymáhali. Já jsem však měl nyní větší obavy než dříve a nenechal jsem se přesvědčit k ničemu jinému, než že napřed uveřejním titul, jenž bude zařazen do lipského katalogu knih, které mají vyjít, aby se zjistilo, jak bude posuzován.¹⁷⁹ Znovu a znovu se stalo, že byl titul *DVEŘE VĚCÍ* či *Křesťanská pansofie* nabídnut k veřejnému prodeji; proti tomu jsem se ovšem záhy vzepřel, protože jsem pokládal za nečestné, abych dal před sebou troubit (především šlo-li o záležitost, která nutně vyžaduje čas).

9. Přesto jsem byl požádán nejdůvěrnějším ze svých přátel, mužem, jenž si zbožně přeje veřejný pokrok, abych mu svěřil určitou představu o budoucím díle. Já

jsem mu zaslal povšechné vyličení toho, co jsem měl hotovo ve formě předmluvy, která měla jednou dílo uvádět. Aniž jsem se toho nadál a aniž se se mnou někdo poradil, vyšel text tiskem v *Oxfordu* (pod titulem *PŘEDEHRY KOMENIOVSKÝCH POKUSŮ*). Přesdát věc snáze na vědomí většímu množství vzdělanců a aby se dal vyzvědět jejich úsudek), výsledek ve všem neodpovídal nadějím toho výtečného muže.¹⁸⁰

10. Neboť i když mne mnozí učení a dobří lidé, kteří si napřed promysleli velké věci, jež se týkají takového díla, většinou povzbuzovali, abych pokračoval, a povzbuzovat mě nepřestávají (někteří výjimečněji obdaření mi rovněž nabízejí své přispění), přece se zároveň našli i takoví, kteří se domnívali, že mě musí obvinít z mimořádné opovážlivosti, jako bych se pokoušel o věci nemožné a nadlidské. A co hůř, našli se i lidé, kteří pro určitá slůvka (jež, jak se domnívali, byla použita ve smyslu cizím pravé víře) rozdmýchali ohromnou spoustu podezření v obavě, že se tu skrývá nevim jaká zhouba a že pod ladným řádem metody je cosi obludného.

11. Pak byli takoví, kteří viděli, že se vydání odkládá (k tomu odkladu jsem měl ovšem vážný důvod – aby se totiž ze životaschopného plodu nestal zmetek, jenž přišel na svět předčasně), a mysleli si, že jsem si ze světa tropil žerty a že nenabízím nic než tužby (i když toho lepšího druhu), ale přesto slibuji, jako by to byla hotová věc. Nebo si mysleli, že jsem určitě podlehl námaze, takže se sliby zcela promění v dým.

12. To všechno poskytlo nový podnět napsat řádky, které nyní čteš, zbožný čtenáři, důvod jasněji vyjádřit

má přání, tužby a úsilí. Napsal jsem je a z vůle a na příkaz předních mužů a patronů církví tohoto místa vyšly tiskem (po nedávné slavnostní poradě konané na slavnostním shromáždění). Ne proto, aby se to zveřejnilo, nýbrž aby se to sdělilo těm, pro něž je to důležité.¹⁸¹

13. Odtud tedy poznáte: 1. že můj Nárys pansofie není sen, ale zcela reálné dílo.

14. 2. Že se tu neskrývá nic zrudného, nýbrž že se tu jedná o to a sleduje se to, aby se nejpravější a nejkrásnější tvářnost všech věcí, tak jak byla zformována věčnou moudrostí a vtištěna věcem, odhalila očím všech lidí a aby je vyzvala a připravila k tomu, aby odhodili ďábelské masky (špatných nauk a výstředního života). Nezamýšlel jsem totiž ukout nějaké nové učení ani opravovat určitý omyl, nýbrž jen shromáždit rozptýlenou přirozenou, umělou, morální a božskou pravdu věcí do jednoho celku. A až bych ji shromáždil, zamýšlel jsem ji uvést v jediný souvislý řád (aby se konec dal nalézt jen na konci). A až by se jí dostalo řádu, zamýšlel jsem ji uzpůsobit pro snadné použití ve škole (a pro kohokoli, kdo by chtěl ve stručném shrnutí zkoumat divadlo Boží moudrosti). *Byl jsem snad lehkomyšlný, když jsem to chtěl?*, praví Apoštol, *nebo se snad při svých úvahách dávám vést tělesnými zájmy* (2 K 1, 17)? Zdá-li se někomu, že jsem něco řekl málo vhodně, ať se to oznámí: já i se svými příznivci totiž stojím a padám s posouzením církve. Ať moudří lidé usoudí, zda se sluší zavrhnout krásný a souladný celek pro jakousi poskvrnku. Ten, který ví všechno, ví, že tyto tužby nesměřují k ničemu jinému, než aby se v lidské mysli zažehlo jakési univerzální světlo. Bůh dal spatřit, že se to může stát pomocí jisté umělé a od přírody odvoze-

né metody, díky níž se všechny potůčky lidských zjištění i všechny řeky Božích děl a slov navracejí ke svým pramenům, a pak je jejich řečiště znovu vedou nazpět, aby snadno vlévaly do lidské mysli univerzálnější poznání věcí, než jaké mohlo vzniknout doposud uživatelnými postupy. Když rozvláčné věci získají stručnost, zmatené vzájemné rozlišení a nejasné světlo, stane se všechno pro mysl přístupným.

15. 3. Ti, kdo mě soudí, tu však přece uvidí, že čím hlouběji pronikám do věcí, tím nás obklopuje větší lesk Boží moudrosti a zastiňuje množství a různost Božích cest a děl. A já že tím víc pochybuji, že lze dosáhnout tak skvělého cíle (totiž vypracovat obraz veškerenstva, jenž bude dokonale a přesně odpovídat jak šíří, tak i vznešenosti věcí), pokud se nenajdou lidé, kteří by podali pomocnou ruku tomu, kdo klesá pod tíží takovéto stavby. Což není správné, abych to očekával a vyžadoval, jedná-li se o věc, jež má být obecně prospěšná?

16. Je totiž opravdu politováníhodné, rozmáhá-li se bezmyšlenkovitost lidí do té míry, že zuřivě vystupují proti těm, kdo přicházejí přátelsky a dávají přednost palmové ratolesti před mečem (a jsou připraveni ukázat trochu věcného vědění namísto zmatených domněnek). Je hodné politování, že na ně lidé útočí zlořečením, pronásledují je výčitkami a mučí je útrapami. Naše doba viděla některé takové případy; a já sám to nyní také zažívám (i od těch, od nichž se to nejméně hodilo).

17. Je bídné a k pláči, že zapomínáme, že se vědecké písemnictví naprosto liší od zbraní! Ach, což nestačí, že se celý svět ničí železnými meči? musí se snad

i přesto změnit v meče všechna pera a všechny jazyky? Necht' mají ty zbraně, které na svět sesílá rozhněvaný Bůh, povahu hněvu, jenž přichází ve větrném víru, boří hory a vyvrací skály s praskotem a plamenem ohně. Je ovšem jistě správné, aby vědy, které jsou nástrojem moudrosti, měly povahu božské přítomnosti, která přichází v mírném vánku, bez vřavy a hluku. A není nic vhodnějšího, než aby zbožní a moudří muži pohlíželi s Elijášem ke vchodu, aby přitom zahalili své tváře a pozorně sledovali, co příznivého z té či té strany přinese Boží vánek.¹⁸²

18. K čemu vůbec bylo dobré, že se svět po tolik staletí střetal v záštiplných disputacích! Když jsme teď konečně odložili zvrácený zvyk odporovat si a hádat se, zkoumejme spojenou pílí cesty Boží moudrosti; abychom (jakmile pocítíme její přesladkou chuť, která se všude kolem rozlévá) příjemněji strávili smrtelný život a abychom se také patřičněji připravili na život nesmrtelný.

19. Nežádám, aby kdokoli propůjčoval tomu, co přináším, více svou vůli než rozum: ať však neužívá cit a předsudek namísto rozumu. Žádám o přísnou kritiku, ale svobodnou, pocházející od svobodné mysli. Neboť předpojaté soudy a větší ohled na lidi než na věci i snaha utvořit si spíš předem názor než pochopit pravdu spoutávají a ovládají i ducha nesmírně bystrých lidí. Já nenapadám nikoho; pročpak má tedy někdo napadat mne? Doporučuji cestu, jež vede ke smíření všech, kteří z jakékoli části učinili zadost pravdě; proč mi má kdosi hrozit nesmířitelnou zlobou? I když přiznám se, nedbám na rady, které sám dávám,¹⁸³ zasloužím si však proto nenávisť?

20. Jistě jsem totiž přistoupil k úkolu vytyčit meze univerzální moudrosti bez opory všeho přípravného vzdělání a bez jakékoli bystrosti ducha; protože však vím, že to, co dal promyslet Bůh, bude pro svět nanejvýš blahodárné, domníval jsem se, že nelze propást příležitost, jak povzbudit další, kteří takovou věc zvládnou s větším zdarem. Tak se stalo, že jsem dal raději napospas sebe, než abych tu setbu podnětů nerozesel do lidských myslí. Vzdyt' si zasloužím spíš politování než zášť, pokud uprostřed práce umdlím, protože si stanovuji vznešený cíl, jenž je po zásluze předmětem touhy celého smrtelného pokolení. Je velmi nelidské sužovat ranami toho, kdo se pokouší prospět; je však úplně správné, aby ten, kdo kráčí po obecní cestě, požíval obecného bezpečí. Je spravedlivé chránit a bránit obecní ochranou každého, kdo se snaží prosadit obecně prospěšné věci. Musím však přikročit k věci samé, abych znovu vyložil svou zbožnou snahu o rozmach naší církve. Tuto předmluvu však uzavřu Augustinovým slovy.

21. Rozmlouvám před Tebou s těmi, můj Bože, kteří připouštějí, že to všechno, co uvnitř mé mysli nesmlčí Tvá pravda, je pravdivé. Neboť ať ti, kteří to popírají, překážejí jak chtějí, pokusím se je přesvědčit, aby se upokojili a poskytli Tvému slovu cestu k sobě. Kdyby snad nechtěli a odmítli mě, prosím Tě, můj Bože, nemlč ke mně; mluv pravdivě v mém srdci. Neboť Ty sám to říkáš, abych je nechal být, když venku foukají do prachu a vrhají si zem do očí atd. Pane Bože, slituj se, aby ti, kdo přecházejí cestu, nezašlápli holátko. Sešli svého anděla, jenž by je znovu uložil v hnízdě, aby zůstalo naživu, dokud nevzlétne. (Augustinus, v 12. knize Vyznání, kap. 16 a 27.)¹⁸⁴

Ti nejvýznamnější lidé se již dříve pokusili sestavit jakýsi soubor celé vzdělanosti. Dobře si přitom povšimli, že jim nestačí světlo mysli, pokud se všude nespojí spaprsky pravdy věci. Sám Aristotelés napsal, že *moudrý člověk má ZNÁT VŠECHNO, nakolik je to možné; a že musí stanovit takové principy, díky nimž by stačil na všechny požadavky. A že musí začínat od věcí, které jsou známější, a tedy od věcí všeobecnějších. A že se sluší, aby měl velkou jistotu ve věcech, a to ne jen tak nějakým způsobem, nýbrž skrze jejich příčiny* (jak to má z Aristotela vybráno Giovanni Bellarini v Praxi věd, v knize 4, v oddílu 1, číslo 1).¹⁸⁵ Tady Filosof vyžaduje pro VŠEVĚDOUCNOST, jaká je pro člověka možná, tyto tři věci:

1. univerzálnost principů;
2. pravou metodu řádu;
3. neklamnou jistotu pravdy.

2. Podle těchto zásad se pokusili vytvořit soustavy vědění nejen sám Aristotelés a další staří autoři, nýbrž i velmi mnoho soudobých spisovatelů, kteří vydávají Encyklopedie, Polymatheie, Panepistemony, Cyklognomická umění, Syntaxe podivuhodného umění, Velké instaurace, Transformace věd, Divadla lidské moudrosti, Křesťanské vševědy, Pansofie, Panaugie, Panarchie, Pankosmie (a jaké jiné tituly kdo dal svým knihám).¹⁸⁶ A třebaže bylo úsilí těch všech lidí chválné, přece nebyl postup všech shodný, stejně jako jejich záměr nebyl týž. Jedni si totiž předsevzali uspořádat do jednoho svazku všechnu rozrůzněnou učnost, jak se rozptýlena nachází po knihovnách. Druzí uplatnili jen výběr a hleděli buď na propracovanost a zevrubnost, nebo na půvab, nebo na užitečnost k obec-

nému životu. Jedni totiž použili stručnou metodu provázanou s věcmi, jiní volnější, tak či tak podle libovůle. Ať si kdokoli z nich předsevzal nebo ať vykonal cokoli, bude nicméně možné prohlásit o všech zcela popravdě to, co pravil Seneca: *Mnoho vykonali ti, kdo byli před námi, ale nedovedli věci do konce. Mnoho práce ještě zbývá vykonat a mnoho jí zůstane; a nikdo, kdo se narodí za tisíc věků, nebude zbaven příležitosti stále ještě něco přidávat* (List 65).¹⁸⁷

3. Co tedy brání vyslechnout i další, pokud by přinášeli něco užitečného? A proč pak bych mezi nimi nebyl já, který radím vytvořit zcela univerzální dílo? nejen k použití školní mládeži nebo vzdělavcům, ale i pro užitek všeho křesťanského lidu: aby se tak všichni jako celek naučili správnějšímu vědění. Je totiž potřebné sepsat knihu, která by byla *spolehlivým a stručným shrnutím veškeré vzdělanosti; zářící pochodní lidského rozumu, stálou normou pravdy věci, bezpečným přehledem životních úkolů, svatým žebříkem k Bohu samotnému* (tak jsem vyjádřil svá přání v Předehře pansofických pokusů).¹⁸⁸ A důvody a zásady této záležitosti byly odhaleny tak důkladně, že mnozí již se mnou soudí, že je to bezpochyby možná a uskutečnitelná věc.

4. Poněvadž se však ledaskdo obával jakéhosi směšování božské moudrosti s lidskou, naskytla se příležitost vyložit to poněkud přesněji, a to na takovém základě, že změni i titul knihy. Ať tedy nese titul

**CHRÁM KŘESŤANSKÉ PANSOFIE,
který se musí vystavět podle idejí,
norem a zákonů**

samotného nejvyššího stavitele,
Všemohoucího Boha,
a má se zasvětit účelům
obecné církve JEŽÍŠE KRISTA
shromážděné a shromažďované
z lidí všech rodů, kmenů, národů a jazyků.

Musí se zde
zdůvodnit

I

II

III

5. A protože se nyní radíme o nejlepší formě metody, musí se zdůvodnit, proč se má taková kniha jmenovat CHRÁM KŘESŤANSKÉ PANSOFIE a proč se má sestavit podle idejí, norem a zákonů nejvyššího stavitele, Boha; a konečně proč ji radím zasvětit účelům obecné církve JEŽÍŠE KRISTA, shromážděné a shromažďované ze všech národů a jazyků. O jednotlivých otázkách musíme promluvit popořádku.

Ohledně I.
Proč se má
jmenovat
chrám?

Protože je
prostorným
divadlem
k úvahám,
jako nebe

a místo
zasvěcené pro
aktivní Boha

6. **TEMPLUM**,¹⁸⁹ chrám, se za starých Latinů říkalo každému obecně přístupnému místu, z něž se dalo hledět do všech stran: jako *tu-emplum*, tj. *ad tuendum amplum spatium*, k pohledu do širého prostoru. Proto i výraz *contemplari* (obhlížet něco nebo uvažovat o něčem) znamená prohlížet něco svobodně a bez překážek.¹⁹⁰ V tomto smyslu přísluší pojmenování chrám největší měrou nebi, poněvadž je odevšad přístupné pohledu a poněvadž Bůh odtud na všechno svobodně hledí. Tak například David říká: *Pán je ve svém svatém chrámu, v nebi je jeho sídlo, jeho oči vidí a jeho zrak zkoumá lidské syny* (Ž 11, 4 a Ž 33, 13). Podobně Lucretius řekl: *Zářivé chrámy nebes*. A pak Ennius: *Zachvěl se velechrám Jova, ve výši hřmícího Jova*.¹⁹¹ Neboť minulost určovala vyvýšená místa v krajině, pahorky a návrší, z nichž byl krásný výhled, k tomu, aby se tam uctívala božstva: a označila je podle zvyku za posvát-

né tím, že zde vztyčila oltáře, a ty pak obehkala zdmi. Tak se stalo, že jméno chrám, templum, přešlo v první řadě na označení stavby určené k úctě k bohu a že se dnes toho jména užívá především v tomto smyslu. Přesto je z Cicerona známo, že radnice, kde se senát scházel k poradám jakoby na dohled od boha, byla rovněž poctěna pojmenováním chrám. *Radnice je sídlo a chrám veřejné rady*, praví i jinde (Obrana Milona) nazývá radnici *chrámem bezúhonnosti*.¹⁹² Konečně Básník nazývá nejniternější zákoutí lidského ducha (především moudrého) *chrámy mysli*.¹⁹³ Mysl odtud jako z vyvýšené hlídky pohlíží na veškeré věci a o tom, co rozpoznává, také s ohledem na své svědomí rozhoduje. Proto zase Lucretius nazývá samu učenost moudrých vyvýšenými chrámy ve známém verši:

a radnice

a moudrá
mysl

*Však největší slast je prodlévat za hradbou chrámu, který vyvýšen stojí poklidným učením moudrých; můžeš z něj na druhé shlížet a všude je vidět bludně, bezcílne tápat a hledat životní cestu.*¹⁹⁴

A to je první příčina, proč se domnívám, že se mé nové encyklopedii má dát jméno chrám, neboť se zde pro lidskou mysl chystá jakási univerzální stavba, z níž by do všech stran pohlížela na všechno, co kde je, na viditelné i neviditelné, na časné i věčné (jen pokud to bylo zjeveno), a mohla by o všem radostně přemítat.

7. Druhá příčina vyplývá ze vznešenější úvahy a poskytlo mi ji samo božské Písmo: totiž proto, že se zde zpřítomňuje všechno, co Věčná moudrost ráčila nazvat svým *chrámem*, svým *příbytkem*, svým *domem*, svým *stánkem* a *svatyní*. Bůh nazval svým příbytkem 1. svou věčnost (Iz 57, 15); 2. tento svět, který sestává z nebe a země (Iz 66, 1); 3. dům vystavěný v Božím jménu

Protože se
zde vykreslují
všechny
Boží chrámy
čili příbytky,
stánky,
svatyně,
jichž je šest

Protože se
buduje
s týmiž cíli
jako
materiální
Boží chrámy,
jichž je pět

(1 Kr 5, verš 5);¹⁹⁵ 4. sklíčené a ponížené srdce (Iz 57, 15); 5. církev (1 Tm 3, 15); 6. Kristovo lidství, v němž je vtělena celá plnost božství (Ko 2, 9). Tomu, aby zde to všechno dostalo své pravé vypodobení, se zde s vážností budeme věnovat.

8. Ať se připojí třetí příčina, která má také velkou váhu: že účely a užití tohoto chrámu křesťanské moudrosti budou moci, a dokonce budou muset být stejné, jako byly účely a využití onoho materiálního chrámu ve Starém zákoně. Ze svědectví Písma pak pozorujeme, že při zřizování Mojžíšova stánku a Šalomounova chrámu lze vysledovat pět Božích cílů. Totiž:

1. aby se Boží lid při slavnostním shromáždění soustředoval na jedno místo (které vyvolil sám Bůh) v jednotě víry, tj. v uctívání onoho jediného Boha;
2. aby lidé měli příležitost se poslechem učení Zákona a pohledem na důstojnost obřadů přiučit rozumovému uctívání Boha;
3. aby to, že se zde bude slavnostně vzpomínat na různá Boží dobrodíní, povzbudilo lidi, aby Boha chválili a milovali. Proto dostali příkaz, aby do bran Božího domu vstupovali při vyznání a do jeho vnitřních prostor s chvalozpěvy a aby chválili jeho jméno (Ž 100, 4).
4. Aby mezi sebou jako spoluslužebníci téhož Boha zachovávali a rozněcovali vzájemnou svornost a lásku.
5. Konečně aby se proto více povznášeli k naději na budoucí život, v němž bude na dohled od Božího trůnu ve velkém shromáždění vyvolených andělů a lidí chválen Bůh na věky.
9. Stavbou tohoto chrámu moudrosti se ovšem nyní směřuje ke zcela stejným cílům. Totiž: 1. aby si všich-

Praktické
užití cílů

ni křesťané mohli jednak snáze uvědomit, jednak snáze chránit svou vzájemnou shodu v jedné obecné a spásitelné víře. Vždyť se jim dostalo důkladného poučení z týchž základů, o témž Bohu, o týchž věcech a pro tentýž cíl. *Neboť se zde zcela jasně vykládá o oně svaté cestě na Sión, která je sama o sobě tak přímá, že ani pošetilci nemohou zabloudit* (Iz 35, 8).¹⁹⁶ 2. Aby se všichni křesťané naučili rozumovým uvažováním a srovnáváním Božích skutků a slov postihnout, jak velkolepá jsou všechna díla našeho Boha a jak jsou moudrá (Ž 104, 24); a abychom se tím i my sami jako obraz svého Boha naučili spravovat všechny své záležitosti jen moudře. 3. Je možné i nutné se postarat o to, aby byly pro návštěvníky tohoto chrámu moudrosti pohotově stále podněty, díky nimž by se v nich probudil podobný cit, k jakému byl přemítáním o Božích skutcích stržen David, takže pravil: *Budiž sláva Páně na věky, nechť se Pán raduje ve svých skutcích. Budu zpívat Pánu po celý život, budu zpívat žalmy svému Bohu, dokud budu* (Ž 104 na konci).¹⁹⁷ 4. Není důvodu, proč bychom nedoufali ve větší svornost mezi smrtelníky, bude-li větší shoda; to znamená tytéž názory na tytéž věci. Kdyby totiž všichni soustředili pozornost na to, že jsou týmiž Stvořitelem vedeni týmiž obecnými cestami (i když se jednotlivé cesty různí) k témuž cíli, pak budou pravděpodobně připravenější ponechat běh svého života na tomto řádu prozřetelnosti, než aby jej narušovali svým zápojením a aby přitom neměli vinou své věčné zmatenosti žádný úspěch, ledaže je nakonec bude třeba přimět k pořádku proti jejich vůli. 5. Konečně bude moci tento chrám moudrosti posloužit k tomu, aby vzbuzoval naději na budoucí život

a touhu po něm, postaví-li se tak člověku názorně před oči (až jeho mysl provedeme přes všechny věci), jak všechno vyplývá z věčnosti a plyne do věčnosti zpět. Také k tomu, aby se dalo zcela jasně pochopit, že všichni, kteří se upínají na tento život, se nepachtí za ničím jiným než jen za stíny.

Proč se jí
má říkat
PANSOFIE

10. Tolik o tom, proč mne napadlo, že se má divadlo moudrosti označit pojmenováním chrám. Nyní se musí říci, proč neužívám prostě jméno *moudrost*, nýbrž *Všemoudrost* či Univerzální moudrost (řecky půvabněji *Pansofia*). Nebudu se dovolávat příkladů (jako Laurenbergova nebo Alstedova, který doporučuje pět druhů poznáných věcí tomu, kdo se chce stát vševědoucím a pansofem a kdo si tak chce říkat, Archilogias, kap. 1).¹⁹⁸ Já mám své důvody, a to tři: vzaté od subjektu, objektu a druhu moudrosti, kterou je tu záhodno vyučovat.

Pro 1. šíři
subjektu

NB.

11. Pokud jde o *subjekt*: Několik století panoval zvyk nevyučovat to, o čem se myslelo, že jsou v tom obsažena tajemství moudrosti, v domácích obecně srozumitelných jazycích, nýbrž v cizích (v latinském a řeckém). Ty se proto musely zvlášť studovat, a moudrost sama byla proto považována za majetek jistých lidí, těch, kteří byli připuštěni k těmto pramenům.¹⁹⁹ Já však zastávám názor, že moudrost je vlastnictví propůjčené společenství lidského rodu a že se má právem vyhradit pro zveřejnění a veřejné užívání. Pro slávu Boží prosím a zapřísahám, abychom hledali a našli, upravili a zpřístupnili cestu, díky níž by všichni na světě, třeba i z nejnižšího lidu, mohli pozorovat a zbožně uctívat stopy moci, moudrosti a dobroty svého Stvořitele, které jsou všude vtištěny v tom, co všichni vidí, slyší,

chutnají, hmatají, činí, říkají a o čem přemýšlejí. Já proto věru neprohlašuji za první cíl jednoduše moudrost, nýbrž VŠEM lidem po zásluze náležející MOUDROST.

12. Co se týče předmětu moudrosti, vzdělanci si jej mezi sebou dosud skoro vždy rozdělávali: tak si jeden činí nárok na obor filosofie, druhý na teosofii či teologii, další na medicínu a poslední na práva, přičemž zájem o ostatní obory i ohled na obecnou pravdu odsunuli stranou. Dokonce si vybrali jeden ten a druhý jiný díl samotné filosofie a věnují se mu, zatímco o zbylé části ani pohledem nezavadili.²⁰⁰ To způsobuje, že se vědění většiny lidí týká jen některých stránek, ba dokonce jen něčemu straní, což je horší. Do stran totiž odcházejí ti, kteří se nesejdou v celku: a odštěpené školy či sekty zakládají ti, kteří nechápou, jak se táž ve svém základě nedělitelná pravda rozlévá.

2. univerzálnost
předmětu

NB.

13. Já však veřejně dosvědčuji, že není možné úplně poznat ani řád, duši věcí,²⁰¹ ani pravdu, pouto věcí, jinak než z celého souboru věcí. Řád věcí jistě nevnímá ten, kdo se upjal na jednu nebo na několik málo věcí a nepřemýšlí o tom, jak všechno souvisí se vším. A celou pravdu věcí nechápe ten, kdo nepozoruje, jak je ve všem rozptýlená a sobě podobná. Radím proto vzít celý svět věcí a lidského vědění a pomocí vyměřených poměrných vztahů všeho ke všemu pozorovat samotný střed bytnosti věcí. Tak se nám před oči dostane velebná tvář Pravdy ve vyabstrahovaných formách. Tím způsobem Pravda poskytuje snazší možnost, aby se dala poznávat také jinde, tedy tam, kde je srostlá s věcmi.

14. Za těchto okolností se však dá snadno vyvodit, že i mně se vyčítá *ono odloučení teologie od filosofie*

NB.

a filosofie od teologie, které porůznu vidáme. Teologové totiž většinou pokládají za svůj úkol zabývat se pouze tím, co je božské; filosofové se oproti tomu příliš zaměřují na bádání o stvořených věcech a neberou žádný ohled na teologii a často ani na samotného Boha. To způsobuje, že někteří z filosofů odvykli Bohu i zbožnosti a upadají do neznabožství; někteří z teologů jsou naopak zhnuseni a zlořečí filosofům i celé filosofii. Na jedné straně je očividná bezbožnost, na druhé nespravedlnost. Vždyť Bůh, původce svých děl i slov, chce a může být poznáván a oslavován v obou oborech. I když nás totiž připravuje pro budoucí život, přece nám pro něj neposkytuje vzdělání a průpravu jen tím, co zde říká, ale i tím, co zde koná. Proto nám nepřikazuje, abychom pouze poslouchali jeho hlas, nýbrž nařizuje, abychom pohlíželi i na jeho díla. Já totiž, abych smířil filosofii s teologií (to znamená Boží díla s Božími slovy či spíše pravdu vloženou do věcí s pravdou vyloženou slovy) a abych tím podřadil rozum víře, radím, aby se u křesťanů neučila odděleně filosofie a teosofie, ale oboje pospolu, tedy pansofie. *To totiž bude ve vlastním slova smyslu naše Vše-moudrost, být moudrý pro budoucí život, a v tomto životě nebýt nemoudrý; mít ve výhledu Boha i příští život, a přesto vnímat, jak nás již nyní ze všech stran obklopuje jeho vznešenost, jež je ve všem rozptýlena.*

Námítka

15. Pokud by snad někdo říkal (a ovšemže to říká; tyhle hlasy proti mně se již ozvaly): *Tahle tvá pansofie splete dohromady teologii s filosofií, božskou moudrost s lidskou a nebe smísí se zemí,*²⁰² odpovím: 1. Když se tohle nezmate v mysli vzdělance (jsou totiž vynikající muži, kteří ovládají jak svatou, tak světskou nauku),

Odpověď 1

pročpak bychom se obávali zmatku v knize? 2. Cožpak se věci, jež jsou odlišné, nemohou odlišně vyložit? tak, aby zůstaly pospolu, ale přece vzájemně nesmišené. 3. A konečně, jak to, že se tyhle věci nezmatou v Písmu svatém? Písmo nelíčí jen to, co je nebeské a věčné, a dotýká se také mnoha věcí tohoto života.

16. Řekneš: *Ale podřazeně vůči životu věčnému.* Správně, a to je totéž, co radím udělat v knize Pansofie: aby se všechno, co svět má, podřizovalo nebi a aby byla celá filosofická věda přinucena sloužit tomu vědění, jež je v souladu s úctou k Bohu. *To pak má trojí cíl. Za prvé,* aby Boží synové věděli, co obdivují a proč se jim líbí hloubákové tohoto světa; a aby se jim přestali líbit, když uvidí, že my rozumíme těmuž, a přece nás to díky sladkosti vyšších věcí víc táhne jinam. *Za druhé,* protože díla přírody a mnohočetná tajemství, jež se v nich ukrývají, nejsou proto, aby působila požitkem jenom bezbožným a světským lidem, ale spíše proto, aby těšila Boží syny, anděly i lidi, před nimiž rozevírá toto tak obdivuhodné divadlo své moci, moudrosti a dobroty. Využijme tedy svého práva; a když společně sedíme v tomto divadle, zkoumejme spíše všechno rozumně sami, než abychom to vědomě a dobrovolně postoupili světským lidem. *Dále* hodlám všechno harmonicky uspořádat a podřadit to sobě navzájem, aby se mysl přes všechno nižší postupně povznášela ke všem vyšším věcem. *Je totiž jisté, že k vrcholku věci nelze dojít jinak než po stupních, nebo se tam určitě nedá dojít pohodlně. Jisté je i to, že všechno přirozené (i všechno umělé) je pro Boží syny abecedou, kterou se připravují pro lepší četbu i chápání oněch vyšších věcí, které hlásá Boží zákon.* To ukazuje David, když

Výhrada
Odpověď

NB.

v Žalmu 19 připomíná, že nás každodenní chod nebes a přírody učí velké věci o Bohu, avšak nařízení samotného Božího zákona věci ještě větší.

17. Třetí příčina, proč radím použít titul Pansofie, je širší způsob výkladu, než jaký užívá sama filosofie nebo sama teologie. Vždyť totéž, co požadoval Aristotelés od moudrého (aby věděl všechno, nakolik je to možné),²⁰³ se bude nutně požadovat v Pansofii: totiž univerzálnost principů, nikde, od začátku až do konce, nepřerušovaná posloupnost ustavičně plynoucího řádu a neklamná pravda samotných věcí. A stanovují se tu opravdu univerzální principy, díky nimž se zcela vyhoví všem požadavkům: *smysly, rozum a božské zjevení*. Dále se doporučuje použít nejsnadnější metodu, která začíná od věcí velmi dobře známých a u věcí zcela neznámých končí: dovádí k nim však postupně a nepřetržitě, bez jakýchkoli skoků a mezer. Z toho vyplývá také třetí požadavek, *jistota a pravdivost* vědění. Žák udržovaný s jejich pomocí stále ve světle tak vidí, že kráčí kupředu, a ne nazpět, že nezůstává stát nebo neváhá. Když pak ví, ví že ví a že se nemýlí.

18. Když tedy poučuji, jak mohou VŠICHNI o VŠEM V ÚPLNOSTI vědět (*pantes panta pantós*), proč nemám vypadat, že učím pansofii?

19. Proč si však myslím, že se má říkat PANSOFIE s přívlastkem KŘEŠŤANSKÁ? Za prvé proto, že vytvořit Pansofii a čerpat z ní mohou jen ti, kdo jsou dostatečně obeznámeni s principy: se smyslovým vnímáním, rozumem a vírou v Boží zjevení, která se má vždy přibírat na radu. Vždyť jedině křesťané mají podle zaslíbení svět v očích, Boží slovo v ústech a Božího ducha v srdcích (Iz 59, 21). Proto Augustinus důrazně

Pro úplný
způsob
výkladu
moudrosti

1

2

3

NB.

Proč se jí
má říkat
KŘEŠŤANSKÁ
PANSOFIE

tvrdí, že *jedině křesťanství je pravou filosofií* (kniha 3, Proti akademikům, kap. 19).²⁰⁴ Za druhé, všichni věrní a zbožní křesťané, ba i ti nejprostší, jsou pansofové – prostě proto, že jsou dobří křesťané. Neboť vědí více o nebi než o zemi, více o věčných věcech než o časných a mají Krista (a v něm jsou skryty poklady veškeré moudrosti). A to sice zastřeně, ale přece skutečně – tím způsobem, jímž jakékoli semeno vpravdě obsahuje strom nebo celou rostlinu i s jejich plody.

20. Přesto by však pansofie neměla sloužit pouze křesťanům (se zřetelem na všeobecnou zásadu, která přivádí k neznámým věcem tak, že začíná u nejsnazších a všemi uznávaných), nýbrž všem, kteří se narodili jako lidé; takže by tyto věci měly také moc osvětlovat a přesvědčovat mysl nevěřících (pokud se zlíbí Bohu). Příhodnější by snad proto bylo říkat jí LIDSKÁ PANSOFIE: a dalo by se tak rovněž zamezit i výtkám, že jde o nerozvážnost, jako kdybych se pokoušel o cosi nadlidského, třebaže *neusiluji o nic jiného než jen o věci lidské, tedy takové, které jsou pro člověka možné a které mu přísluší*.

21. Nakonec jsem přece usoudil, že se má použít titul Pansofie, ať se někomu líbí jedno či druhé. Nemá to jiný účel, než že chci pobídnout lidi k tomu, aby všichni toužili být moudří, a to ve všem a v úplnosti; a aby plnili svou mysl pravdou věcí, ne dýmem domněnek. Pokud tento zřetel odpadne, snesu, aby se jí říkalo buď aristosofie, či chréstosofie (*moudrost, jež se týká těch nejlepších nebo vybraných věcí*), nebo zcela jasně *nevědomost*: velmi rád přiznám se Sókratem,²⁰⁵ že vím jedině to, že nic nevím. A s Apoštolem:²⁰⁶ *Jestliže si někdo myslí, že již něco ví, ten ještě neví, jakým způsobem se má vědět* (1 K 8, 2).

Proč spíše
LIDSKÁ
pansofie

Proč by se
mohla
nazývat buď
aristosofie,
nebo
chréstosofie,
nebo také
nevědomost

Proč se má
vystavět podle
Božích idejí?

22. Dále se musí říci, proč prohlašuji, že je chrám pansofie vystavěn podle idejí, norem a zákonů samotného nejvyššího stavitele, Boha. Důvod je nasnadě: protože sleduji co do rozvržení celku a co do počtu částí, jejich polohy a použití vzor, který sama pro sebe nastínila Boží moudrost. Nejprve u Mojžíše při stavbě stánku, potom u Šalomouna při budování chrámu a konečně u Ezechiela při slavnější obnově zbořeného chrámu. Nejdříve totiž praví Pán Mojžíšovi: *At' mi udělají svatyni, abych přebýval mezi nimi; úplně podle vypodobení, které ti ukáži. A dále: Hleď a udělej ho podle vzoru, jenž ti byl ukázán na hoře* (Ex 25, verš 9.40).²⁰⁷ Potom poslal Bůh Davidovi (prostřednictvím proroka Náthana, jak věříme) vzor chrámu a všech jeho částí.²⁰⁸ Když ho David předával Šalomounovi, dal mu příkaz, aby od té formy neupouštěl, a prohlásil toto: *To vše bylo napsáno rukou Páně, a dostalo se to ke mně, abych pochopil celé vypracování vzoru* (1 Pa 28, 19). Konečně Ezechielovi ukázal Bůh formu mystického chrámu, tj. nové církve pod Kristovým vedením, a to s výslovným příkazem, aby všechno pozorně postihl a oznámil lidu Izraele (Ez 40, 4).

23. Je ovšem nutné si všimnout, že každá pozdější forma chrámu byla úplnější a dokonalejší než předchozí. Ne že by Bůh s postupem času a práce dělal pokroky a opravoval svá díla (tak jako se lidem při stavbě stává, že jim pozdější myšlenky připadají a také jsou lepší),²⁰⁹ nýbrž proto, že tak chtěl vytvořit předobraz pokroků své církve, jež přijdou s časem. Vždyť to nepřikázal zobrazit pro sebe, nýbrž pro nás. Mojžíšův stánek měl totiž pouze tři části a skládal se z nádvoří, svatostánku a svatyně, jak vyplývá z čtyřicáté kapito-

ly Exodu. Šalomounův chrám měl před poslední vnitřní svatyní (které se říkalo velesvatyně) tři vnější dvorany, *dvoranu lidu, dvoranu levitů, dvoranu kněží*, a na konec onu *velesvatyni*, jež se jednou ročně otevírala jedině veleknězi. Stavba Ezechielova chrámu sestávala ze shodného počtu částí (i když měla více hradeb a bran); jejich poloha však byla jiná. Šalomounův chrám sice skutečně ležel na hoře Mórija, ležel však celý na temeni hory. Vnější části Ezechielova chrámu se rozprostíraly na horském svahu, přičemž každá další vnitřní dvorana ležela o několik schodů výše než ta bezprostředně před ní. A tak byl samotný chrám, tj. velesvatyně, nakonec postaven na vrcholku hory a blyštěl se co nejskvěleji do všech stran.

24. Tato odlišná stavba Božích příbytků mezi lidmi ukazovala měnící se rozmach Boží církve (ovšemže stále k většímu): jednak vzhledem k rozšiřování mezi různé národy a jazyky, jednak vzhledem k poznání a vědění, které se nutně zmnožuje s jednotlivými věkovými údobími církve. Neboť i církev, tak jako sám svět, má svá věková údobí: rané dětství, chlapectví, mužný věk a pak věk, jenž se nachyluje nazpět, stáří.²¹⁰ Stáří posiluje duševní síly skoro natolik, nakolik trpí úbytkem tělesných sil, a to díky tomu, že vyvážený poměr tělesných šťáv přechází v suchost, díky níž se pohyby ducha zklidní a živočišní duchové se usadí.²¹¹

25. Shodneme-li se tedy na tom, že je novozákonní církev zvláště v tomto věku (když se svět chýlí ke stáří) svým myšlením úplně dospělá (1 K 14, 20; Ef 4, 14), *převzmu formu pro tento chrám křesťanské moudrosti z nástinu posledního chrámu, jak byl vytvořen pro Ezechiela. Všechno, co patří do pansofie, rozdělím na*

Stále
dokonalejší
stavba
trojího
Božího
příbytku
(ve Starém
zákoně)

Jaký má
význam
(v Novém
zákoně)

Proč je třeba
převzít ideu
(vzor)
chrámu
moudrosti
z Ezechielova
chrámu

sedm odlišných částí; a v každé z nich mají být vystaveny k prohlídce různé věci. Tím bude lidská mysl, pozdvihovaná od nižších věcí ke stále vyšším, nakonec dovedena do velesvatyně, do její blažené věčnosti. Je však nutné vyložit, jak se tohle získá z formy Ezechielova chrámu.

Popis sedmi
hlavních částí
Ezechielova
chrámu
I

26. Ezechiel nejprve všeobecně a stručně vypráví, co spatřil ve viděních od Boha. Totiž 1. město postavené na hoře, polohu toho svrchovaně požehnaného chrámu, který měl popsat (kap. 40, verš 2); 2. muže, jenž zde stál, aby mu všechno ukázal, který byl vybaven měřidly a pravítky a povzbuzoval Ezechiela, aby pozoroval, naslouchal a vnímal srdcem (v. 3.4); 3. konečně spatřil obvod chrámu, stejně jako poslední vnější hradbu a její rozměr co do šířky i výšky (v. 5).

27. Hned nato Ezechiel popisuje *chrámovou bránu*, jež byla na celém obvodu chrámu jediná, z východní strany (v. 6 až 17).

28. První, čili *zcela vnější dvoranu*, jež se nazývala *dvorana obecného lidu* nebo *lidová dvorana* (protože sem byl povolen přístup všemu lidu), popisuje Ezechiel od verše 17 do verše 28. Měla *tři brány*, jimiž se *po sedmi stupních* vystupovalo do vlastního prostoru dvorany (v. 6.19.22.26).²¹²

29. Potom Ezechiel líčí *prostřední dvoranu*, kde se uchovávaly posvátné nástroje a kde levité obstarávali to, co mělo podle zákona předcházet obětem a obětnám. Popis dvorany je obsažen ve verších 28 až 44; a je třeba si všimnout, že byla *o osm stupňů* výše než první dvorana, jak je patrné z popisu jejích bran (v. 31.34.37).

30. Následuje *vnitřní dvorana*, v níž byl *oltář* pro zápalné oběti a další potřeby pro oběti očištné; proto

se jí říká *dvorana kněží*, v. 45. Její popis máme ve verších 44 až 48.²¹³

31. Vlastní chrám, nazývaný *velesvatyně* (kap. 41, v. 4), se líčí od verše 48 kapitoly 40 a v celé kapitole 41; a jeho poloha na samém temeni hory v kapitole 43, v. 12. Proto je v popisu jeho předsíně (v kapitole 40 v posledním verši) zmínka o stupních, i když se výslovně nevypočítává, kolik jich bylo.²¹⁴ Ve vlastním chrámu neboli domě Hospodinově se nepřipomíná nic kromě cherubínů, palem (kap. 41, v. 20. 25) a stolu, jenž je před Hospodinem (v. 22).²¹⁵

32. Poté Ezechiel popisuje (když v kapitole 43 a 44 zopakoval, jakou podobu má mít uctívání Boha v tomto novém chrámě a jaká má být forma nového obecenství v Božím lidu, v kapitole 45 a 46) *proud vody*, který vytéká z Božeho chrámu přes ony tři dvorany. Proud se z nepatrného pramínku rozrůstá v nezměrný příval a rozlévá se po celé zemi, všechno oživuje a obdařuje plody – kapitola 47 ve verši 1 atd.²¹⁶

33. Pokud podle této idey rozvrhnu stavbu chrámu *moudrosti*, bude se také ona skládat ze sedmi částí. První část budou *všeobecné úvody*. Ty ukáží, 1. *jaká kniha je Pansofie a jaký je její cíl a použití*; 2. *jaké je vybavení*, jež nám Boží dobrota poskytla k tomu, abychom si získali veškerou moudrost; 3. *jaká je její všeobecná forma*.

34. *Namísto zmíněné východní brány budeme mít soustavu obecných pojmů*, jejichž rozmanitost je pro lidský rozum sama o sobě přístupná. Náš duch je totiž utvářen harmonicky – tak jako obraz nejvyššího Boha, od nějž plynou ideje věcí – a má sobě vrozené normy věcí, díky nimž rozezná pravdu od klamu. Ty normy

Proto stejný
počet částí
chrámu
pansofie
I

NB.

jsou určité obecné pravdy, a vyslovíme-li je, není je vůbec třeba dokazovat, poněvadž je každá zdravá mysl ráda připustí. Další pravdy jsou pak dílčí. Když o nich vznikne pochybnost, zkoumáme je, přitakáme jim nebo je zamítáme za pomoci těch prvních. Výzbroj takových prvních a obecných pojmů pak bude opravdu dostatečnou svatou branou, jíž snadno, rychle a bezpečně pronikneme k poznání všech věcí.

III

35. *Dvorana obecného lidu* nám poskytne třetí část Pansofie, která vysvětluje to, co spadá pod moc smyslů, totiž viditelný svět se všemi viditelnými stvořeními a to, co se v nich a stran nich děje silou přirozenosti. Sem je totiž nejbližší přechod od brány obecných pojmů, takže se ona již prozkoumaná obecná pravda hledá a poznává nejprve v tom, co je přímo po ruce a co lze vidět a nahmatat. Je to velmi snadné a je to také jistý krok k snazšímu poznání věcí, jež jsou nám vzdálenější. Člověk se zde přiučí náležitostí a praktickým dovednostem svého přirozeného života, aby si jej mohl a uměl uchovávat a chránit přirozenými prostředky tak dlouho, jak mu sudba dovolí.

IV

36. *Prostřední dvorana* nám dodá čtvrtou část Pansofie, která vykládá to, co je poddáno rozumu, totiž svět, který vzniká díky napodobení, to znamená všechna díla, která lidé vytvořili v minulosti a vytvoří v budoucnosti pomocí svého nadání, a všechno, co vzniká díky síle naší mysli. Sem je zase nejbližší přístup z dvorany přírody, poněvadž naše umění a rozumnost nenapodobuje, neopravuje nebo nedoplňuje nic jiného než přírodu. V tomto divadle se člověk přiučí tomu, čím zvláštním předčí zvířata; naučí se totiž správnému užívání rozumu, praktické rozumnosti ve vztahu k práci všeho

druhu a umění řeči. Stručně řečeno, naučí se žít rozumný život jak sám v sobě, tak všude ve společném styku se všemi stvořeními a s lidskou společností.

37. *Vnitřní dvorana* nám poskytne pátou část Pansofie, v níž se člověk naučí poznat do hloubky sám sebe a naučí se žít duchovní a božský život. Člověk zde totiž bude pozorovat sám sebe po té stránce, již se bezprostředně vztahuje k Bohu, po stránce naprosté svobody vůle či rozhodování;²¹⁷ aby ten, kterému se již dříve dostalo pomoci smyslů pro poznání a světla rozumu pro posouzení všech věcí, nyní také (jako král s neomezenou mocí) svobodně podle své vůle chtěl či nechtěl cokoli, co smysly ukazují či co je jim utajeno a k čemu rozum radí nebo od čeho odrazuje. Vždyť to je nejvyšší vrchol důstojnosti, jaký mohl Stvořitel poskytnout tvoru; jak to vyjádřil Bůh ve své úvaze, jež se týká stvoření člověka: *Učiňme, pravil, člověka k našemu obrazu, aby panoval nad rybami a ptactvem atd.*²¹⁸ To znamená, aby jednal podle své vůle. Dokonalost světa totiž vyžadovala, aby bylo takové stvoření, které by ve svých činnostech nebylo omezováno přirozeností a nebylo by činné jen z jejího popudu (jako živly, kameny, rostliny, nerozumná zvířata), nýbrž takové, které by se samo pobízelo k činnosti nebo by se drželo zpátky podle toho, jak se mu zlíbí. Bylo to také v zájmu Boží slávy; Boží moudrost vysvítá více, řídí-li stvoření, jež jsou činná ze své vůle, než když řídí ta, která jsou ve svých činnostech omezena přirozeností. A Bůh si otevřel cestu k tomu, aby odhalil hlubinu své dobroty, až bude odměňovat dobrovolnou poslušnost, a hlubinu své spravedlivosti, až bude trestat zločiny, a konečně aby odhalil i hlubinu své shovívavosti, až obnoví toto

skvělé stvoření, jež padlo. ČLOVĚK, to byl teprve přiměřený objekt pro Boží moudrost, kterou je třeba hlásat všemi způsoby: až bude člověk přemítat o vrcholu své důstojnosti, rozpozná snáze nesmírnost svého pádu do nejhlubší propasti běd, z níž by nemohl být vyzdvižen a znovu navrácen do stavu důstojenství, kdyby se sám Bůh nesnížil a nepřipoutal se k němu pevnějším poutem navěky tím, že se s ním znovu spojil.

38. Člověk tedy bude v této části Pansofie zkoumat ty velké a hluboké věci, jež jsou očím světa skryté. Bude zkoumat *taje svého vnitřního zrození, odrodilství a znovuzrození* spolu s podivuhodnými Božími tajemstvími, která se týkají stvoření člověka, jeho vykoupení, posvěcení, řízení či zanechání sobě a jeho spásy či zatracení. Pak se člověk, vyzdvižený z hlubin zkázy a navrácený sobě i Bohu, naučí také zapírat sám sebe; to znamená, že svou vůli přenechá Bohu a poddá se jeho Duchu, aby nad ním panoval. Naučí se zkrátka žít duchovním životem a přilnout konečně k Bohu. Tato část Pansofie tedy obsáhne to vědění, jemuž se bude říkat poznání *svatých věcí* (Př 30, 3) a *tajuplná moudrost* (Ž 51, 8), *souhrn veškeré moudrosti* (Jób 28, 28; Kaz 12, 13)²¹⁹ a *to, co je skryto před moudrými světa* (Mt 11, 25) – aby se tak projevilo, nakolik předčí učení církve učenost filosofů a oč výše stojí dům Páně nad vrcholky jiných hor (Iz 2, 2).

39. *Poslední vnitřní prostor chrámu, velesvatyně*, nám dodá šestou část Pansofie. V ní budeme zkoumat Boha bohů, jenž přebývá ve své věčnosti; totiž natolik, nakolik dává poznat sebe a svou věčnou vznešenost a slávu v tomto životě těm, které určí a získá k tomu, aby s ním byli ve věčném společenství. V tomto

divadle člověk pozná pravzor sebe i světa, až bude pozorovat, jak pravdivě se všechna Boží díla svým způsobem vztahují k Bohu; a pozná, jak nekonečně je přesto v Bohu vznešenější všechno, co se ve stvoření najde dobrého, krásného, příjemného a hodného touhy. Výsledkem tohoto poznání bude, že člověk zaujatý sladkostí věčné blaženosti a hned jakoby opojený její chutí nebude umět a moci dělat nic jiného než se radovat ve svém Bohu, jihnout v jeho lásce a odevzdat se Bohu celý k přebývání. A tak až se člověk ocitne před branou smrti, bude umět a moci zcela radostně opustit tento život a vejít do života věčného.

40. *Zmíněný vodní proud, který vytéká z chrámu* a rozlévá se po celé zemi, nám konečně poskytne poslední část Pansofie, jež *vysvětluje pravé užití vody pravé moudrosti*. Víím totiž, že těmi vodami, které vyvěrají z Ezechieleova chrámu, byl znázorněn postup evangelia, který je na počátku mírný, poznenáhlu však získává na mohutnosti, aby mu nikdo nemohl překážet nebo jej nemohl zastavit; stejně jako se řeka nedá zadržet žádnými překážkami, jež jsou jí v cestě. Je ovšem také známo, že se učení moudrosti všeobecně přirovnává k vodám. *Učení moudrosti je zřídlem života*, říká Šalomoun (Př 13, 14). A také: *Hluboké vody jsou slova z úst vynikajícího muže, klokotající bystrina je zřídlem moudrosti* (Př 18, 4). U Sirachovce se pak představuje samotná moudrost a říká: *Já, moudrost, jsem vylila své řeky, jsou jako vodní strouhy, jež vedou do ráje. Řekla jsem, svlažím svou zahradu a napojím svou louku atd.* (24).²²⁰ Musíme tedy přemýšlet o tom, jakými určitými řečišti mají tyto vody smáčet všechny zahrádky naší duše a všechnen pažit zaneprázdnění našeho života

Proč se má chrám moudrosti zasvětit obecné církvi?

a celý ráj církve: to bude věru nutné prozkoumat a otevřeně vyličit v této poslední části Pansofie.

41. A to je příčina, proč jsem řekl, že je nutné zasvětit chrám moudrosti obecné církvi Ježíše Krista, jež bytla a má být shromážděna ze všech národů. Totiž proto, že 1. této matce náleží všechno, čím ji lidé mohou a umějí potěšit a čím mohou a umějí uctít jejího Syna. 2. *Nerозsvěcuj lampu*, praví Kristus, *aby ji položili pod poklop, ale na svícen, aby svítila všem, kdo jsou v domě* (Mt 5, 15). Toto světlo univerzální moudrosti, jež všechno podřazuje svým cílům, je však přece jakousi Boží svítilnou, a proto je třeba ji natrvalo zavěsit v domě církve, aby svítila všem. 3. Tento dům živého Boha, církev (jak se říká v 1 Tm 3, 15), je vystavěn podle téže idey, podle níž je vytvořen sám chrám moudrosti, aby církev mohla pokročit k lepšímu poznání sebe samé, když o něm bude přemítat. Podle známého verše Písne písni 1, 8: *Neznáš-li se, ó nejkrásnější z žen, vyjdi a odejdi ve šlépějích stád* atd. Zde se to tedy děje prostřednictvím stop věcí; až tam, kam dospěly, se dostane církev, aby poznala svou krásu i krásu svého věčného Ženicha. *A tak jako se mnohotvárná Boží moudrost stává známou andělům díky církvi* (Ef 3, 10), tak je třeba se postarat o to, aby i církev sama měla díky přemítání o sobě, o andělech a o Bohu příležitost stoupat výš a výš k poznání téže mnohotvárné Boží moudrosti.

42. Nejvíce však proto, že Bůh předem určil, že velkolepost jeho nového chrámu (církve Nového zákona) má být nejzjevnější na konci času, a přislíbil církvi proudy svého světla a požehnání. *A bude v posledních dnech* (říká Bůh ústy Izajáše a Micheáše, totéž ústy různých osob v různé době, a to dvakrát týmiž slovy,

aby bylo vidět jistotu Božího rozhodnutí) *připravena hora domu Páně na vrcholku jiných hor a bude povznesena nad pahorky, aby k ní proudily národy* (Iz 2, 2; Mi 4, 2).²²¹ *A toho dne se stane, že hory budou ronit sladkost a pahorky budou oplývat mlékem a všemi potoky v Judsku poteče voda a z domu Páně vzejde pramen a zavlaží údolí nejvybranějších cedrů* (Joel 3, 18).²²² *Živé vody totiž vyjdou z Jeruzaléma, polovina z nich k moři na východě a polovina z nich k moři na západě, v létě i v zimě. A Pán bude Králem nad celou zemí, jeden Pán a jeho jedině jméno* (Za 14, 8. 9.). To se zcela nutně musí stát, a proto je třeba povzbudit nějakými univerzálními prostředky lidi, aby na lesk Božího domu pouze nehleděli, nýbrž aby jej šířili a všemi možnými způsoby posouvali dál hranice vlivu církve a aby z Božího proudu vedly vody potoků i přes vyprahlé končiny, jež dosud nebeská rosa nesvlažila. Aby tak konečně všichni lidé stanuli nad křišťálovým mořem, našli Boží citery a začali zpívat píseň Božího služebníka Mojžíše i píseň Beránka s těmito slovy: *Veliké a podivuhodné jsou tvé činy, Pane Bože všemohoucí! Spravedlivé a pravdivé jsou tvé cesty, Králi svatých. Kdo by se tě nebál, Pane, a nevelebil tvé jméno? neboť ty jediný jsi Svatý. Neboť všechny národy přijdou a budou se před tebou zbožně klanět: neboť tvé soudy vyšly najevo* (Zj 15, 2.3.4).

43. A tak již může být zjevné, jaká je to kniha, kterou radím vytvořit, a proč to radím. Ať se tedy lidé přestanou bát nebo se domýšlet, že se zde smísí svaté a světské věci. Neboť za prvé, *čistému je vše čisté* (Tt 1, 15). Zlato a stříbro odňaté nečistým Egypťanům nijak neposkvrnilo Izraelce, nijak stavbu stánku atd.²²³ Dále, nic

Řešení námitek
1. Ohledně zmatení věd

se tu nemate, ale připravují se zde léky proti zmatkům, jimiž se souží lidská mysl, a to díky rozlišenému a po svých stupních k svým vrcholům postupujícímu poznání všech věcí, jež mohou, zasluhují a musejí být poznány. Proto nejprve ukazují to nejvšeobecnější a nejznámější, o čem je z pouhého svědectví našeho obecného smyslu samo o sobě jasné, že je to pravdivé. Potom předvádím, co vidí a hmatají vnější smysly a co vědí, že vidí a hmatají. Vzápětí to, co se z toho dá díky jistotě našeho rozumu vyvodit; ovšem tak, aby se důkaz pravdivosti těchto věcí dovedl až tak daleko, že ji bude možné zakusit pomocí smyslů. Konečně uvádím to, co pochází z božského zjevení a chápe se pouze vírou: ovšem tak, aby se rozum a smysly přesto naučily společně svědčit Bohu a poznávat pravdu neviditelných věcí, jež byly zjeveny, prostřednictvím analogie věcí viditelných; aby tak jediné věčné souznění celé ve všem rozptýlené věčné Pravdy zůstávalo ze všech úhlů pohledu stále a soudržné. *Jakýpak tedy zmatek zde, kde je nezkalený soulad?*

Námítka 2

44. *Ale takové věci Kristus neučil, říkají, hlásal pouze cestu spásy.* Odpověď: (1) Proč tedy učíte své syny také ty méně důležité věci, jež patří k tomuto životu, nebo proč se staráte, aby je to učili jiní? Nauku o písemnictví, počtech, sylogismech atd? (2) Budiž, třebaže to Kristus neučil, přesto to určitě nezakázal. Spíše po-různu přisvědčuje, že se to nemá nevědět, neboť od přirozených i uměle vytvořených věcí přejímal jak podněty, tak i formu pro vysvětlení různých duchovních tajemství. Kristus bezesporu ukazuje, že vztahy viditelných věcí k neviditelným jsou takové, že ty druhé můžeme sotva pochopit jiným pohodlnějším způ-

Odpověď 1

2

sobem, než dáme-li se vést těmi prvními. Nad Krista moudřejší jsou totiž ti, kteří požadují pouze duchovní a nebeské záležitosti a veřejně se tím pyšní, přičemž ze studia křesťanství vyloučili všechny věci, v jejichž moci jsou (jak říkají) světští lidé. Nu, ať jsou v jejich moci a ať se k nim upínají. My budeme pamatovat na svou zásadu JEŠTĚ DÁL; a věci se nás nezmocní, nýbrž my sami se zmocníme jich a budou pro nás jako stupně a žebříky, jež nás snáze a rychleji dovedou k oněm našim vzdálenějším a vyšším záležitostem. (3) Pokud Kristus takové věci sám neučil, učil je prostřednictvím jiných; pokud je neučil tehdy, učí je nyní. Neboť *on je tenýž včera i dnes i na věky* (Žd 13, 8), *ona Boží moudrost, díky níž se všechno děje* (Př 3, 19 atd.). Všechno, co kde náleží ke světlu, k řádu a k moudrosti, je tedy od něho, ať to z pokladu jeho skutků a slov vydobyl kdokoli a v kterémkoli věku. On nepřišel na svět proto, aby vykládal tyto menší věci, nýbrž *aby dal svou duši jako oběť k vykoupení za mnohé* (Mt 20, 28). Proto také světil svým učedníkům, aby napsali knihy Evangelia a aby stanovali částí vnějšího řádu v jeho církvi; a přislíbil jim i jejich následovníkům svou přítomnost až do skonání světa. Proto bude i toto dílo, bude-li užitečné, i všechno, co dobrého kdy až do skonání světa vzejde, Kristovým dílem: *a ten činí všechno dobré, všechno v pravý čas* (Kaz 3, 10).²²⁴

45. Bude-li naše rozhodnutí stavět tento chrám všeobecné moudrosti pevné, bude dobré, abychom pamatovali na to, že se má postavit chrám *velký, vynikající, proslulý a slavný ve všech zemích* (jak připomínal David Šalomounovi, 1 Pa 22, 5), *neboť náš Bůh je velký*

Pravidla,
na něž mají
dbát stavitelé
chrámu
moudrosti

nade všechny bohy (2 Pa 2, 5). Bude tedy nutné vyhledat všude umělce, kteří jsou hodni takového díla, aby uměli prozíravě připadnout na všechno, co bude nezbytné (2 Pa 2, 7. 14).

46. Šalomounův chrám byl na Boží příkaz založen na hoře Mórija, což znamená vidění Boha, a také základem chrámu moudrosti bude *vidění Páně*. To znamená, že všechno bude směřovat k tomu, aby bylo prostřednictvím veškerých viditelných věcí možné spatřit v mysli neviditelného vládce veškerenstva a jeho všude rozptýlenou moc, moudrost a dobrotu.

47. Látka Šalomounova chrámu byla trojího druhu, *kameny, dřevo a kovy*. A to hodně vzácné kameny, *mramor a drahokamy*, dřevo smolné a vonné, *jedlové a cedrové*, a kovy nejčistší, *ryzí zlato*. Látku pro chrám moudrosti poskytnou naše tři zdroje poznání, *smysly, rozum a božské zjevení*: smysly budou svou schopností vše vyhmátnout představovat vlastnosti kamene, rozum svou jarou čilostí svěžest stromů a Boží slovo bude svou navěky trvajícím mocí představovat dokonalou ryzost nejčistšího zlata.

48. *Stěny Šalomounova chrámu byly postaveny z kamenů, ze dřeva vznikly desky pro obložení zdí, ze zlata plátky pro potažení desek* (2 Pa 3, verše 5.6.7), ba i mramorová podlaha (2 Pa 3, 6) byla pokryta zlatem (1 Kr 6, 30); *posvátné nádoby, oltář, stůl, svícny, svítlna, kadidelnice atd.* pak byly z nejčistšího zlata (2 Pa 4, 19 atd.).²²⁵ Proto ať se základy a stěny chrámu moudrosti skládají jenom z věcí, jejichž pravost je tak jistá, že je to smyslům zřejmé; přesto ať se k tomu připojí příčiny (ty vyjdou najevo díky síle rozumného uvažování), proč to tak je a proč je všechno nut-

ně tak, jak to je. A pak se konečně přidá záře božských svědectví, díky níž všude neporušeně trvá vznešenost vlastní pravdě věcí. *Svaté náčiní, jež se vztahuje k tajemstvím víry a spásy, je ovšem nejčistší zlato Božích promluv.*

49. Šalomounův chrám byl postaven z předem *dokonalé opracovaných kamenů, takže při stavbě nebylo slyšet ani kladivo, ani sekyru, ani žádný železný nástroj* (1 Kr 6, 7). Právě tak se sluší, aby při stavbě chrámu moudrosti nebyl slyšet žádný hluk od lidí, kteří si vyměňují názory nebo se hádají; ať se však všechno skládá z pravdy uvedené do stavu pravé dokonalosti. To znamená, že se má všechno poskládat z nauk a učení snesených ledabyly na hromadu, ale že se nyní musí uhladit a opracovat tam, kam se jako součást stavby kladou, a je nezbytné je zformovat podle jisté pravděpodobnosti a přizpůsobit je pro pochopení. Ať však na tom, co vychází z již dříve zmíněné dílny principů už jako připravené, nejsou vidět žádné zlomy nebo mezery nebo jakékoli nesrovnalosti ve vztahu k ostatním součástem; a ať je zjevné, že to dokonale zapadá do všeho, co se vytvořilo dřív a co bylo a má být propojeno. Teprve tak bude moci pravda věcí stanout ve světle a bude moci být oprostěna od protimluvů.

50. Části materiálního chrámu měly velmi vyvážené proporce, a proto je vyprávění o té stavbě plné čísel a měření (1 Kr 6).²²⁶ A anděl, jenž hodlá Ezechieli ukázat stavbu vzorového chrámu, přichází vybaven lněnou šňůrou a prutem k měření (Ez 40, 3). Stejně, podle *univerzální symetrie*, se bude muset uspořádat všechno v chrámu moudrosti, aby roztoulané úvahy naší mysli měly své pevné, jisté a nehybné meze.

vii

51. Tam byly přidány umělecké ozdoby, sochy a rytiny cherubů, palm, květin (1 Kr 6, 29). V chrámu moudrosti to bude navenek patrná ladnost metody a půvab slohu, které mají působit radost také vnějškovému zalíbení, nakolik je to vhodné.

viii

52. Tam bylo svaté všechno, co bylo uzavřeno v chrámových zdech (neboť jen poslední hradba na obvodu chrámu měla být dělítkem mezi svatým a světským, Ezech. 42, 20). Proto ať je všechno, co bude obsahovat chrám moudrosti, svaté; buď samo o sobě, buď proto, že se to užívá ke svatým účelům – totiž jako stupeň k tomu, abychom snáze poznali své cíle, Boží slávu a svou blaženost v Bohu, a abychom jich snáze dosáhli. K tomu se vztahují všechny tyto věci, nejmenší i největší, každá podle svého řádu.

ix

53. Stavitelé chrámu moudrosti budou moci právem považovat za příslib totéž, co Bůh kdysi sliboval těm, kteří znovu stavěli zpustošený jeruzalémský chrám, aby jim dodal odvahy, tedy svou přítomnost, pomoc a hojné požehnání (Ag 1 a 2).²²⁷ A to podle onoho výroku nebeské moudrosti: *Já miluji ty, kdo milují mne* atd., *abych znovu naplnila jejich pokladnice* (Př 8, 17. 21).

x

54. Když konečně zedníci kladli základy onoho materiálního chrámu, stáli kněží a levité ve svátečním šatu a s pozouny a cimbály, aby chválili Boha. A všecken lid volal a chválil Pána (Ezd 3, v. 10.11). Až se bude zakládat chrám moudrosti, bude stejně vhodné, připojí-li všichni zbožní a zbožného úkolu si vědomí lidé svá zbožná přání a vzdechy (aby dílo započaté ve jménu Páně šťastně rostlo a pokračovalo k jeho chvále) a budou-li říkat: *Jméno Páně buď požehnáno od nynějška až na věky. Od východu slunce k západu chváleno buď jméno Páně* (Ž 113, verš 2.3).

Zvláštní názvy SEDMI ČÁSTÍ CHRÁMU KŘEŠŤANSKÉ PANSOFIE

I.

VSTUPNÍ ČÁST

chrámu moudrosti

předvádí jeho předsunuté části, totiž vnější stavbu spolu s pohledem na to, proč je nutné, možné a snadné chrám postavit i vstoupit do něj.

II.

BRÁNA

chrámu moudrosti,

již vede první přístup k pravému poznání všech věcí, které lze znát,

neboli

VŠEOBECNÉ VYBAVENÍ MOUDROSTI;

zde se pohledu nabízejí nejdůležitější druhy všech věcí, jejich stavba a zákony. A to za vedení obecných pojmů, jež jsou vlastní každé lidské mysli a které nevyžadují žádné dokazování. Jakmile jsou osvětleny příklady, ihned je připouštíme. Z obecných pojmů pak jako

z prvních pramenů pravdy vyprýští všechny potůčky jednotlivých věd.

III.

PRVNÍ DVORANA

chrámu moudrosti,

v níž se zraku nabízí viditelný svět se všemi stvořeními a to, co se v nich nebo stran nich děje silou PŘIROZENOSTI. Cílem je, aby se člověk naučil znát náležitosti a praktické dovednosti svého přirozeného života a aby se naučil zbožně ctít moudrost svého Stvořitele.

IV.

PROSTŘEDNÍ DVORANA

chrámu moudrosti,

v níž se pohledu nabízí rozumné stvoření, ČLOVĚK, a všechno to, co vzniká a může vzniknout díky lidskému NADÁNÍ. Cílem je, aby se člověk naučil znát SÍLU své MYSLI a aby se jí také naučil užívat ke cti svého Boha Tvůrce; a stejně tak aby se naučil ŽÍT vpravdě ROZUMNÝ život.

V.

VNITŘNÍ DVORANA

chrámu moudrosti,

v níž se pohledu nabízí NITRO ČLOVĚKA, to, čím se nejvíce přibližuje k BOHU, totiž svobodná VŮLE a neomezená moc jednat, stejně jako její hrozné zneužití, jež člověku přivodilo zkázu. Pohledu se tu nabízí i spása, znovu zjednaná prostřednictvím Krista Bohočlověka. Cílem je, aby člověk, jenž byl navrácen sobě i Bohu, začal žít duchovní a božský život.

VI.

Poslední

VNITŘNÍ PROSTOR

chrámu moudrosti

zvaný

SVATYNĚ SVATÝCH,

kde se náhledu mysli nabízí sám zbožňováníhodný vládce světa, pán andělů i lidí, HOSPODIN, Bůh bohů se svým věčným královstvím, vznešeností a slávou natolik, nakolik zjevil sám sebe a tyto věci. Cílem je, aby byl člověk přes všechno a pomocí všeho přiveden k Bohu a aby jej zahrnul nejhoroucnější láskou jako střed věčného klidu a blaženosti; a aby se člověk jako živý a svatý chrám sám odevzdal Bohu k věčnému přebývání.

VII.

PRAMEN VODY

živé

chrámu moudrosti

čili

o užitku pravé MOUDROSTI, vyvěrající z Božího chrámu; aby totiž hojně plynula a rozlévala se po celé zemi a aby naplňovala zemi poznáním HOSPODINA tak, jako je moře pokryto vodami.

Žalm 43, verš 3

Vyšli své SVĚTLO a svou PRAVDU, Bože, aby mne vedly a přivedly na TVOU svatou horu.

KONEC

POZNÁMKY

(U Komenského spisů v originále cituji číslo paragrafu, není-li uvedeno jinak. Chybí-li číslování po paragrafech nebo je naopak příliš složité, dodávám stránku či sloupec. Všechny citované spisy jsou označeny zkratkou, plný bibliografický údaj je uveden v oddíle Prameny a literatura.)

Poznámky k předmluvě

- ¹ Seniozem se stal Paliurus r. 1629, zemřel v listopadu 1632, viz Wengerscius: *Slavonia*, s. 322, 391.
- ² Viz Patera: *Korespondence*, dopis P. Paliurovi VIII, s. 9 (citát), 10. O studovaných autorech viz tamtéž: VII, s. 8; viz též pozn. 152.
- ³ Podrobnosti a úplné tituly spisů viz Steiner: *In Januam*, s. 482 až 489.
- ⁴ Srov. Blekastad: *Comenius*, s. 200, 201. Viz Kvačala: *Korespondence II*, s. 169–172.
- ⁵ Blekastad: *Comenius*, s. 203.
- ⁶ Pansofie, doslova všemoudrost; pro Komenského tvořila obsah celého univerzálního poznání i metodu, jak je získat. Citát viz Spojovací text Veškerých spisů didaktických k Předehře pansofie, Komenský: *Prodromus*, s. 9, česky zde, s. 29.

⁷ Souček: *Dilucidace*, s. 145.

⁸ Blekastad: *Comenius*, s. 226, 227, 252, 253. Pelagius (4. stol. po Kr.), vzdělaný laik a mnich, vyzdvihoval sílu lidské přirozenosti a svobodné vůle; prvotní hřích pro něj představoval špatný příklad, nikoli pokažení původní dokonalé přirozenosti prvního člověka. Pokřtěný člověk byl podle něj automaticky, jakoby zvnějšku, ospravedlněn a mohl dosáhnout věčného života i cestou vlastního volního úsilí a morálních skutků a bez nutné pomoci Boží milosti a bez potřeby vykoupení skrze Kristovu oběť. Jeho názory byly označeny za heretické. Pelagiovo učení kritizoval Aurelius Augustinus. Viz *LTK VIII*, 1963, s. 246–249. – Sociniáni nevěřili ve Svatou trojici, učili, že Bůh Otec je jediný Bůh, že Kristus byl pouhý člověk (v jehož zmrtvýchvstání nevěřili). Popírali existenci dědičného hříchu, nutnost Boží milosti a vykoupení. Člověk se podle nich mohl pozdvihnout ke slávě vlastními silami a ke spáse zbožností a striktním dodržováním zásad křesťanské morálky. Viz Ogonowski: *Sozinianismus*, s. 1279–1282. Srov. též Bečková: „Ariáni“, s. 11–20. Hotson: *Instauration*, s. 1–21.

⁹ Srov. Komenský: *Continuatio admonitionis* 48–50; česky Komenský: *Vlastní životopis*, s. 119–121.

¹⁰ Srov. pozn. 75, 103.

¹¹ Dworzaczkowa: *Bracia*, s. 136, 164. Srov. Kvačala: *Korrespondence II*, XXV, s. 35.

¹² Turnbull: *HDC*, s. 452–457. Orminius, který se narodil v r. 1582 ve Wieruszowě; ve své církevní službě vystřídal řadu sborů. Byl v Chomutawě, potom v Jordance v Prusku, pak v Karmině ve Velkopolsku (1626–1629), ve Włodawě na hranicích Malopolska a Litvy. Odtud byl povolán do Velkopolska, nejprve do Dębnice, posléze do Karminu (1640–1644). Dne 14. dubna 1633 byl na synodě v Ostrorogu zvolen seniorem velkopolské Jednoty. Ve své funkci se účastnil pro správu Jednoty důležitých synod v Orle (1633) a Włodawě (1634). Zemřel v noci před Novým rokem 1644 jako nebohatý člověk. Viz Dworzaczkowa: *Bracia*, s. 108, 116, 117, 122, 134, 142. Bidlo: *Nekrologium*, s. 29. Viz též Wengerscius: *Slavonia*, s. 113, 323, 391.

¹³ Viz Kvačala: *Korrespondence II*, XXV, s. 34–36.

¹⁴ Udává totiž folia, ne stránky, které má edice. Srov. Hendrich: „Comeniana“, s. 5.

¹⁵ Souček: „Dilucidace“, s. 136, 138. Souček: „Archiv“, s. 466, 467.

¹⁶ Viz pozn. 15. Viz též Kvačala: *Korrespondence II*, XXV, s. 34–36. Viz též Komenský: *Dilucidatio*, s. 55 a zde, s. 115.

¹⁷ Srov. Komenský: *Continuatio admonitionis* 49. Česky Komenský: *Vlastní životopis*, s. 121.

¹⁸ Souček: „Dilucidace“, s. 138. Souček: „Archiv“, s. 465.

¹⁹ Čapková – Pavlíková: „Nález“, s. 26–34. Viz též pozn. 24.

²⁰ Tento titul se často nesprávně překládá jako Předchůdce vševedy, o tom viz Nováková – Sousedík: *Isagoge Prael.*, s. 407.

²¹ Hartlib: *Předmluvy*, s. 410, 411; dopis J. Hübnera Komenskému z 18./28. ledna 1639 viz Kvačala: *Korrespondence II*, LV, s. 51–58.

²² Hartlib: *Předmluvy*, s. 408–410, fotografie rukopisu tamtéž, oddíl Tabulae phototypicae, č. 5.

²³ Dopis J. Hübnera Komenskému z 18./28. ledna 1639, Kvačala: *Korrespondence II*, LV, s. 56. K Objasnění pansofických pokusů se Hübner krátce vrátil v dopise Komenskému z podzimu r. 1639. Vyjádřil v něm stručnou, avšak velmi určitou pochybnost o tom, zda je vhodné, aby se autor snažil připodobňovat vznikající pansofii k Ezechielovu chrámu, neboť Hübner sám se prý z alegorií rozhodně nic naučit nemůže. Kvačala: *Korrespondence II*, LXII, s. 82. Srov. též zde, s. 19, 20. – Komenský: *Dilucidatio*, praef. 12, s. 60; česky viz zde, s. 122.

^{23a} Viz Komenský: *Dilucidatio*, praef. 14, s. 61. Česky viz zde, s. 122.

²⁴ Viz Hendrich: „Comeniana“, s. 8.

^{24a} Komenského realističtěji podaného plánu pansofie z května 1638 si v souvislosti s Objasněním pansofických pokusů povšiml již Odložilík: „Pansofické studie“, s. 156, 157, 174–176.

²⁵ O ústupku Komenského viz Hendrich: „Comeniana“, s. 7. Viz též Komenský: *Dilucidatio* 14, 16, s. 67, 68. Česky zde, s. 122, 123.

²⁶ O biblické citaci srov. pozn. 51. O Broniewského názorech podrobněji viz Klosová: *Broniewski*. O Komenského citační praxi a jeho odborném poměru k bibli viz Nováková: *¼ století*, s. 106–123.

²⁷ Srov. Sousedík: *Filosofie*, s. 15–38. Srov. též Blair: „Mosaic Physics“, s. 32–58. O autorech tohoto směru viz též Komenský: *Physica*, praef. 19, s. 80, s. 222a.

²⁸ Například jde o text dochovaný anonymně pod titulem *Judicium de opere pansophico* (Úsudek o pansofickém díle),

pokládáný donedávna za Descartesovo vyjádření o Komenského záměrech, který však od Descartesa nepochází (srov. pozn. 29). Vydání tohoto materiálu viz Kvačala: *Analecta*, s. 14, a Kvačala, *Korespondence I*, LXIV, s. 83. Srov. též Blekastad: *Comenius*, s. 258.

²⁹ Van de Ven – Bos: „Se Nihil Daturum“, s. 371 (náleží dvou Descartesových dopisů v Gemeentearchief v Haagu), 372, 375 (datace dopisů), 376 (rozbor textu *Judicium de opere pansophico*, srov. pozn. 28), 378–382 (edice obou zmiňovaných dopisů, z nichž v prvním čteme o obou Descartesových soudech). – Komenský sám ve shodě s prvním zmiňovaným Descartesovým úsudkem píše, že tento filosof jeho dílo kritizoval za přimíšení teologie; viz Komenský: *Continuatio admonitionis* 49, česky jako Komenský: *Vlastní životopis*, s. 121.

³⁰ Viz Patočka: *Myšlenky*, s. 258–283 a zvl. s. 269–277.

³¹ O těchto vydáních viz Nováková – Sousedík: *In Prodromum*, s. 404–406. Zde jsou uvedeny i plné tituly spisů (a další informace o nich), kromě prvního lešenského vydání *Objasnění pansofických pokusů*, jež bylo v době vydání svazku neznámé (srov. pozn. 19).

³² Srov. pozn. 26.

Poznámky ke Spojovacímu textu Veškerých spisů didaktických k Předehře pansofie

³³ Básníkem se míní Publius Ovidius Naso (43 př. Kr. – asi 18 po Kr.), nejslavnější římský básník. Ovidius: *Ex Ponto* IV, 2, 35, 36. Česky Ovidius: *Listy*, s. 240.

³⁴ O titulu *Dveře věcí* (*Janua rerum*) viz zde, s. 9. Později tento název nesly Komenského pokusy o zpracování metafyziky, z nichž nejvýznamnější vyšel posmrtně latinsky v Leydenu r. 1681.

³⁵ *Dveře jazyků otevřené neboli Seminář všech věd* (*Janua lingvarum reserata sive seminarium lingvarum et scientiarum omnium*, Leszno 1631), první vydání, Komenského učebnice latiny, která se okamžitě proslavila.

³⁶ Šlo o studenty Daniela Erasta (1615–1645) a Samuela Benedikta, kteří se v Anglii setkali se Samuelem Hartlibem (kol.

1600–1662), německo-anglickým učencem, příznivcem a podporovatelem Komenského snah. Srov. zde, s. 10.

Poznámky k Předehře pansofie

³⁷ Text vznikl patrně kompilací myšlenek Aristotela ze Stageiry (384–322 př. Kr.), starořeckého filosofa, jehož díla měla po dlouhá staletí vliv i na křesťanskou kulturu i filosofii (Aristotelés: *Metaphysica* I, 982a, b), a Marka Tullia Cicerona (106–43 př. Kr.), římského politika, prozaika, řečníka (Cicero: *Tusculanae disputationes* IV, 26, 57). Česky Aristotelés: *Metafyzika*, s. 36, 37; Cicero: *Tuskulské hovory*, s. 188, 189.

³⁸ Cicero: *De officiis* II, 2, 5. Česky Cicero: *O povinnostech*, s. 90.

³⁹ Mdr 7, 21. Pozdní tradice připisovala králi Šalomounovi text *Písňe písní*, *Knihu Kazatel*, *Príslovi* a *Knihu moudrosti*.

⁴⁰ Př 3, 15–18.

⁴¹ Platón (427–347 př. Kr.), významný řecký filosof. Platón: *Timaios* 47 B. Česky Platón: *Timaios*, s. 407. Komenský místo patrně přejal z Ciceronova latinského překladu tohoto Platónova dialogu (Cicero: *Timaeus* 52).

⁴² Quintus Horatius Flaccus (65–8 př. Kr.), římský básník. Horatius: *Epistulae* I, 1, 106, 107. Česky Horatius: *Listy*, s. 226.

⁴³ Lucius Annaeus Seneca Minor (Seneca Mladší, asi 4 př. Kr. – 65 po Kr.), římský politik, stoický filosof a autor tragédií. Seneca: *Epistulae* 16, 1. Česky Seneca: *Výbor*, s. 26.

⁴⁴ Nepřesně podle Cicerona: *Tusculanae disputationes* I, 26, 64 a III, 22, 54. Česky Cicero: *Tuskulské hovory*, s. 57, 58 (většina citovaného textu) a 147 (poslední věta).

⁴⁵ Kaz 7, 19. Srov. pozn. 39.

⁴⁶ Podobný argument užívá Komenský v *Panorthosii*, kap. 2, par. 7, a úvahy, proč a jak se stav světa musí před koncem zlepšit, rozvíjí až do konce kapitoly. Komenský: *Consultatio* II, sl. 370–399. Česky Komenský: *Panorthosia*, *OP* III s. 264–279.

⁴⁷ Sír 34, 9.

⁴⁸ Básníkem je Marcus Manilius (14–37 po Kr.), římský autor naučné básně o astrologii a astronomii v pěti knihách; verš je citován takřka přesně. Manilius: *Astronomica* I, 61.

- ⁴⁹ Zlatým věkem se rozumí tisícileté království Kristovo na zemi, o němž Komenský věřil, že brzy nadejde. Viz Sousedík, „Utopie“, s. 51–56. Viz též Komenský: *Consultatio II*, sl. 366–368. Český Komenský: *Panorthosia*, *OP III*, s. 262, 263.
- ⁵⁰ Srov. Spojovací text Veškerých spisů didaktických k Předehře pansofie, Spojovací text Veškerých spisů didaktických k Objasnění pansofických pokusů, zde, s. 29 a 114.
- ⁵¹ Citaci Dt 29, 9 pokládal Broniewski za neodpovídající, viz Turnbull: *HDC*, s. 452. Srov. též zde, s. 21.
- ⁵² Viz dále.
- ⁵³ Hippokratés (nar. 460 př. Kr.), řecký lékař, pod jehož jménem je zachován obsáhlý soubor řeckých spisů medicínského obsahu. V trochu pozměněném smyslu jsou zde užita úvodní slova díla Hippokratés: *Aphorismi I*, 1. Český Hippokratés: *Aforismy*, s. 1: „Život je krátký, umění dlouhé, příležitost prchavá, rozhodnutí obtížné. Nejenom lékař má poskytnouti, čeho třeba, nýbrž i nemocný, pomocníci a vůbec okolí.“
- ⁵⁴ Podle Seneca: *Epistulae* 49, 6. Český Seneca: *Další listy*, s. 85. Totéž vyjádření viz Komenský: *Dilucidatio* 12, zde, s. 133.
- ⁵⁵ Ve starém Římě se pro školu užívalo téhož výrazu jako pro hru (*ludus*); řecký výraz „scholé“ původně znamenal odpočinek. V Komenského originále je dále užita původem řecká slovní hříčka „scholás in cholás“. Užívá ji autor jediných zachovaných starořeckých dějin filosofie (3. stol. po Kr.) Diogenés Laërtios: *Vitae VI*, 2, 24. Český Diogenés Laërtios: *Životy*, s. 242.
- ⁵⁶ Komenský naráží na dřinu ve mlýnech, která byla ve starověku považována za zvláště těžkou otrockou práci.
- ⁵⁷ Podle Diogena Laërtia: *Vitae* (IV, 6, 28) byl prvním takovým filosofem Arkesiláos; česky Diogenés Laërtios: *Životy*, s. 187. – Cicero jmenuje kromě Arkesiláa i další: Zénóna (příslušníka elejské školy, asi 490–430 př. Kr.), Sókrata (asi 469–399 př. Kr.), Démokrita (460–370 př. Kr.) a jiné, kteří prohlásili, že se nedá nic poznat, postihnout, nic vědět, neboť lidský duch na to nestačí; pravda se podle Démokrita skrývá v hloubce. Viz Cicero, *Academica I*, 12, 44, 45. – Srov. Komenský: *Dilucidatio* 21, česky zde, s. 137.
- ⁵⁸ Podle Josepha Flavia (37/38 – asi 100 po Kr.), římského řecky píšícího historika židovského původu. Josephus Flavius: *Contra Apionem II*, 19, 180.

- ⁵⁹ Myšlenku, že pravda je jedna, avšak omylů na tisíc, opakuje autor v různých obdobích v mnoha svých dílech, např. Komenský: *Pansophia Christ.* XLVIII, s. 74.
- ⁶⁰ Komenský si poněkud protirečí, neboť jinde v témž spise říká, že v jeho století rozkvétá vzdělanost. Tato protichůdná mínění vadila i Hieronymu Broniewskému, jenž ovšem také nepochopil, že „zlatým věkem“ Komenský: *Prodromus* 5, česky zde, s. 35 (srov. pozn. 49), není míněno 17. století, ale ideální tisícileté království Kristovo na zemi. Srov. Turnbull: *HDC*, s. 452.
- ⁶¹ Původ citátů jsem bohužel nezjistila.
- ⁶² Rčení již středověkého původu uvádí Walther: *Proverbia II/1*, 2138.
- ⁶³ Ramisté: přívrženci filosofického učení Pierra de la Ramée (Petrus Ramus, 1515–72), zastánci antiaristotelské filosofie činní zvl. na poli logiky.
- ⁶⁴ Johann Angelius Werdenhagen (1581–1652), německý právník, historik, teoretik státovědy z Helmstedtu, náboženský horlitel a odpůrce všeho pohanského. Citát jsem nenalezla.
- ⁶⁵ Jakobus Acontius (Giacomo Aconzio, 1492–1566), filosof a teolog; citáty by mohly být z díla O metodě (*De methodo*), které vyšlo v Basileji r. 1558.
- ⁶⁶ Citát je složen zvl. podle 1 K 1, 26 a 3, 19.
- ⁶⁷ Slova o domýšlivosti a lásce, která buduje, viz 1 K 8, 1.
- ⁶⁸ Zvláště často u Síracha; Sír 1, 16.18.20.27; 19, 18; 20, 24.
- ⁶⁹ Podle Seneky: *Epistulae* 48, 12 a 49, 5. Český Seneca: *Další listy*, s. 83, 85.
- ⁷⁰ Podle Seneky: *Epistulae* 38, 2. Český Seneca: *Výbor*, s. 53, 54.
- ⁷¹ Horatius: *Epistulae II*, 3, 180. Český Horatius: *Listy*, s. 277.
- ⁷² O důležitosti výuky pomocí postupných kroků či postupu po stupních srov. Komenský: *Dilucidatio* 16, česky zde, s. 135.
- ⁷³ Výraz „fyzika“ v době Komenského označoval v zásadě ještě přírodní filosofii, avšak v některých případech již i Komenský slovo používá ve významu bližším dnešnímu chápání této disciplíny.
- ⁷⁴ Peripatetická škola (asi do r. 200 př. Kr.), řecká filosofická škola. Svě jméno získala již za Aristotelova života, po jehož smrti její vedení úspěšně převzal Theophrastos (narozen mezi 372–369, zemřel mezi lety 288–285 př. Kr.). Souhrmně o filosofech peripatetické školy, jejich učení a dílem kritickému vztahu k Platónu.

novi (zvl. k učení o idejích) viz Wehrli: *Peripatos*, s. 462–465, 477. Je však nanejvýš pravděpodobné, že peripatetickou školou Komenský míní Aristotela samotného.

⁷⁵ Vztah křesťanských filosofů k Aristotelovi byl ovšem poněkud složitější, než píše Komenský ve svém generalizujícím vyjádření. Upozorněme alespoň na Tomáše Akvinského a Alberta Velikého, dva nesmírně významné filosofy 13. století, kteří se pokusili Aristotelovo učení přiblížit křesťanství, a na jejich čtené, byť méně významné následovníky. Aristotelovo učení mělo během křesťanské éry dosti zásadní vliv na nejrůznější vědní obory; ty se sice v raném novověku od aristotelského pojetí postupně emancipovaly, avšak ještě v Komenského době se vzdělání vesměs podřizovalo aristotelskému modelu (ani Komenský se z aristotelských vlivů vždy zcela nevymanil). Na druhé straně nemohli křesťanští filosofové nikdy souhlasit např. s Aristotelovým názorem, že vesmír je věčný, že duše není nesmrtelná atd. Srov. Nováková – Sousedík: *Prael. com.*, 413b. Sílicí odpor proti aristotelismu se v Evropě projevoval od 15. stol. – Např. Francis Bacon (Lord of Verulam, 1561–1626, anglický státník a filosof) podává velmi pohrdavou kritiku Aristotelova myšlení i uvažování o přírodě, při němž prý použil jen zkoumání v duchu logiky. Přímo Aristotela viní, že závěry si učinil již předem a pak věci překroutil, aby odpovídaly jeho tvrzením. Bacon: *Novum Organon* I, 63. Česky Bacon: *Nové Organon*, s. 99, 100. – Na tomto místě Přede hry pansofie se Komenský vyjadřuje mírněji než v předmluvě ke svému dílu *Physicae synopsis*, v níž převzal ostrou protiaristotelskou argumentaci španělského filosofa a teologa Rodriga de Arriagy (1592–1667), příslušníka jezuitského řádu. Viz Komenský: *Physicae synopsis*, praef. 6, 7, česky Komenský: *Přehled fyziky*, s. 85, 86. Viz též Sousedík: „Philosophie“, s. 38, 39.

⁷⁶ Starořeční astronomové již před Klaudiem Ptolemaiem (2. stol. po Kr.) postupovali při vysvětlení zdánlivých anomálií v pohybu planet takto: Představovali si, že planety jsou uchyceny na neviditelných sférách a otáčejí se s nimi kolem Země. Pohybující se sféry planet však nemají střed v centru vesmíru, Zemi: jejich středy jsou umístěny excentricky, mimo ni. Na pohybující se kružnici sféry spočívá nehybný bod, střed další kružnice, zvané epicykl. Po obvodu epicyklu obíhá planeta kolem onoho

pevného bodu, přičemž se epicykl i s planetou pohybují zároven s excentrickou sférou v jejím směru. O epicyklu a excentrické sféře mluví i Komenský v díle *Přehled kosmografie* (1631), v dalších spisech již tento způsob výkladu pomíjí. Komenský: *Cosmographia*, s. 52, 53 (vyobrazení), 67a.

⁷⁷ Komenský se s rukopisem díla O obězích nebeských těles (Nürnberg 1543) polského astronoma, duchovního a lékaře Mikołaje Kopernika (1473–1543) seznámil za studií v Německu, zůstal však do konce života odpůrcem heliocentrismu. Heliocentrická nauka nebyla z věroučných důvodů po svém zveřejnění většinou učenců přijímána jako pravé vysvětlení pohybů nebeských těles. Úroveň a důkladnost pozorování, která Kopernik prováděl pouhým okem, se však těšila značnému obdivu. Stejně tak bylo jeho dílo vysoce hodnoceno jako matematická hypotéza, která sice zdánlivě vystihuje pozorované jevy, ale nemůže být správným vysvětlením uspořádání vesmíru, jelikož odporuje běžné „fyzikální“ zkušenosti, že Země je nehybná. Toto stanovisko se objevuje již v předmluvě Kopernikova spisu, kterou dílu anonymně předeslal Andreas Osiander (1498–1552). (Za pomoc s formulací předchozího textu děkuji A. a P. Hadravovým.) Viz Copernicus: *Revolutiones*, fol. 1b. Jistému uznání se Kopernikovy teorie misty těšily i v bratrských kruzích, viz Kvačala: *Korespondence I*, CCXIII, s. 257.

⁷⁸ William Gilbert (1540–1603), anglický učenec, který se věnoval přírodním vědám, medicíně i filosofii. Vlivné dílo O magnetu (*De magnetibus*, London 1600) Komenský znal a často citoval. Tento Gilbertův spis působil např. na Keplerovy představy o gravitaci, viz Kepler: *Sen*, s. 60–61.

⁷⁹ Řecký filosof Parmenidés z Eleje (asi 540–470 nebo 515–445 př. Kr.) uznával dva živly, oheň a zemi, na něž působily teplo a chlad, viz Diogenés Laërtios: *Vitae* IX, 3, 21–23. Česky Diogenés Laërtios: *Životy*, s. 369, 370. Italský filosof, dominikán Tommaso Campanella (1568–1639) ve své přírodní filosofii vycházel z pojetí filosofa Bernarda Telesia (zemřel 1558), podle nějž byly hybnými silami vesmíru teplo a chlad. V Campanellově představě byly i vesmír a různá nebeská tělesa obdařeny životem a vnímáním. V dopise z r. 1611 filosof nadšeně reaguje na Galileův (viz pozn. 80) objev dalekohledu (jímž astronom viděl i hory na Měsíci a dokázal tak, že je materiální povahy, což poně-

- kud vyvracelo filosofovy názory) a píše o nových možnostech, které objevy mohou přinést (včetně osídlení Měsíce). Viz Headley: *Campanella*, s. 162–166. O spojitosti Campanelly a Parley: *Campanella*, s. 79. – Campanellova přírodní filosofie Komenského zaujala, ale nebyl s ní zcela spokojen, protože základ jeho nauky, totiž že všechno je stvořeno ze dvou kontrárních principů, chladu a tepla, se mu nezdál být správný. Navíc se (na základě Campanellovy obrany Galileia z r. 1622) Komenskému zdálo, že se filosof poněkud přiklání na Galileovu stranu v otázce pohyblivosti Země. Viz Komenský: *Physica*, praef. 4, 5, s. 76, 220b, 221a. Česky Komenský: *Přehled fyziky*, s. 84, 85.
- ⁸⁰ Galileo Galilei (1564–1642), slavný italský astronom, matematik a fyzik ve spise *Hvězdný posel* (*Sidereus nuncius*) oznámil svůj objev dalekohledu a vypsál jeho konstrukci (Galilei: *Nuncius*, s. 7–12), popsal svá pozorování Měsíce, z nichž vyvodil, že Měsíc je hmotné těleso podobné Zemi a že svítí díky odrazu slunečního světla (tamtéž, s. 12–29). Objevil čtyři měsíce Jupitera (tamtéž, s. 17–32), objasnil, že za svou zdánlivě mlhavou podobu vděčí Mléčná dráha bezpočtu hvězd, jejichž záře při pohledu okem splývá (tamtéž, s. 32). Český překlad Galileova *Hvězdného posla* připravují Petr a Alena Hadravovi. Srov. pozn. 79.
- ⁸¹ Verš Publilia Syra (1. stol. př. Kr.), římského propuštěného otroka syrského původu, autora divadelních kusů, herce, básníka. Publilius Syrus: *Sententiae* 461. Česky Publilius Syrus: *Myšlenky*, s. 84.
- ⁸² Olověná míra (nespolehlivá, ohebná, jež se snadno pokríví): u Komenského často užívané hanlivě míněné spojení, viz např. Komenský: *Panegyricus*, s. 81. Česky Komenský: *Panegyrik*, s. 275.
- ⁸³ O zmatku, který v lidské mysli plodí slova srov. Bacon: *Novum Organon* I, 59, 60. Česky Bacon: *Nové Organon*, s. 95, 96.
- ⁸⁴ Ovidius: *Ex Ponto* II, 3, 7. Česky Ovidius: *Listy*, s. 191. Celé dvojverší fungovalo i jako přísloví, viz Walther: *Proverbia* II/5, 31944.
- ⁸⁵ Podle Ovidius: *Amores* II, 2, 43, 44. Česky Ovidius: *Lásky*, s. 58.
- ⁸⁶ Klaudios Galénos (129/130–200 po Kr.), římský lékař a filosof, autor řady medicínských spisů, srov. Galénos: *Medicamenta* VIII, sl. 704.

- ⁸⁷ Lapithové, mytický bojovný thesalský kmen. Text o pomocné ruce lékaře nepřesně podle Publia Vergilia Marona (70–19 př. Kr.), římského básníka. Vergilius: *Georgica* III, 455. Česky Vergilius: *Zpěvy rolnické*, s. 290.
- ⁸⁸ Srov. Ř 1, 21.22.24.25. Apoštolem je ovšem míněn Pavel.
- ⁸⁹ Zj 22, 13.
- ⁹⁰ O žebříku lidského rozumu, jenž poskytuje zaručený postup v poznání věcí, se píše i v díle Komenský: *Diatyposis* II, LXXVII, s. 227. Srov. též Komenský: *Dilucidatio* 44, česky viz zde, s. 149.
- ⁹¹ Titus Lucretius Carus (asi 97–55 př. Kr.), římský básník, stoupenec epikurejismu. Lucretius: *De natura* II, 7–10. Česky Lucretius: *O přírodě*, s. 47. Tytéž verše viz Komenský: *Dilucidatio* 6, česky viz zde, s. 129.
- ⁹² Podle Př 9, 1–6.
- ⁹³ Horatius: *Carmina* III, 4, 65. Česky Horatius: *Ódy*, s. 79.
- ⁹⁴ Jb 28, 12.20.23–27. Ve verši 25 má v latinském znění Komenského slova „aquas expandit in mensura“.
- ⁹⁵ Komenský patrně minil hodiny.
- ⁹⁶ Přirovnání pansofie ke stromu je u Komenského poměrně časté, srov. Např. Komenský: *Diatyposis* II, XXXIV, s. 209.
- ⁹⁷ Mdr 11, 20.
- ⁹⁸ Philipp Melanchthon (vlastním jménem Schwarzerd, 1497–1560), německý reformátor, teolog a humanista, Lutherův spolupracovník, v dopise Joachimů Camerariovi z 19. 9. 1544; viz Melanchthon: *Epistulae* IX, sl. 481. Tentýž citát viz Komenský: *Didactica magna*, praef. 5. Česky Komenský: *Velká didaktika*, s. 44.
- ⁹⁹ Autorem často, byť poněkud nepřesně citovaný biblický verš, viz Komenský: *Dilucidatio* 9; česky zde, s. 131.
- ¹⁰⁰ Podle Mi 4, 1–3.
- ¹⁰¹ Podle Iz 60, 2.3.
- ¹⁰² Viz pozn. 113.
- ¹⁰³ Verulamský, tj. Francis Bacon, jehož dílo *Nové Organon* (*Novum Organon*) Komenského velmi ovlivnilo. Ke správnému poznání měla podle Bacona vést metoda vycházející z faktů a tzv. induktivního poznání oproti starému, aristotelskému deduktivnímu způsobu usuzování (pomocí sylogismů). Pojmy je podle Bacona třeba si tvořit na základě dostatečného počtu

- pozorování a experimentálního zkoumání (činnosti smyslů) a dalším a dalším zobecňováním dospívá ke stále obecnějším větám až k poznání obecných principů, základů pozorovaných skutečností (činnosti rozumu). O Baconově učení o induktivním poznání viz Röd: *NFI*, s. 30–36.
- ¹⁰⁴ Joachim Jung (Jungius, 1587–1657), německý lékař a filosof zabývající se logikou. V době vzniku děl obsažených v tomto svazku projevoval Komenský k Jungovi sympatie. Později však nepokládal jeho hlavní dílo *Hamburská logika* (*Logica Hamburgensis*, Hamburg 1638) za užitečné pro nápravu stavu společnosti, viz Komenského dopis Hartlibovi ze 14. 12. 1657. Blekastad: *Unbekannte Briefe*, s. 70.
- ¹⁰⁵ Přísloví je u autora citováno často, viz např. Komenský: *Moudrost*, s. 276, řádek 103.
- ¹⁰⁶ Ještě dál (lat. „plus ultra“), heslo Karla V., u Komenského časté. Viz též Komenský: *Dilucidatio* 44, česky zde, s. 149.
- ¹⁰⁷ Da 12, 4.
- ¹⁰⁸ Podle 1 K 3, 22.23.
- ¹⁰⁹ Komenský (spolu s jinými soudobými vzdělanci) zastával názor, že Šalomounovy knihy o rostlinách, ptácích aj. existovaly, avšak neuchovaly se; toto přesvědčení se opíralo o verš 1 Kr 4, 33 *Bible kralické*.
- ¹¹⁰ Přívrženci antických filosofických škol (pythágorajec, stoik a akademik, tj. zastánce platónského učení) jsou zde jmenováni jedním dechem se starověkou židovskou sektou esejců. O složitém vztahu Komenského k antice srov. Nováková: *Antika*, s. 262–275.
- ¹¹¹ Vergilius: *Georgica* II, 109. Česky Vergilius: *Zpěvy rolnické*, s. 261.
- ¹¹² J 3, 8, srov. Komenský: *Prodromus* 95, česky viz zde, s. 91.
- ¹¹³ Tři starozákonní postavy z biblické knihy Jóbovy; Elífaz byl utěšitel Jóbův (Jb 2, 11; 4, 1 aj.), Elihu mladík moudře domlouvající bědujícímu Jóbovi (Jb 32, 2–9). – Sókratés (viz pozn. 57). – Epiktétos (asi 55 – asi 135 po Kr.), římský propuštěnec, stoický filosof řeckého původu. – Hermés Trismegistos (tj. Tříkrát největší), mytický autor, spojovaný s egyptským bohem vzdělanosti Thótem. Pod jménem Herma Trismegista se zachoval soubor spisů, jež ve skutečnosti neměly s Egyptem mnoho společného (to vyšlo najevo již začátkem 17. století); šlo o řadu

- řeckých děl vzniklou pod vlivem různých myšlenkových proudů patrně v 2. století po Kr. V druhé polovině 15. stol. byly tyto řecké spisy přeloženy do latiny a těšily se značnému zájmu vzdělanců, mimo jiné i alchymistů (podle Komenského „lékařů hermetické školy“). Viz Chlup: *Studie*, s. 11–30.
- ¹¹⁴ Přísloví o zelináři je užito i jinde u Komenského. Srov. Komenský: *Atrium* 880, sl. 698.
- ¹¹⁵ Nenašla jsem.
- ¹¹⁶ Podle Plinia Mladšího (Gaius Plinius Caecilius Secundus Minor, 61/62 – asi 114 po Kr.), římského spisovatele, historika, který podobně líčil poměr svého strýce Plinia Staršího ke knihám (srov. pozn. 164); Plinius Minor: *Epistulae* III, 5, 10. Česky Plinius Mladší: *Dopisy*, s. 90.
- ¹¹⁷ Podle Mt 5, 22; podle komentáře k verši *Bible*: „kdo řekne raka“ (tj. obviňuje z prázdnoty před Bohem).
- ¹¹⁸ Výklad, že stavitelé chrámu měli právo na tuto kořist, a že tudíž ani pohanští myslitelé nejsou zcela zavrženíhodní (jak Komenský píše v témž odstavci dále) poskytuje Aurelius Augustinus (354–430), významný církevní spisovatel a filosof. Aurelius Augustinus: *De doctrina* II, 40, 60 a 61. Česky Aurelius Augustinus: *Vzdělanost*, s. 126–127. O Augustinových předchůdcích, již pojímali „kořist z Egypta“ obdobně, srov. např. v komentáři tamtéž.
- ¹¹⁹ O Pelištejcích a Amónovcích, nepřátelích Izraele, viz např. 1 Par 14, 1 Par 18–20 a zvl. 1 Par 18, 11; o cedrovém dřevu viz 1 Kr 5, 20.23.
- ¹²⁰ O Zerubábelovi viz např. Ezd 3, 2.8; 5, 2 a Ag 1, 1.12.14; 2, 2 a dále.
- ¹²¹ Komenský: *Physica*, praef., zvláště par. 20–35. Česky neúplně Komenský: *Přehled fyziky*, s. 88–92. O dvojakém vztahu Komenského k Aristotelovi, z něž sice přejímal mnohé na školách běžné definice a poučky, avšak odmítal protestantskou novoscholastiku, která na něj navazovala (nebo se alespoň domnívala, že navazuje), srov. Nováková: „Clamores“, s. 155–161 a zvl. s. 157, 158.
- ¹²² Středověký verš často citovaný Komenským. Walther: *Proverbia* II/3, 20322.
- ¹²³ Komenský naráží na příliš přísnou kritiku (podle některých Platónových zastánců) jeho učení o idejích. Zhodnocením starší

- filosofie se Aristotelés zabývá ve své *Metafyzice*. Aristotelés: *Metaphysica* I, 3–10, 983a–993a; Platóna se týká zvláště kap. 6 a 9, 987a, b, 988a, 990a–993a. Český Aristotelés: *Fyzika*, s. 40–66. Srov. pozn. 74. Kromě toho se Platónovými idejemi Aristotelés zabýval zvláště v krátkém, jen fragmentárně zachovaném spise *O idejích* (*De ideis*); dílem se podrobně obírá Fine: *Ideas*, např. s. 24–29, 44–46.
- ¹²⁴ Podle Bacon: *Novum Organon*, praef., s. 127. Bacon: *Nové Organon*, s. 44.
- ¹²⁵ Bacon, F.: *Novum Organon* I, 2. Bacon: *Nové Organon*, s. 79.
- ¹²⁶ Srov. *Prodromus* 80, a zde, s. 85.
- ¹²⁷ Podle sv. Fulgentia (462–527), biskupa v Ruspe v Africe. Fulgentius Ruspensis: *Ad Monimum* I, 1, 3.
- ¹²⁸ Komenský označuje Panharmonii přímo za formu pansofie; látkou pansofie je pak všechno, viz Komenský: *Pansophia Christ.*, LXVIII, s. 87.
- ¹²⁹ Myšlenku, že umění napodobuje přírodu, převzal Komenský z Aristotela. Aristotelés: *Physica* II, 2, 194a (zde se nacházejí i další podobná vyjádření). Český Aristotelés: *Fyzika*, s. 49.
- ¹³⁰ O původu a využití zásady, že Bůh a příroda nečiní nic nadarmo (Aristotelés: *De caelo* I, 4, 271a), viz Nováková: „Interpretace“, s. 384.
- ¹³¹ Obdobná úvaha o idejích je uvedena v Komenský: *Consultatio I*, sl. 284. Český Komenský: *Svět možný*, OP I, s. 275.
- ¹³² Podle řeckého textu Nového zákona „charaktér“. V Bibli se čte „výraz Boží podstaty“. Broniewski z tohoto místa a z následujících partií textu usoudil, že Komenský popírá Kristovo božství, Turnbull: *HDC* s. 455.
- ¹³³ Seneca: *De beneficiis* IV, 7, 1. Český Seneca: *O dobrodiních*, s. 113.
- ¹³⁴ Podobný výklad použil Komenský častěji, srov. např. Komenský: *Consultatio I*, sl. 276–279. Český jako Komenský: *Svět možný*, OP I, s. 271, 272.
- ¹³⁵ Galénos (srov. pozn. 86) použil těchto slov v pasáži o zaživacím traktu v díle *O užití částí lidského těla*. Galénos: *Partes*, sl. 520, 521.
- ¹³⁶ Quintus Septimius Florens Tertullianus (kolem 160 – po 220 po Kr.), církevní spisovatel a obránce křesťanství. Tertullianus: *Adversus Valentinianos* 29, 3. Komenský dal citátu zcela jiný

- smysl, než má v originále, viz Nováková: „Citátová nedorozumění“, s. 106, 107.
- ¹³⁷ Isidor ze Sevilly (Isidorus Hispalensis, asi 561–636), biskup hispanorománské církve, církevní spisovatel, autor encyklopedie znalostí a výrazů ze všech oborů. V kapitole *O křesťanských herezích* říká: „Jméno antropomorfisté dostali proto, že se s venkovskou prostotou domnívají, že Bůh má lidské údy, které se popisují v božských knihách. Anthrópos je totiž řecky, latinsky se to překládá jako homo, člověk. Neznají hlas Páně, který praví (Jan 4, 24): Duch je Bůh. Je totiž netělesný a nečlení se v údy...“ Isidorus: *Etymologiae* VIII, 5, 32. Srov. Komenský: *Consultatio I*, sl. 342. Český Komenský: *Svět pravzorový*, OP I, s. 326.
- ¹³⁸ Konsonancí se zde míní „... vztah nebo soulad dvou nebo více od sebe odlišných hlasů nebo zvuků znějících současně. Nebo-li je to příjemně a jednotně ušim znějící smíšení vysokého a hlubokého zvuku.“ Základními konsonancemi jsou tercie, kvarta, kvinta. Janovka: *Klíč*, s. 67–69.
- ¹³⁹ Srov. Komenský: *Prima philosophia*, s. 19. Český Komenský: *První filosofie*, s. 115.
- ¹⁴⁰ Je tedy třeba znát tóny a zásady jejich uspořádání v jednotlivých tóninách, modech, jimž se připisoval různý druh vlastností i účinku na posluchače (těchto základních církevních tónin bylo osm, např. dórská, fryžská a lýdská). Srov. Janovka: *Klíč*, s. 38–41. Srov. též *RML*, s. 582, 583.
- ¹⁴¹ Generální bas je zvláštní notový zápis základního instrumentálního basového hlasu, který slouží k improvizovanému provedení vícehlasé skladby. Nad noty tohoto basového hlasu se často připisovala čísla označující intervaly a k nim pomocná hudební znaménka. Generálního basu se ve vícehlasé hudbě začalo užívat koncem 16. století. Viz tamtéž, s. 324.
- ¹⁴² Srov. Komenský: *Pansophia Christ.*, LIII, 38, s. 77.
- ¹⁴³ Lýdský kámen, tj. prubiřský kámen, buližník, jimž se zkoumala pravost kovů.
- ¹⁴⁴ Vykladač vyžaduje vykladače: v orig. „Mercurius egeat Mercurio“, spojení Komenským často v různých podobách užívané, např. Komenský: *Pansophia Christ.*, XIII, s. 55.
- ¹⁴⁵ Scholastická poučka, původně Aristotelés: *Categoriae* 5, 3b, 4a. Český Aristotelés: *Kategorie*, s. 38: „Zdá se pak, že podstata

- nepřipouští žádné více a méně. Tím nemíním, že jedna podstatou není podstatou větší měrou a podstatou menší měrou než druhá – neboť o tom už byla řeč, nýbrž že o žádné podstatě nelze říci, že by byla ve větším a menším stupni tím, co opravdu jest. Je-li např. tou podstatou člověk, nebude více a méně člověkem ani sám vzhledem k sobě, ani takový nebude jeden vzhledem k druhému. ... u podstaty neplatí žádné více a méně; jako totiž člověk není více člověkem nyní, než byl dříve, tak ani nic ostatního, co je podstatou. Tedy podstata nepřipouští stupeň více a méně.“
- ¹⁴⁶ Srov. Bacon, F.: *Novum Organon* I, 11, 12. Česky Bacon: *Nové Organon*, s. 81. Caspar Streso (1603–1664), holandský reformovaný teolog, Komenského spolužák z Heidelbergu a spolupracovník Hartlibův.
- ¹⁴⁷ Pýthagorás ze Samu (6. stol. př. Kr.), významný řecký filosof, zakladatel pýthagorejské školy. Eukleidés (přelom 3. a 4. stol. př. Kr.), vynikající starořecký matematik působící v Alexandrii.
- ¹⁴⁸ Srov. Komenský: *Lexicon pans.*, sl. 845, 846, pod heslem „argumentum“.
- ¹⁴⁹ Myšlenku Komenský ve svých dílech využil častěji. Vychází ze zmínky v díle *O pravé zbožnosti Aurelia Augustina*. Aurelius Augustinus: *De religione*, s. 256.
- ¹⁵⁰ Tabulatura (německá) je koncizní zápis základní basové linie hudební skladby udávající stoupání či klesání zvuku v klíčích, nikoli v notách; užívalo se jí se při hře na loutnu i varhany. Srov. Janovka: *Klíč*, s. 223. V dalším textu zmiňuje Komenský hlasové knížky, v nichž bývaly zvlášť rozepsány jednotlivé hlasy polyfonní skladby (zvl. v 16. a 17., často i v 18. stol.); hlasové knížky postupně vystřídal partitury. Srov. *RML*, s. 903.
- ¹⁵¹ Podle 2 Kr 4, 24 ve znění *Vulgaty*: „... et hoc age, quod praecipio tibi.“
- ¹⁵² Wolfgang Ratke (1571–1635), německý filolog a slavný didaktik. – Christoph Helwig (1581–1617), profesor v Giesenu, šířitel didaktické metody W. Ratkeho, reformátor jazykové výuky. – Johann Rhenius (Rhein, 1574–1639), německý filolog a reformátor jazykového vyučování. – Stephan Ritter (1600–1650), básník, autor filologických prací o latině a němčině, didaktik. – Philipp Glaum (1580–1650), německý právník, profesor v Giesenu. – Ianus Caecilius Frey (1580–1631), lékař, děkan pařížské akademie, didaktik. – Johann Valentin Andreae (1586 až

- 1654), německý spisovatel a významný luteránský teolog, učenec, jehož si jako svého velkého vzoru Komenský vážil celý život. Spisy J. V. Andreae ovlivnily mnoho pansofických děl Komenského. O něco širší výčet studovaných autorů srov. Komenský: *Didactica*, praef. 9, 10 a koment. s. 438b, 439a. Česky Komenský: *Velká didaktika*, s. 45. Srov. též Kyrálová: *K vývoji*, s. 151–157.
- ¹⁵³ O Campanellovi viz pozn. 79, o Verulamském viz pozn. 75, 103.
- ¹⁵⁴ Timothy Bright (1551–1615), anglický lékař z Cambridge. Bright: *Scribonius*, s. 2, 3.
- ¹⁵⁵ *Praecognita pansophica* (Předpoklady pansofie), dva rozsáhlé zlomky Komenského úvodu do pansofie, obsahujícího výklad o možnosti, potřebnosti a snadnosti této nauky (zlomek *Janua rerum*, vznik 1634–1635) a o její obecnosti, pravdivosti a snadnosti (*Pansophiae Christianae liber III*, vznik 1639–1640), srov. Nováková, J.: *In Praecognita*, s. 89–93.
- ¹⁵⁶ Komenský se, máje na mysli Svatou trojici, i později snažil vidět ve všem trojiny věci, pojmů, částí, činností atp. Srov. např. Komenský: *Svět pravzorový*, *OP I*, s. 333–338, kde kromě jiného prohlašuje (s oporou v Aristotelovi) trojku za dokonalé číslo. (Komenský: *Consultatio I*, sl. 352–359.) O Komenského triadice viz např. Schadel: *Einleitung*, s. LX–LXXXIII.
- ¹⁵⁷ Podobnou argumentaci i stejný citát viz Komenský: *Dilucidatio* 19, česky zde, s. 136, 137. Komenský ji přejal z Augustinovy širší úvahy o přednosti křesťanské filosofie před pohanskou. Aurelius Augustinus: *Contra Academicos* III, 19, 42 a 43.
- ¹⁵⁸ Podle Manilius: *Astronomica* IV, 16. Srov. pozn. 48.
- ¹⁵⁹ Citát jsem nenalezla.
- ¹⁶⁰ Christoph Bezold (1577–1640), věhlasný německý právník a teoretik státovědy, působící v Tübingen. Bezold: *De fund.*, s. 176.
- ¹⁶¹ J 21, 15–17.
- ¹⁶² Podle Ez 34, 13.14.
- ¹⁶³ Není jasné, kterého proroka má autor na mysli. Text o manipulaci s uchem z *Vulgaty* nepochází, zmínka o učícím se člověku nejspíše připomíná Sír 6, 33.
- ¹⁶⁴ Nepřesně podle Plinia Staršího (Gaius Plinius Secundus Maior, 23–79 po Kr.), římského polyhistora a prozaika (srov. pozn. 116). Viz Plinius Maior: *Naturalis historia*, praef. 16.

¹⁶⁵ O Komenského postoji k autoritám viz Balík: *Citáty*, s. 16–25.

¹⁶⁶ Ag 1,2–7.

¹⁶⁷ Kaz 1, 14; 2, 11; 2, 17; 4, 16.

¹⁶⁸ Sír 41, 14.

¹⁶⁹ Sír 24, 34.

Poznámky ke Spojovacímu textu Veškerých spisů didaktických k Objasnění pansofických pokusů

¹⁷⁰ Vyšlo pod titulem *Conatum Comenianorum praeludia*, Oxford 1637. Srov. zde, s. 110.

¹⁷¹ Reakcí přišla celá záplava. Kladné přišly od duchovních Godofreda Hottona (1596–1656) a Johanna Rulicia (Rülze, 1602–1666), od německého učence Johanna Wolzogena; braniborský historik Joachim Hübner (1611–1666) byl nadšen, celkově kladné hodnocení s připomínkami přišlo od anglického učence Johna Pella (1611–1685) a holandského vzdělance Johannise Gerharda Vossia (1577–1649), odsouzení od Johanna Moriana (zemřel po 1658). Pomoc nabídl Komenskému i filosof Marin Mersenne (1588–1648), viz Turnbull, *HDC*, s. 343–346, 347. O kritických názorech francouzského filosofa René Descartesa (1596–1650) viz zde, s. 22, 23 a pozn. 28, 29. Luterán Abraham Calovius (1612–1686) Komenského názory odmítal, poněvadž v knížce viděl propagaci kalvinismu, viz Komenský: *Continuatio admonitionis* 49, 50. Česky Komenský: *Vlastní životopis*, s. 120, 121.

¹⁷² Viz dopis Komenského Hartlibovi z podzimu (?) 1638, v němž Komenský příteli popisuje potíže, jež po předčasném vydání nastaly, a lituje i toho, že dal dílo ukvapeně z ruky. Viz Kvačala: *Korespondence II*, XXV, s. 34–36. Dílo *Janua lingvarum reserata sive seminarium lingvarum et scientiarum omnium* (Dveře jazyků otevřené neboli Seminář jazyků a všech věd), vyšlo v tichosti v Lešně r. 1631. Komenský postupně vypracoval další dosti odlišné verze spisu.

¹⁷³ *Physicae ad lumen divinum reformandae synopsis*; dílo vyšlo v Lipsku r. 1633, v Paříži r. 1647 (z tohoto vydání není zatím znám žádný exemplář), v Amsterdamu r. 1643, 1645 a v rozšířené podobě r. 1663. Srov. Sousedík, S. – Steiner, M.:

In Physicam, s. 215, 216. – Spis *Astronomia ad lumen physicae reformanda*; dílo, které obsahovalo i obranu geocentrické nauky, je dnes ztraceno. Víme o něm pouze ze zmínek v dopisech J. Hübnera Hartlibovi z 5. a 13. 7. 1637. Viz resumé dopisů Kvačala: *Korespondence I*, XXXV, XXXVI (srov. též XXXIX), s. 28–30.

¹⁷⁴ Johann-Adolph Tasse (Tassius, 1585–1654), významný hamburský matematik a Hartlibův přítel. O jeho přízni Komenského pansofickým snahám svědčí např. dopis Johna Duryho Hartlibovi z 22. 2. 1639, viz Kvačala: *Korespondence II*, XX, s. 16.

¹⁷⁵ O problémech Komenského s kritikou, již byla Předehra pansofie vystavena ze strany polského šlechtice Hieronyma Broniewského, viz zde, s. 20–22.

Poznámky k Objasnění pansofických pokusů

¹⁷⁶ O tomto spise jako o podnětu je již zmínka v Komenský: *Prodromus* 98, česky viz zde, s. 93. Jejím prapůvodním vzorem byla velmi slavná a vydávaná učebnice Ira Williama Batha (1564–1614), jezuity, který od r. 1606 působil v Salamance. Bathe ji zde se svými spolupracovníky vydal v r. 1611. Komenského dílo (vycházející z jiného vydání a uveřejněné r. 1631) bylo v mnoha směrech bohatší obsahem, mělo dokonalejší uspořádání, bylo i malou systematickou encyklopedií věcí. Viz např. Mištinová: „Janua“, s. 53, 54, 79. Viz Steiner: „Changes“, s. 177–179.

¹⁷⁷ Peter Laurenberg (Lauremberg, 1585–1639), znalec lékařství, klasických jazyků, botaniky a dalších oborů, profesor filosofie v Rostocku a fyziky a matematiky v Hamburku, plodný autor nejrůznějších spisů. Jeho spis *Pansophia seu paedia philosophica* (Rostock 1633) Komenského zklamal, poněvadž obsahoval jen zhuštěný výklad aristotelské filosofie. Viz Komenský: *Continuatio admonitionis* 46. Česky viz Komenský: *Vlastní životopis*, s. 118.

¹⁷⁸ S naukou o obecných pojmech, jež jsou člověku vrozené a jsou spolehlivými kritérii poznání, se Komenský seznámil prostřednictvím děl filosofa Herberta z Cherbury (1581–1648). Srov. Patera: *Korespondence CX*, s. 131–133.

- ¹⁷⁹ Podle výtahů ze dvou dopisů byla Komenského práce ohlášená v tomto katalogu dychtivě očekávána, srov. Kvačala: *Korrespondence I*, XVI, XVII, s. 18, 19.
- ¹⁸⁰ Samuel Hartlib.
- ¹⁸¹ Srov. zde, s. 114, 115.
- ¹⁸² Komenský naráží na Eliášův pobyt v jeskyni na boží hoře Chorébu, kam se dostal na útěku před hněvem Jezábel, viz 1 Kr 19, 11–13: „Hospodin řekl: Vyjdi a postav se na hoře před Hospodinem. A hle, Hospodin se tudy ubírá. Před Hospodinem veliký a silný vítr, rozervávající hory a tříštící skály, ale Hospodin v tom větru nebyl. Po větru zemětřesení, ale Hospodin v tom zemětřesení nebyl. Po zemětřesení oheň, ale Hospodin ani v tom ohni nebyl. Po ohni hlas tichý, jemný. Jakmile jej Eliáš uslyšel, zavinul si tvář pláštěm, vyšel a postavil se u vchodu do jeskyně...“
- ¹⁸³ Ovidius: *Ars amatoria* II, 547, 548. Česky týž: *Umění milovat*, s. 331.
- ¹⁸⁴ Většina nepřesně podaného citátu je z kap. 16, 23, poslední věta o holátku v hnízdě pochází z kap. 27, 37 XII. knihy díla. Aurelius Augustinus: *Confessiones* XII, 16, 23; 27, 37. Česky Aurelius Augustinus: *Vyznání*, s. 438, 456.
- ¹⁸⁵ Aristotelés: *Metaphysica* I, 982a. Česky Aristotelés: *Metafyzika*, s. 36–37. Giovanni Bellarini, italský řeholní klerik kongregace sv. Pavla, působil na začátku 17. stol. Bellarinus: *Praxis* IV, 1, 1.
- ¹⁸⁶ Honosné řecké a řecko-latinské tituly užívané pro souhrnná zpracování různých vědních oborů či více věd. O Pansofii Petra Laurenberga viz pozn. 177. – Panepistemon (Florence 1592) byl titul spisu Angela Ambroginiho (zvaného Politianus, 1454–1494), florentského klasického filologa a právníka, vyslance na papežském dvoře. – *Syntaxes artis mirabilis* vydal v Lyonu r. 1520 Pierre Grégoire (Petrus Gregorius Tholosanus); dílo snad Komenský jednou cituje, viz Komenský: *Svět lidské dovednosti*, *OP II*, s. 44 a 165. (Komenský: *Consultatio I*, sl. 717). – *Instauratio magna* (Velké obnovení věd) byla první částí spisu *Nové Organon* anglického státníka a filosofa F. Bacona, jehož ovšem Komenský obdivoval. – Německý reformovaný theolog a filosof Johann Heinrich Alsted (1588–1638) sepsal dílo *Encyclopaedia septem tomis distincta* (Herborn 1630), jež Komenský znal a hojně citoval. – *Panaugia*, *Panarchia*, *Pancosmia* byl tituly, jichž použil pro části své práce

- Nova de universis philosophia* (Ferrara 1591) italský humanista Francesco Patrizzi (1529–1597). Po jeho vzoru Komenský nazval sedm oddílů své *Obecné porady o nápráve věci lidských jmény začínajícími na pan-*; titul jeho *Panaugie* (Všeobecné probouzení) je převzat přímo od Patrizziho (obsahově spisy nesouvisejí). Viz Červenka, J.: „Die *Panaugia*“, s. 152–159.
- ¹⁸⁷ Seneca: *Epistulae* 64, 7, 9. Česky Seneca: *Další listy*, s. 103.
- ¹⁸⁸ Viz Komenský: *Prodromus* 39; česky zde, s. 63.
- ¹⁸⁹ O etymologii slov „templum“ a „contemplari“ viz Ernout–Meillet: *Dictionnaire étymologique*, s. 680, 681.
- ¹⁹⁰ Komenského etymologické zamýšlení patrně inspiroval výklad Marka Terentia Varrona Reatina (116–27 př. Kr.), římského polyhistora a spisovatele. Varro: *De lingua Latina* VII, 7–9.
- ¹⁹¹ Lucretius, *De natura* I, 1014. Česky Lucretius: *O přírodě*, s. 43. – Quintus Ennius (239–169 př. Kr.), římský epický básník, z jehož díla se zachovaly jen zlomky, Ennius: *Fragm.* 541, s. 99.
- ¹⁹² Cicero: *De domo sua* 49, 131; Cicero: *Pro Milone* 33, 90. Česky Cicero: *Obhajoba Milona*, s. 250.
- ¹⁹³ Básník, tj. Lucretius: *De natura* V, 103. Česky Lucretius: *O přírodě*, s. 167.
- ¹⁹⁴ Tytéž Lucretiovy verše srov. Komenský: *Prodromus* 37, česky zde, s. 61.
- ¹⁹⁵ 1 Kr 5, 19.
- ¹⁹⁶ Tentýž verš srov. Komenský: *Prodromus* 43, česky zde, s. 66.
- ¹⁹⁷ Ž 104, 31.33.
- ¹⁹⁸ O P. Laurenbergovi srov. pozn. 177; Alsted: *Encyclopaedia* I, III, 1, IV, s. 74. Srov. pozn. 186.
- ¹⁹⁹ Srov. Komenský: *Prodromus* 123; česky zde, s. 110.
- ²⁰⁰ Totéž vyjádření viz Komenský: *Prodromus* 9; česky zde, s. 38. Srov. pozn. 54.
- ²⁰¹ Řád je duše věcí, u Komenského velmi užívaná sentence, snad podle Platóna: *Timaios* 30a. Česky *Timaios*, s. 391, srov. Komenský: *Consultatio I*, s. 263. Česky Komenský: *Porada*, *OPI*, s. 246.
- ²⁰² „Nebe smísí se zemí“ je spojení užívané již v římské latině spíše ve významu všechno převrátit, uvést v chaos, u Komenského v doslovnějším významu. Např. u Tita Livia (59 př. Kr. – 17 po Kr.) římského historika. Livius: *Ab urbe condita* IV, 3, 6. Česky Livius: *Dějiny*, s. 325. Decimus Iunius Iuvenalis (kolem 50 –

- po 127 po Kr.) římský satirický básník. Iuvenalis: *Saturae* 2, 25. Česky Iuvenalis: *Satiry*, s. 37.
- ²⁰³ Srov. Komenský: *Dilucidatio* 1, česky zde, s. 126.
- ²⁰⁴ Týž citát z Augustina a obdobná úvaha o křesťanské pansofii, viz Komenský: *Prodromus* 109, česky zde, s. 101.
- ²⁰⁵ Výrok užívaný od starověku v různých podobách byl zapsán Diogenem Laërtiem: *Vitae* II, 5, 32. Česky Diogenés Laërtios: *Životy*, s. 101.
- ²⁰⁶ Apoštolem se míní Pavel z Tarsu.
- ²⁰⁷ Ex 25, 8.9.40.
- ²⁰⁸ O významu uspořádání prvních dvou Božích příbytků srov. Komenský: *Consultatio I*, sl. 1085, 1086. Česky *Svět duchovní, OP II*, s. 308.
- ²⁰⁹ Často u Komenského uplatňovaná sentence řeckého původu, již mohl znát snad od Cicera. Cicero: *Philippicae* XII, 12, 2, 5: „Chybovat je lidské, jen hlupákovi je však vlastní, že setrvává v omylu. Vždyť pozdější myšlenky, jak se říká, jsou moudřejší.“
- ²¹⁰ Komenský sdílel chiliastické přesvědčení, že světu je vyměřeno sedm věků a že v jeho době je svět již v šestém tisíciletí a blíží se k sedmému věku, kdy nadejde dokonalý stav světa, Kristovo království na zemi. Srov. např. Sousedík, S.: „Utopie“, s. 53–54.
- ²¹¹ Fyziologie 17. století užívala pro vysvětlení různých procesů v těle kombinace dvou původem antických teorií. Teorie humorální počítala se změnami ve smíšení tělesných šťáv (lat. „humores“), tj. černé žluči, žluté žluči, krve a hlenu (jejich různé poměry měly mít vliv např. i na povahu člověka; odtud melancholik, choleric, sangvinik, flegmatik). Tzv. teorie o spiritusech přičítala pochody v těle působení ducha (lat. spiritus) přirozeného, životního, živočišného. Duch přirozený působil schopnost tvořit se, duch životní udržoval v živém těle život a například dýchání; duch živočišný zajišťoval zejména vnímání, pohyb, city, myšlení, vyjadřování. Viz Komenský: *Svět materiální, OP I*, s. 450, 451 (kde se nachází i souhrnné vysvětlení), 452–454, 459, 460. (Komenský: *Consultatio I*, sl. 519–526.)
- ²¹² Ez 40, 6.19–26.
- ²¹³ Ez 40, 45.46: „I řekl mi: Ta komora s průčelím k jihu je určena kněžím, kteří drží stráž u domu, a komora s průčelím na sever je určena kněžím, kteří drží stráž u oltáře.“

- ²¹⁴ Podle *Bible kralické*; např. *Bible a Vulgata* udávají osm schodů.
- ²¹⁵ Ez 41, 21.22: „Před svatyní bylo vidět dřevěný oltář tři lokte vysoký a dva lokte dlouhý, hranatý... Toto je stůl, který je před Hospodinem.“
- ²¹⁶ Ez 47, 1–12.
- ²¹⁷ Komenský u člověka velmi zdůrazňuje svobodu vůle, což bylo podezřelé jak kalvínským, tak luteránům i příslušníkům dalších konfesí. Srov. Nováková: „Názory“, s. 51, 52. Srov. též zde, s. 21.
- ²¹⁸ Gn 1, 26.
- ²¹⁹ Jb 28, 28: Hle, bát se panovníka, to je rozumnost, vystříhat se zlého, to je moudrost. Kaz 12, 13: Závěr všeho, co jsi slyšel: Boha se boj a jeho přikázání zachovávej; na tom u člověka všechno závisí.
- ²²⁰ Sír 24, 30.31.
- ²²¹ Mi 4, 1.2.
- ²²² V *Bibli kralické*, v *Bibli JI* 4, 18.
- ²²³ O využití materiálů pocházejících z pohanských rukou srov. Komenský: *Prodromus* 57, česky zde, s. 74. Viz též pozn. 118.
- ²²⁴ Kaz 3, 11.
- ²²⁵ 2 Pa 4, 19–22: „... zlatý oltář a stoly pro předkladné chleby, svícny a jejich kahánky potažené listkovým zlatem, aby hořely před svatostánkem podle předpisu, dále květ, kahánky a kleště na knoty ze zlata; bylo to nejlepší zlato; též nože, kropenky, číše a pánve potažené listkovým zlatem.“
- ²²⁶ 1 Kr 6, 2–6.
- ²²⁷ Zvl. Ag 1, 13; 2, 4.5.17.

ZKRATKY

CChr.SL	Corpus Christianorum – Series Latina
ČSAV	Československá akademie věd
DJAK	Dílo Jana Amose Komenského
ed.	edice, editio
fol.	folio, list
isag.	isagoge (úvodní informace o díle)
kap.	kapitola
KLP	Koniasch Latin Press
koment.	komentář
lat.	latinsky
NB.	Nota bene (poznač si dobře)
ODO	Opera didactica omnia
OP	Obecná porada o nápravě věcí lidských
par.	paragraf
pozn.	poznámka
praef.	praefatio, předmluva
překl.	překlad
s.	stránka
sl.	sloupec
SPN	Státní pedagogické nakladatelství
srov.	srovnej
úpr.	úprava
v.	verš
VSK	Vybrané spisy Jana Amose Komenského

Zkratky biblických knih cituji dle *Bible*. 1. *Bible kralická*. Český ekumenický překlad, Česká biblická společnost, Praha 2008.

PRAMENY A LITERATURA

I. Prameny

1. Díla J. A. Komenského v originále a v překladech

- Komenský: *Atrium* – Komenský, J. A.: *Latinae linguae Atrium, rerum historiam elegantiori exornatam stylo exhibens. ODO II.* (Ed. phototypica.) Nakladatelství ČSAV, Praha 1957, sl. 540–718.
- Komenský: *Consultatio I, II* – Komenský, J. A.: *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica I, II.* Červenka, J. – Miškovská-Kozáková, V. T. (ed.). Nakladatelství ČSAV, Praha 1966.
- Komenský: *Continuatio admonitionis* – Komenský, J. A.: *Continuatio admonitionis fraternae ad S. Maresium. Comenius' Självbiografi. Comenius about himself.* (Facsimile.). Blekastad, M. (ed.). Stockholm 1975, s. 209–264.
- Komenský: *Cosmographia* – Komenský, J. A.: *Cosmographiae compendium.* Nováková J. (ed., koment.). *DJAK 12.* Academia, Praha 1978, s. 41–68.
- Komenský: *Diatyposis* – Komenský, J. A.: *Pansophiae diatyposis.* Nováková, J. (ed.). *DJAK 14.* Academia, Praha 1974, s. 171–278.
- Komenský: *Didactica* – Komenský, J. A.: *Didactica magna.* Balík, V. (ed.). Kyrálová, M. – Sousedík, S. (koment.). *DJAK 15/I.* Academia, Praha 1986, s. 45–209, 438–470.
- Komenský: *Dilucidatio* – Komenský, J. A.: *Conatum pansophicorum dilucidatio.* Nováková, J. (ed., koment., isag.) – Sousedík, S. (koment., isag.). *DJAK 15/II.* Academia, Praha 1989, s. 55–79, 402–407, 420–421.
- Komenský: *Lexicon pans.* – Komenský, J. A.: *Liber librorum ceu bibliotheca portatilis, hoc est Lexicon reale pansophicum. De rerum humanarum emendatione consultatio catholica II.* Červen-

- ka, J. – Miškovská-Kozáková, V. T. (ed.). Nakladatelství ČSAV, Praha 1966, s. 437–681, sl. 810–1275.
- Komenský: *Moudrost – Komenský, J. A.: Adagiorum Bohemicorum farrago. Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům.* Svejtkovský, F. (ed.). *DJAK 1.* Academia, Praha 1969, s. 267–389.
- Komenský: *OPI, II, III – Komenský, J. A.: Obecná porada o nápravě věci lidských I, II, III.* Svoboda, Praha 1992.
- Komenský: *Panegyricus – Komenský, J. A.: Panegyricus Carolo Gustavo.* Kyrálová, M. – Nováková, J. (ed.). *DJAK 13.* Academia, Praha 1974, s. 69–94.
- Komenský: *Panegyrik – Komenský, J. A.: Panegyrik věnovaný Karlu Gustavovi.* Klosová M. – Bažil, M. (překl.). In: Urbánek, V. – Řezníková, L. (ed.): *Mezi Baltem a Uhrami. Sborník k počtě Marty Bečkové.* Filosofia, Praha 2006, s. 254–280.
- Komenský: *Panorthosia, OP III – Komenský, J. A.: Panorthosia.* Hendrich, J. (překl.) – Beneš, J. (revize překl.) – Čapková, D. (koment.). *OP III.* Svoboda, Praha 1992, s. 253–461.
- Komenský: *Pansophia Christ. – Komenský, J. A.: Pansophiae Christianae liber III.* Nováková, J. (ed.). *DJAK 14.* Academia, Praha 1974, s. 49–88.
- Komenský: *Physica – Komenský, J. A.: Physicae ad lumen divinum reformandae synopsis.* Steiner, M. (ed., koment., isag.) – Kyrálová, M. (koment.) – Sousedík, S. (koment., isag.). *DJAK 12.* Academia, Praha 1978, s. 69–175, s. 213–256b.
- Komenský: *Porada – Komenský, J. A.: Porada o sepsání knihy Pansofia.* Steiner, M. (překl.) – Čapková, D. (koment.). *OP I.* Svoboda, Praha 1992, 241–265.
- Komenský: *Prima philosophia – Komenský, J. A.: Prima philosophia.* Balík, V. (ed.). *DJAK 18.* Academia, Praha 1974, s. 11–28.
- Komenský: *Prodromus – Komenský, J. A.: Pansophiae praeludium.* Nováková, J. (ed., koment., isag.) – Sousedík, S. (koment., isag.). *DJAK 15/II.* Academia, Praha 1989, s. 7–53, 402–407, 412–420.
- Komenský: „První filosofie“ – Komenský, J. A.: „První filosofie“. Klosová, M. (překl.) – Schifferová, V. (koment.). *Filosofický časopis* 40, 1992, 1, s. 105–133.
- Komenský: *Přehled fyziky – Komenský, J. A.: Přehled fyziky.* Červenka, J. (překl.). *VSK V,* SPN, Praha 1968, s. 81–182.
- Komenský: *Svět duchovní, OP II – Komenský, J. A.: Svět duchov-*

- ni.* Hejlek, J. – Procházková, E. (překl.) – Flossová, R. (koment.). *OP II.* Svoboda, Praha 1992, s. 265–427.
- Komenský: *Svět lidské dovednosti, OP II – Komenský, J. A.: Svět lidské dovednosti.* Červenka, J. (překl.) – Steiner, M. (úpr. rukopisného překl., překl.) – Klosová, M. (překl., koment.) – Horský, Z. (překl., koment.). *OP II.* Svoboda, Praha 1992, s. 9–181.
- Komenský: *Svět materiální, OP I. – Komenský, J. A.: Svět materiální.* Klosová, M. (překl.) – Hendrich, J. (použití překl.) – Kyrálová, M. (koment.). *OP I.* Svoboda, Praha 1992, s. 395–558.
- Komenský: *Svět možný, OPI – Komenský, J. A.: Svět možný.* Červenka, J. (překl., koment.). *OP I.* Svoboda, Praha 1992, s. 267–314.
- Komenský: *Svět pravzorový, OP I – Komenský, J. A.: Svět pravzorový.* Červenka, J. (překl.). *OP I.* Svoboda, Praha 1992, s. 315–367.
- Komenský: *Velká didaktika – Komenský, J. A.: Velká didaktika.* Vidmanová-Růžičková, S. (překl.). *VSK I.* SPN, Praha 1958, s. 41–281.
- Komenský: *Vlastní životopis – Komenský, J. A.: Vlastní životopis.* Hendrich, J. (překl.). *VSK VIII.* SPN, Praha 1975, s. 114–176.

2. Ostatní vydané a přeložené prameny

- Alsted: *Encyclopaedia – Alsted, J. H.: Encyclopaedia septem tomis distincta I.* Herbornae 1630
- Aristotelés: *Categoriae – Aristotle: The Categories.* Goold, G. P. (ed.). 7. vyd., Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – William Heinemann, London 1968.
- Aristotelés: *De caelo – Aristotle: On the Heavens.* Goold, G. P. (ed.). 6. vyd., Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – William Heinemann, London 1986.
- Aristotelés: *Fyzika – Aristoteles: Fysika.* Kříž, A. (překl.). Rezek, Praha 1996.
- Aristotelés: *Kategorie – Aristoteles: Kategorie.* Kříž, A. (překl.). Nakladatelství ČSAV, Praha 1958.
- Aristotelés: *Metafyzika – Aristoteles: Metafysika.* Kříž, A. (překl.). Rezek, Praha 2003.
- Aristotelés: *Metaphysica – Aristotle: Metaphysics.* Ross, W. D. (ed.). Oxford University Press 1924. Special edition for Sandpiper Book Ltd. 1997.

- Aristotelés: *Physica* – Aristotle: *The Physics*. Goold, G. P. (ed.). 6. vyd., Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – William Heinemann, London 1966.
- Aurelius Augustinus: *Confessiones* – Aurelius Augustinus: *Confessionum libri XIII*. Verheijen, L. (ed.). CChr.SL 27. 2. vyd., Brepols, Turnhout 1990.
- Aurelius Augustinus: *Contra Academicos* – Aurelius Augustinus: *Contra Academicos libri tres*. Green, W. M. (ed.). CChr.SL 29. Brepols, Turnhout 1970, s. 1–61.
- Aurelius Augustinus: *De doctrina* – Aurelius Augustinus: *De doctrina Christiana*. Martin, Io. (ed.). CChr.SL 32. Brepols, Turnhout 1962, s. 1–167.
- Aurelius Augustinus: *De religione*. – Aurelius Augustinus: *De vera religione*. Daur, K.-D. (ed.). CChr.SL 32. Brepols, Turnhout 1962, s. 187–260.
- Aurelius Augustinus: *Vyznání* – Aurelius Augustinus: *Vyznání*. Levý, M. (překl.) – Kaláb, M. (úpr.). Kalich, Praha 1990.
- Aurelius Augustinus: *Vzdělanost* – Aurelius Augustinus: *Křesťanská vzdělanost*. Nechutová, J. (překl., koment.). Vyšehrad, Praha 2004.
- Bacon: *Nové Organon*. – Bacon, F.: *Nové Organon*. Zůna, M. – Sobotka, M. (překl.). Svoboda, Praha 1990.
- Bacon: *Novum Organon* – Bacon, F.: *The Works of Francis Bacon I*. Spedding, J. – Robert, R. E. – Heath, D. D. (ed. London 1858). Facsimile. Stuttgart – Bad Cannstatt 1963, s. 125–365.
- Bellarinus: *Praxis* – Bellarinus, J.: *Praxis scientiarum*. Mediolanum 1606.
- Bezold: *De fund.* – Bezold, Ch.: *De verae philosophiae fundamento. Politicae doctrinae, Institutionum iuris..., Rerum ab orbe condito gestarum synopsis. Iuncta disertatione De verae philosophiae fundamento*. Argentinae 1623.
- Bible – Bible. Bible kralická. Český ekumenický překlad. Česká biblická společnost, Praha 2008.
- Bidlo: *Nekrologium* – Bidlo, J. (ed.): *Nekrologium polské větve Jednoty Bratrské. Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná*, 1897, s. 1–40.
- Blekastad: *Unbekannte Briefe* – Blekastad, M. (ed.): *Unbekannte Briefe des Comenius und seiner Freunde 1641–1661*. Kastellaun 1976.
- Bright: *Scribonius* – Bright, T.: *Guilielmi Adolphi Scribonii Physi-*

- ca et sphaerica doctrina... Timothei Brighti Cantabrigiensis... animadversionibus illustrata*. Francofurti 1593.
- Cicero: *Academica* – Cicero, M. Tullius: *Academicorum reliquiae cum Lucullo*. Plasberg, O. (ed.). 2. vyd. B. G. Teubner, Stuttgart–Leipzig 1996.
- Cicero: *De domo sua* – Cicero, M. Tullius: *De domo sua. Orationes post reditum*. Maslowski, T. (ed.). 1. vyd., B. G. Teubner, Leipzig 1981, s. 33–89.
- Cicero: *De officiis* – Cicero, M. Tullius: *De officiis*. Atzert, C. O. (ed.). 3. vyd., B. G. Teubner, Leipzig 1958.
- Cicero: *O povinnostech* – Cicero, M. Tullius: *O povinnostech*. Ludvíkovský, J. (překl.). Svoboda, Praha 1970.
- Cicero: *Obhajoba* – Cicero, M. Tullius: *Obhajoba Milona. Tribuni výmluvnosti*. Bahník, V. (překl.). Svoboda, Praha 1974.
- Cicero: *Philippicae* – Cicero, M. Tullius: *In M. Antonium orationes Philippicae XIV*. Fedel, P. (ed.). B. G. Teubner, Leipzig 1982.
- Cicero: *Pro Milone* – Cicero, M. Tullius: *Pro T. Annio Milone. M. Tulli Ciceronis orationes*. Müller, C. F. W. (ed.). B. G. Teubner, Leipzig 1909.
- Cicero: *Timaeus* – Cicero, M. Tullius: *De divinatione. De fato. Timaeus*. Giomini, R. (ed.). 1. vyd. B. G. Teubner, Leipzig 1975, s. 117–228.
- Cicero: *Tusculanae disputationes* – Cicero, M. Tullius: *Tusculanarum disputationum libri quinque*. Mueller, C. F. W. (ed.). B. G. Teubner, Lipsiae 1904.
- Cicero: *Tuskulské hovory* – Cicero, M. Tullius: *Tuskulské hovory*. Bahník, V. (překl.). Svoboda, Praha 1976.
- Copernicus: *Revolutiones* – Copernicus, N.: *De revolutionibus orbium coelestium*. Basileae 1566. Horský, Z. (ed.). Cimelia Bohemica XVI. Pragopress, Praha 1971.
- Diogenés Laërtios: *Vitae* – Diogenes Laertius: *Vitae philosophorum I*. Marcovich M. (ed.). 1. vyd., B. G. Teubner, Stuttgart–Leipzig, 1999.
- Diogenés Laërtios: *Životy* – Diogenés Laërtios: *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Kolář, A. (překl.). Nakladatelství ČSAV, Praha 1964.
- Ennius: *Fragm.* – Ennius: *Ennianae poesis reliquiae*. Vahlen, Io. (ed.). B. G. Teubner, Leipzig 1928.
- Fulgentius Ruspensis: *Ad Monimum* – Fulgentius Ruspensis: *Ad*

- Monimum libri III. Fraipont, J.: (ed.). *CChr.SL 91*, Brepols, Turnhout 1968, s. 1–64.
- Galénos: *Medicamenta* – Galenos: *De compositione medicamentorum localium. Omnia opera V*. Basileae 1542.
- Galénos: *Partes* – Galenos: *De usu partium corporis humani. Omnia opera I*. Basileae 1542.
- Galilei: *Nuncius* – Galiei, G.: *Sidereus nuncius*. Francofurti 1610.
- Hartlib: *Předmluvy* – Hartlib, S.: *Pansophiae praeludii praefationes Hartlibianae*. Nováková, J. (ed.). *DJAK 15/II*, s. 407–411.
- Hippokratés: *Aforismy* – Hippokratés: *Hippokratovy aforismy*. Schrutz, O. (překl.). Nákladem vlastním, Praha 1899.
- Hippokratés: *Aphorismi* – Hippocrates: *Aphorisms*. Page, T. E. (ed.). 3. vyd., Harvard University Press Cambridge, Massachusetts – William Heinemann, London 1953, s. 98–221.
- Horatius: *Carmina* – Horatius Flaccus, Q.: *Opera*. Klingner F. (ed.). 6. vyd., B. G. Teubner, Leipzig 1982, s. 240–293.
- Horatius: *Epistulae* – Horatius Flaccus, Q.: *Opera*. Klingner F. (ed.). 6. vyd., B. G. Teubner, Leipzig 1982, s. 1–135.
- Horatius: *Listy* – Horatius Flaccus, Q.: *Listy. Vavřín a réva*. Mertlík, R. (překl.). Odeon, Praha 1972, s. 223–285.
- Horatius: *Ódy* – Horatius Flaccus, Q.: *Ódy. Vavřín a réva*. Pokorný, J. (překl.). Odeon, Praha 1972, s. 19–129.
- Isidorus: *Etymologiae* – Isidorus: *Etymologiarum sive Originum libri XXI*. Lindsay, W. M. (ed.). Oxford – New York 1911.
- Iuvenalis: *Satiry* – Iuvenalis, D. Iunius: *Satiry*. Vysoký, Z. K. (překl.). Svoboda, Praha 1972.
- Iuvenalis: *Saturae* – Iuvenalis, D. Iunius: *Satirarum libri quinque*. Hermann, C. F. (ed.). B. G. Teubner, Leipzig 1926.
- Janovka: *Klíč* – Janovka, T. B.: *Klíč k pokladu velikého umění hudebního*. Matl, J. (ed., překl., koment.) – Pospíšil, M. – Sehnal, J. (spolupráce). KLP, Praha 2006.
- Josephus Flavius: *Contra Apionem* – Iosephus Flavius: *Kata Apionos. Opera omnia VI*. Naber, S. A. (ed.). B. G. Teubner, Leipzig 1906, s. 187–290.
- Kepler: *Sen* – Kepler, J.: *Sen neboli Měsíční astronomie*. Hadravová, A. – Hadrava, P. (překl.). Paseka – Národní technické muzeum, Praha 2004.
- Kvačala: *Analecta* – Kvačala, J. (ed.): *Analecta Comeniana. Typis Wattiesenianis, Iurievi 1909*.

- Kvačala: *Korrespondence I, II* – Kvačala, J. (ed.): *Korrespondence J. A. Komenského. Česká Akademie císaře Františka Josefa*, Praha 1898 (I), Praha 1902 (II).
- Livius: *Ab urbe condita* – Livius, T.: *Ab urbe condita libri I*. Müller, M. (ed.). B. G. Teubner, Leipzig 1902.
- Livius: *Dějiny* – Livius, T.: *Dějiny I*. Kucharský, P. – Vránek, Č. (překl.). Svoboda, Praha 1979.
- Lucretius: *De natura* – Lucretius Carus, T.: *De rerum natura libri VI*. Martin, Io. (ed.). 5. vyd., B. G. Teubner, Leipzig 1969.
- Lucretius: *O přírodě* – Lucretius Carus, T.: *O přírodě*. Nováková, J. (překl.). Svoboda, Praha 1971.
- Manilius: *Astronomica* – Manilius, M.: *Astronomica*. Gould, G. P. (ed.). 1. vyd., B. G. Teubner, Leipzig 1985.
- Melanchthon: *Epistulae* – Melanchthon, P.: *Epistulae IX. Corpus reformatorum V*. Bretschneider, C. G. (ed.). Halle 1838.
- Ovidius: *Amores* – Ovidius Naso, P.: *Amores. Carmina amatoria*. Ramírez de Verger, A. (ed.). K. G. Saur, München–Leipzig 2003, s. 1–140.
- Ovidius: *Ars amatoria* – Ovidius Naso, P.: *Ars amatoria. Carmina amatoria*. Ramírez de Verger, A. (ed.). K. G. Saur, München–Leipzig 2003, s. 150–262.
- Ovidius: *Ex Ponto* – Ovidius Naso, P.: *Ex Ponto libri quattuor*. Richmond, J. A. (ed.). 1. vyd., B. G. Teubner, Leipzig 1990.
- Ovidius: *Lásky* – Ovidius Naso, P.: *Lásky*. Mertlík, R. (překl.). *O lásce a milování*. Svoboda, Praha 1990, s. 29–114.
- Ovidius: *Listy* – Ovidius Naso, P.: *Listy z Pontu*. Mertlík, R. (překl.). *Verše z vyhnanství*. Odeon, Praha 1985, s. 157–271.
- Ovidius: *Umění milovat* – Ovidius Naso, P.: *Umění milovat*. Mertlík, R. (překl.). *O lásce a milování*. Svoboda, Praha 1990, s. 263–346.
- Patera: *Korespondence* – Patera, A. (ed.): *J. A. Komenského korespondence*. Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1892.
- Platón: *Timaios* – Platón: *Timaeus et Critias*. Hermann, C. Fr. (ed.). B. G. Teubner, Leipzig 1906, s. 319–406.
- Platón: *Timaios, čes.* – Platón: *Timaios. Platónovy spisy IV*. Novotný, F. (překl.). OIKOYMHNH, Praha 2003, s. 379–454.
- Plinius Maior: *Naturalis historia* – Plinius Secundus, C.: *Naturalis historiae libri XXXVII, I*. Mayhoff, C. (ed.). 2. vyd., B. G. Teubner, Stuttgart 1967.

- Plinius Minor: *Epistulae* – Plinius Caecilius Secundus, C.: *Epistularum libri novem*. Schuster, M. (ed.). 2. vyd., B. G. Teubner, Leipzig 1952.
- Plinius Mladší: *Dopisy* – Plinius Caecilius Secundus, C.: *Dopisy*. Vidman, L. (překl.). Svoboda, Praha 1988.
- Publilius Syrus: *Myšlenky* – Publilius Syrus: *Myšlenky*. Vysoký, Z. K. (překl.). Vladimír Žikeš, Praha 1946.
- Publilius Syrus: *Sententiae* – Publilius Syrus: *Sententiae. Minor Latin Poets I*. Goold, G. P. (ed.). 2. vyd., Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – William Heinemann, London 1982, s. 15–111.
- Seneca: *Další listy* – Seneca, L. Annaeus: *Další listy Lucilioví*. Bahník, V. (překl.). 1. vyd., Svoboda, Praha 1984.
- Seneca: *De beneficiis* – Seneca, L. Annaeus: *De beneficiis libri VII*. Hossius, Ca. (ed.). 2. vyd., B. G. Teubner, Leipzig 1914.
- Seneca: *Epistulae* – Seneca, L. Annaeus: *Ad Lucilium epistulae morales I*. Goold, G. P. (ed.). 8. vyd., Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London 1989.
- Seneca: *O dobrodiních* – Seneca, L. Annaeus: *O dobrodiních*. Bahník, V. (překl.). 1. vyd., Svoboda, Praha 1991.
- Seneca: *Výbor* – Seneca, L. Annaeus: *Výbor z listů Lucilioví*. Ryba, B. (překl.). 2. vyd., Svoboda, Praha 1987.
- Tertullianus: *Adversus Valentinianos* – Tertullianus, Q. Septimius Florens: *Adversus Valentinianos. Tertulliani opera II. CChr.SL 2*. Kroymann., E. (ed.). Brepols, Turnhout 1956, s. 751–778.
- Varro: *De lingua* – Varro Reatinus, M. Terentius: *On the Latin language I*. Goold, G. P. (ed.). 5. vyd., Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – William Heinemann, London 1977.
- Vergilius: *Georgica* – Vergilius Maro, P.: *Georgics, Eclogues, Aeneid I–VI*. Goold, G. P. (ed.). 6. vyd. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – William Heinemann, London 1986.
- Vergilius: *Zpěvy rolnické* – Vergilius Maro, P.: *Zpěvy rolnické. Písňe pastvin a lesů*. Vaňorný, O. (překl.). Svoboda, Praha 1977, s. 241–332.
- Vulgata* – *Biblia sacra iuxta vulgatam editionem*. 3. vyd., Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1983.
- Walther, *Proverbia* – Walther, H. (ed.): *Proverbia sententiaeque Latinitatis medi aevi*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, II/1 1963; II/3 1965; II/5 1967.

Wengerscius: *Slavonia* – Wengerscius, A: *Libri quattuor Slavoniae reformatae*. (Ed. phototypica.) Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa 1973.

II. Literatura

- Balík: *Citáty* – Balík, V.: *Citáty z raně církevních otců v díle J. A. Komenského*. In: *Komenský a patristika*. 26. Mezinárodní komeniologické kolokvium, Uherský Brod 17.–18. 10. 2007. *Studia Comeniana et historica* 37, 2007, 77–78, s. 15–31.
- Bečková: *Ariáni* – Bečková, M.: *Ariáni, antitrinitáři, Polští bratři, sociniáni, unitáři*. In: *Komenský a předchůdci osvícenství. Sborník referátů z XIV. mezinárodního komeniologického kolokvia konaného ve dnech 15.–17. září 1987 v Uherském Brodě*. *Studia Comeniana et historica* 19, 1989, č. 37, s. 11–20.
- Blair: „Mosaic Physics“ – Blair, A.: „Mosaic Physics and the Search for a Pious Natural Philosophy in the Late Renaissance“. *Isis* 91, 2000, 1, s. 32–58.
- Blekastad: *Comenius* – Blekastad, M.: *Comenius*. Universitetsforlaget Oslo – Academia, Praha 1969.
- Čapková – Pavlíková: „Nález“ – Čapková, D. – Pavlíková, D.: „Nález prvního vydání Komenského spisu *Conatuum pansophicorum dilucidatio*“. *Studia Comeniana et historica* 23, 1993, 50, s. 26–34.
- Červenka: „Panaugia“ – Červenka, J.: „Die Panaugia (die Vergleichung der zwei gleichnamigen Schriften von Patrizzi und Comenius)“. *Archiv pro bádání o životě a díle J. A. Komenského* 21, 1962, 2, s. 152–159.
- Dworzaczkowa: *Bracia* – Dworzaczkowa, J.: *Bracia czescy w Wielkopolsce w XVI i XVII wieku*. Wydawnictwo naukowe Semper, Warszawa 1997.
- Ernout – Meillet: *Dictionnaire étymologique* – Ernout, A. – Meillet, A.: *Dictionnaire étymologique de la langue Latine*. Librairie C. Klincksiek, Paris 1959.
- Fine: *Ideas* – Fine, G.: *On Ideas*. 2. vyd., Oxford University Press, Oxford 1995.
- Headley: *Campanella* – Headley, J. M.: *Tomasso Campanella and the Transformation of the World*. Princeton University Press, Princeton 1997.

- Hendrich: „Comeniana“ – Hendrich, J.: „Comeniana“. *Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-filologická*. 1950, č. 7. Královská česká společnost nauk, Praha 1951, s. 1–28.
- Hotson: *Instauration* – Hotson, H.: *The Instauration of the Image of God in Man: Humanist Anthropology, Encyclopaedic Pedagogy, Baconianism and Universal Reform*. In: *The practice of Reform in Health, Medicine, and Science, 1500–2000*. Pelling, M. – Mandelbrote, S. (ed.). Ahgate, Aldershot 2005, s. 1–21.
- Chlup: *Studie* – Chlup, R.: *Corpus Hermeticum*. Chlup, R. (překl., koment. úvod. studie), Herrmann a synové, Praha 2007, s. 11–144.
- Klosová: *Broniewski* – Klosová, M.: *Pansophiae prodromus a Broniewského kritika Komenského názorů*. In: Sitarska, B. – Mnich, R. (ed.): *Studia Comeniana Sedlcensia, tom III. Jan Amos Komenskí w kontekście kultury i historii europejskiej XVII wieku*. Wydawnictwo Akademii Podlaskiej Siedlce, v tisku.
- Kyralová: *K vývoji* – Kyralová, M.: *K vývoji vztahů mezi J. A. Komenským a J. V. Andreaem*. In: *Erasmus Rotterdamský, Johann Valentin Andreae a Jan Amos Komenský. XIII. komeniologické kolokvium, Uherský Brod 16.–18. září 1986. Studia Comeniana et historica* 18, 1988, 35, s. 151–159.
- LTK – Rahner, K. Höfer J. (ed.): *Lexikon für theologie und Kirche VIII*. Herder, Freiburg im Breisgau 1963.
- Mištinová: „Janua“ – Mištinová, A.: „The Janua lingvarum reserata of Jan Amos Comenius and the Ianua linguarum of William Bathe“. *Acta Comeniana* 14, 2000, s. 53–86.
- Nováková: *¼ století* – Nováková: *¼ století nad Komenským*. Kalich, Praha 1990.
- Nováková: *Antika* – Nováková, J.: *Antika v díle J. A. Komenského*. In: *Antika a česká kultura*. Academia, Praha 1978, s. 262–276.
- Nováková: „Citátová nedorozumění“ – Nováková, J.: „Citátová nedorozumění“. *Zprávy Jednoty klasických filologů*, 7, 1965, 2, s. 105–108.
- Nováková: „Clamores“ – Nováková, J.: „Antika v Komenského Clamores Eliae“. *Listy filologické* 100, 1977, 3, s. 155–161.
- Nováková: *In Praecognita* – Nováková, J.: *In Praecognita pansophica isagoge*. DJAK 14, 1974, s. 89–93.
- Nováková: „Interpretace“ – Nováková, J.: „Několik poznámek k interpretaci spisů J. A. Komenského“. *Strahovská knihovna* 5–6,

- 1970–1971. Památník národního písemnictví, Praha 1970–71, s. 383–391.
- Nováková: „Názory“ – Nováková, J.: „Sociálně politické názory a tužby Komenského v Clamores Eliae (1665–1670)“. *Studia Comeniana et historica* 7, 1977, 16, s. 47–62.
- Nováková – Sousedík: *In Prael. com.* – Nováková, J. – Sousedík, S.: *In Pansophiae praeludium Dilucidationemque commentarius*. DJAK 15/II, Praha 1989, s. 412–421.
- Odložilík: „Pansofické studie“ – Odložilík, O.: „Z pansofických studií J. A. Komenského“. *Časopis Matice moravské* 52, 1928, s. 125–198.
- Ogonowski: *Sozinianismus* – Ogonowski, Zbigniew: *Der Sozinianismus. Die Philosophie des 17. Jahrhunderts 4/2. Das Heilige Römische Reich Deutscher Nation., Nord- und Ostmitteleuropa*. Holzhey, H. – Schmidt-Biggemann, W. – Mudroch, V. (ed.). Schwabe, Basel 2001, s. 1279–1282.
- Patočka: *Myšlenky* – Patočka, J.: *Základní filosofické myšlenky J. A. Komenského v souvislosti se základy jeho soustavného vychovatelství (1957)*. Jan Patočka: *Komeniologické studie I*. Schifferová, V. (ed.). OIKOYMENH, Praha 1977, s. 258–283.
- RML – Gurlit, W. – Engelbrecht, H. H. (ed.): *Riemann Musik Lexikon. Sachteil*. 12. vyd., Schott's Söhne, Mainz 1967.
- Röd: *NF I.* – Röd, W.: *Novověká filosofie I*. OIKOYMENH, Praha 2001.
- Schadel: *Einleitung* – Comenius, J. A.: *Pforte der Dinge, Janua rerum*. Schadel, E. (ed., překl., koment., úvod). Felix Meiner, Hamburg 1989, s. IX–LXXXIII.
- Souček: „Archiv“ – Souček, J.: „Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského, sešit 4, březen 1914 (recenze)“. *Časopis Matice moravské* 38, 1914, s. 461–477.
- Souček: „Dilucidace“ – Souček, S.: „Ke Komenského Dilucidaci“. *Časopis Matice moravské* 48, 1924, s. 136–145.
- Sousedík: „Filosofie“ – Sousedík, S.: „Komenského filosofie v souvislostech myšlenkového vývoje doby“. *Studia Comeniana et historica* 4, 1974, 8–9, s. 15–38.
- Sousedík: „Philosophie“ – Sousedík, S.: „J. A. Komenský und die Philosophie in den Böhmischen Ländern im 17. Jahrhundert“. *Acta Comeniana* 6, Praha 1985, s. 37–44.

- Sousedik: „Utopie“ – Sousedik, S.: „Místo Komenského Obecné porady v dějinách novověkých utopii“. *Filosofický časopis* 40, 1992, 1, s. 51–56.
- Sousedik – Steiner: *In Physicam* – Sousedik, S. – Steiner, M. In *Physicae synopsis ac Addenda isagoge*. *DJAK* 12, s. 213–219.
- Steiner: „Changes“ – Steiner, M.: „Janua lingvarum: Changes and Development of a Textbook“. *Acta Comeniana* 20–21, Praha 2007, s. 177–182.
- Steiner: *In Januam* – Steiner, M.: *In Januam lingvarum isagoge*. *DJAK* 15/1, s. 482–489.
- Turnbull: *HDC* – Turnbull, G. H.: *Hartlib, Dury and Comenius*. University Press of Liverpool, London 1947.
- van de Ven – Bos: „Se Nihil Daturum“ – van de Ven, J. – Bos, E.-J.: „Se Nihil Daturum – Descartes's Unpublished Judgement of Comenius's *Pansophiae Prodomus* (1639).“ *British Journal for the History of Philosophy* 12, 3, 2004, s. 369–386.
- Wehrli: *Peripatos* – Wehrli, F.: *Der Peripatos bis zum Beginn der römischen Kaiserzeit*. Flashar, H. (ed.): *Grundriss der geschichte der Philosophie, begründet von Friedrich Ueberweg*. *Die Philosophie der Antike* 3. Schwabe und AG, Basel–Stuttgart 1983, s. 459–599.

SUMMARY

The book contains scholarly translations of two important writings by Comenius. The first of them, *Předehra pansofie* (in the original *Pansophiae praeludium*; first published Oxford 1637, second edition London 1639, last authorised publication Amsterdam 1657) presented a plan for the reform of schools and education to the western European scholarly public. Comenius considered pansophia, both a method and a versatile textbook, practical and concise, as the chief means of this reform. Thanks to pansophia, all the necessary learning of the world could be briefly summed up in one whole. For Comenius, the aim of the knowledge acquired by pansophia was clear: with an understanding of the created world, people would be in a better position to know God and adhere to him. The second work published, *Objasnění pansofických pokusů* (in the original *Conatuum Comenianorum dilucidatio*, first published Leszno 1638, second edition London 1639, last authorised edition Amsterdam 1657) is in fact a reaction to criticism of Comenius by the secular senior of the *Unity of Brethren* Hieronymus Broniewski. His fifty observations were probably published in the autumn of 1638; as a consequence of the publication Comenius had to defend himself at a synod of the *Unity of Brethren* which took place in March 1639 and where the whole matter ended amicably

for him. The basic outline of the all-embracing, all-corrective plan which Comenius developed more fully in his *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* appeared already in the *Pansophiae praeludium* – and still more clearly in the *Conatuum Comenianorum dilucidatio*. The two works published here come with a comprehensive subject commentary and a foreword devoted to the genesis of both works and their fate in the seventeenth century.

REJSTŘÍK

- Aconzio, Giacomo (Jacobus Acontius) 43, 163
 Afrika 170
 Ageus (Prorok) 108
 Albert Veliký 164
 Aldershot 192
 Alexandrie 172
 Alsted, Johann Heinrich 22, 132, 176, 177, 185
 Ambrogini, Angelo (Politianus) 176
 Amónovci 74, 169
 Amsterdam (Amsterdam) 25, 114, 174, 195
 Andreae, Johann Valentin 93, 172, 192
 Anglie 10, 17, 29, 113, 160
 Antonius, Marcus 187
 Apion 40, 162, 188
 Apoštol viz Pavel
 Arabové 75
 Argentina viz Strassburg
 Archimédés 68
 Aristotelés ze Stageiry (Aristoteles, Aristotle, Filosof) 32, 52, 74, 76, 126, 136, 161, 163, 164, 169–171, 173, 176, 185, 186
 Arkesiláos 162
 de Arriaga, Rodrigo 164
 Atzert, C. O. 187
 Aurelius Augustinus (Augustinus) 101, 125, 136, 158, 169, 172, 173, 176, 178, 186
 Bacon, Francis, Lord of Verulam (Verulamský) 11, 68, 72, 77, 88, 93, 164, 166–168, 170–173, 176, 186
 Bad Canstatt 186
 Bahník, Václav 187, 190
 Balík, Vojtěch 174, 184, 191
 Balt 184
 Báruk 118
 Basilej (Basel, Basilea) 163, 187, 188, 193, 194
 Básník viz Lucretius Carus, Titus; Manilius, Marcus; Ovidius Naso, Publius
 Bathe, William 175, 192
 Bažil, Martin 184
 Bečková, Marta 27, 158, 184, 191
 Bellarini, Giovanni (Johannes Bellarinus) 126, 176, 186
 Benedikt, Samuel 160
 Beneš, Jiří 184
 Bezold, Christoph 102, 173, 186
 Bidlo, Jaroslav 158, 186

Blair, Ann 159, 191
 Blatný Potok viz Sárospatak
 Blekastad, Milada 157, 158,
 160, 168, 183, 186, 191
 Bos, Erik-Jan 160, 194
 Bretschneider, C. G. 189
 Bright, Timothy 95, 173, 186
 Brno 25
 Broniewski, Hieronym 12-17,
 19-21, 159, 162, 163, 170,
 175, 192, 195
 Caecilius viz Frey, Ianus
 Caecilius
 Calovius, Abraham 174
 Cambridge 173
 Cambridge, Massachusetts 185,
 186, 188, 190
 Camerarius, Joachim 167
 Campanella, Tomasso 52, 93,
 165, 166, 173, 191
 Carolus Gustavus viz Karel
 Gustav
 Cicero, Marcus Tullius 32, 72,
 129, 161, 162, 177, 178, 187
 Comenius, Johannes Amos viz
 Komenský, Jan Amos
 Copernicus, Nicolaus viz
 Kopernik, Mikołaj
 Čapková, Dagmar 159, 184, 191
 Červenka, Jaromír 25, 177,
 183-185, 191
 Češi 184
 Daur, K.-D. 186
 David 128, 131, 135, 138, 149
 Démokritos 162
 Descartes, René 22, 23, 160,
 174, 194
 Dębnice 158
 Diogenés Laértios (Diogenes
 Laértius) 162, 165, 178, 187
 Dolejš, Petr 27
 Dury, John 175
 Dworzaczkowa, Jolanta 158,
 191
 Egypt 168, 169
 Egypt'áné 74, 147
 Elífaz 72, 168
 Elihu 72, 168
 Elijáš 124, 176
 Engelbrecht, Hans Heinrich
 193
 Ennius, Quintus 128, 177, 187
 Epiktétos 72, 168
 Erasmus Rotterdamský 192
 Erastus, Daniel 160
 Ernout, Alfred 177, 191
 Eukleidés 68, 89, 172
 Evropa 10
 Ezechiel 19, 20, 23, 138, 139-
 141, 145, 151, 159
 Fedel, Paul 187
 Ferrara 177
 Filosof viz Aristotelés
 Fine, Gail 170, 191
 Flashar, Hellmut 194
 Florencie 176
 Flossová, Renata 185
 Fraipont, J. 188
 Frankfurt (Francofurtum) 187,
 188
 Freiburg im Breisgau 192
 Frey, Ianus Caecilius
 (Caecilius) 93, 172
 Fulgentius Ruspensis 78, 170,
 187

Galénos, Klaudios (Galenus)
 57, 83, 166, 170, 188
 Galiei, Galileo 52, 165, 166,
 188
 Gdaňsk 8
 Gibeóňané 74
 Giesen 172
 Gilbert, William 52, 165
 Giomini, Remo 187
 Glaum, Philipp 93, 172
 Goold, George P. 185, 186, 189,
 190
 Götingen 190
 Green, W. M. 186
 Grégoire, Pierre (Petrus
 Gregorius Tholosanus) 176
 Gurlit, Wilibald 193
 Gustav Adolf 42
 Haag 160
 Hadrava, Petr 27, 165, 166, 188
 Hadravová, Alena 27, 165, 166,
 188
 Halle 189
 Hamburk (Hamburg) 114, 168,
 175, 193
 Hartlib, Samuel (H. S.) 10, 13-
 18, 29, 114, 159, 160, 168,
 172, 174-176, 188
 Headley, John M. 191
 Heath, Douglas Denon 186
 Heidelberg 12, 172
 Hejlek, Jiří 185
 Helmstedt 163
 Helwig, Christoph 93, 172
 Hendrich, Josef 158, 159, 184,
 185, 192
 Herbert z Cherbury, Edward
 175
 Herborn (Herborna) 22, 176, 185
 Hermann, Carolus Fridericus
 188, 189
 Hermés Trismegistos 72, 168
 Hippokratés (Hippocrates) 38,
 162, 188
 Hoffmannová, Marta 27
 van Hogelande, Cornelis 23
 Holzhey, Helmut 193
 Horatius Flaccus, Quintus 32,
 161, 163, 167, 188
 Horský, Zdeněk 185, 187
 Hossius, Ca. 190
 Hotton, Goddofred 174
 Hotson, Howard 158, 192
 Höfer, J. 192
 Hübner, Joachim 10, 18, 159,
 174, 175
 Chlup, Radek 169, 192
 Chomutawa 158
 Choréb 176
 Ir 175
 Isidor ze Sevilly (Isidorus
 Hispalensis, Isidorus) 171,
 188
 Iurievum 188
 Iuvenalis, Decimus Iunius 178,
 188
 Izajáš 146
 Izrael 74, 118, 138, 169
 Izraelci 74, 147
 Jákob 118
 Janovka, Tomáš Baltazar 170,
 172, 188
 Jeruzalém 66, 108, 111, 147
 Jednota bratrská (Jednota, Unity
 of Brethern) 7, 9, 12, 14-16,
 18, 158, 186, 195

Jezábel 176
 Jób 41, 72, 168
 Jonston, Jan 9
 Jordanka 158
 Josephus Flavius (Iosephus Flavius) 40, 162, 188
 Judsko 147
 Jung, Joachim (Jungius) 13, 68, 168
 Jupiter (bůh) 32, 128
 Jupiter (planeta) 166
 Jurjevo viz Iurievum

 Kaláb, Metod 186
 Karel V. 168
 Karel Gustav (Carolus Gustavus)
 Karmin 158
 Kastellaun 186
 Kepler, Johannes 165, 188
 Klingner, Fridericus 188
 Klosová, Markéta 27, 184, 185, 192
 Kolář, Antonín 187
 Komenský, Jan Amos (Jan Amos Komeňski, Johannes Amos Comenius) 7–27, 113, 114, 157–179, 181, 183–186, 189, 191–195
 Kopernik, Mikołaj (Nicolaus Copernicus) 52, 165, 187
 Kroymann, Aem. 190
 Kříž, Antonín 185
 Kucharský, Pavel 189
 Kvačala, Ján 13, 158–160, 165, 174–176, 188, 189
 Kyrálová, Marie 173, 183–185, 192
 Kyrášek, Jiří 25
 Kýros 74

 Lapithové 57, 167
 Latinové 128
 Laurenberg, Peter (Lauremberg) 119, 132, 175–177
 Leszczyński, Bogusław 14
 Lešno (Leszno) 7, 8, 10, 15–17, 160, 174, 195
 Levý, Mikuláš 186
 Leyden 25, 160
 Libán 74
 Lindsay, W. M. 188
 Lipsko (Leipzig, Lipsia) 8, 114, 174, 187–190
 Litva 158
 Livius, Titus 177, 189
 Londýn (London) 16, 25, 165, 185, 186, 188, 190, 194, 195
 Lucilius 190
 Lucretius Carus, Titus 61, 128, 129, 167, 177, 189
 Ludvíkovský, Jaroslav 187
 Luther, Martin 167
 Lyon 176

 Mainz 193
 Malopolsko 158
 Mandelbrote, Scott 192
 Manilius, Marcus (Básník) 34, 161, 173, 189
 Marcovich, Miroslav 187
 Maresius, Samuel 183
 Martin, Iosephus 186, 189
 Maslowski, Tadeusz 187
 Matl, Jiří 27, 188
 Mayhoff, Carolus 189
 Mediolanum 186
 Meillet, Antoine 177, 191
 Melanchthon, Philipp (Schwarzerd) 65, 167, 189
 Mersenne, Marin 174

Mertlík, Rudolf 188, 189
 Měsíc 165, 166
 Micheáš 146
 Milán viz Mediolanum
 Milo, Titus Annius 129, 177, 187
 Miškovská-Kozáková, Vlasta Tat'ána 183, 184
 Mištinová, Anna 175, 192
 Mléčná dráha 166
 Mnich, Roman 192
 Mnichov viz München
 Mohuč viz Mainz
 Mojžíš 22, 62, 74, 130, 138, 147
 Monimus 78, 170, 187, 188
 Morava 7, 29
 Morian, Johann 174
 Mórija 139, 150
 Mueller viz Müller, C. F. W.
 Murdoch, Vilem 193
 Müller, C. F. W. (Mueller) 187
 Müller, M. 189
 München 189

 Naber, Samuel Adrian 188
 Náthan 138
 Nehemjáš 74
 Nechutová, Jana 186
 Německo 165
 New York 188
 Norimberk viz Nürnberg
 Nováková, Julie 25, 26, 159, 160, 164, 168–171, 173, 179, 183, 184, 188, 189, 192, 193
 Novotný, František 189
 Nürnberg 165

 Obrzycko 12
 Odložilik, Otakar 159, 193

 Ogonowski, Zbigniew 158, 193
 Orla 158
 Ormiński, Marcin (Martinus Orminius) 13, 16, 19, 21, 158
 Oslo 191
 Osiander, Andreas 165
 Ostroróg 158
 Ovidius Naso, Publius 29, 160, 166, 176, 189
 Oxford 10, 113, 121, 174, 185, 188, 191, 195

 Page, T. E. 188
 Paliurus, Pavel 8, 157
 Parmenidés z Eleje 52, 165, 166
 Paříž (Paris) 25, 114, 174, 191
 Patera, Adolf 157, 175, 189
 Patočka, Jan 160, 193
 Patrizzi, Francesco 177, 191
 Pavel z Tarsu (Apoštol) 58, 70, 97, 122, 137, 167, 176, 178
 Pavlíková, Děvana 159, 191
 Pelagius 158
 Pelištejci 74, 169
 Pell, John 174
 Pelling, Margaret 192
 Petr 103
 Plasberg, O. 187
 Platón 52, 161, 163, 164, 169, 170, 177, 189
 Plinius Caecilius Secundus Maior, Gaius (Plinius Starší) 103, 169, 173, 189
 Plinius Caecilius Secundus Minor, Gaius (Plinius Mladší) 169, 190
 Pokorný, Jindřich 188
 Politianus viz Ambrogini, Angelo

Polsko 7, 21, 113, 114
Pospíšil, Michael 188
Praha 25, 26, 182–194
Princeton 191
Procházková, Eva 185
Prorok viz Ageus
Prusko 158
Ptolemaios, Klaudios 164
Publilius Syrus 166, 190
Pythagorás ze Samu 89, 172

Rahner, Karl 192
de la Ramée, Pierre (Petrus
Ramus) 163
Ramírez de Verger, Antonio 189
Ramus, Petrus viz de la Ramée,
Pierre
Ratke, Wolfgang 93, 172
Reber, Joseph 25
Rhenius, Johannes (Rhein) 93,
172
Richmond, J. A. 189
Ritter, Stephan 93, 172
Robert, R. E. 186
Ross, W. D. 185
Rostock 175
Röd, Wolfgang 168, 193
Rulcius, Johann (Rülz) 174
Ruspe 170
Ryba, Bohumil 190

Řek 72
Řezníková, Lenka 184
Řím 162
Říman 72

S. H. viz Hartlib, Samuel
Salamanca 175
Sárospatak 8
Sas 68

Sasko 7
Scribonius, Guilielmus
Adolphus 96, 173, 186
Sehnal, Jiří 188
Seneca Minor, Lucius Annaeus
(Seneca Mladší) 32, 45, 47,
81, 127, 161–163, 170, 177,
190
Sheffield 13
Schadel, Erwin 173, 193
Schifferová, Věra 184, 193
Schmidt-Biggemann, Wilhelm
193
Schrutz, Ondřej 188
Schuster, M. 190
Schwarzerd viz Melanchthon,
Philipp
Siedlce 192
Sión 66, 131
Sírach (Sírachovec) 34, 145,
163
Sitarska, Barbara 192
Skoki 12
Slavonia 157, 158, 191
Slezsko 7
Sobotka, Milan 186
Sókratés 72, 137, 162, 168
Souček, Stanislav 13–15, 158,
159, 193
Sousedík, Stanislav 26, 159,
160, 162, 164, 174, 178, 183,
184, 193, 194
Spedding, James 186
Steiner, Martin 157, 174, 175,
184, 185, 192
Stockholm 183
Strassburg (Argentina) 186
Streso, Caspar 88, 172
Stuttgart 186, 187, 189, 190,
194

Svejkovský, František 184
Szlichtyng, Jan Jerzy 14

Šalomoun 32, 33, 61, 71, 74,
110, 130, 138, 139, 145,
149–151, 161, 168
Španělsko 118
Štrasburk viz Strassburg

Tantalos 57
Tasse, Johann-Adolph (Tassius)
114, 175
Telesio, Bernardo 165
Tertullianus, Quintus Septimius
Florens 83, 170, 190
Theophrastos 163
Thót 168
Tomáš Akvinský 164
Trója 65
Tübingen 173
Turnbull, George Henry 12–14,
158, 162, 163, 170, 174, 194
Turnhout 186, 188, 190

Ueberweg, Friedrich 194
Uherský Brod 191, 192
Uhry 184
Unity of Brethern viz Jednota
bratrská
Urbánek, Vladimír 27, 184

Vahlen, Ioannes 187
Vaňorný, Otmar 190
Varro Reatinus, Marcus

Terentius 177, 190
Varšava viz Warszawa
Velkopolsko (Wielkopolska)
158
van de Ven, Jeroen 160, 194
Vergilius Maro, Publius 167,
168, 190
Verheijen, Lucas 186
Verulamský viz Bacon, Francis
Vidman, Ladislav 190
Vidmanová-Růžičková,
Stanislava 185
Vossius, Johannis Gerhard 174
Vránek, Čestmír 189
Vysoký, Zdeněk K. 188, 190

Walther, Hans 163, 166, 169,
190
Warmington, E. H.
Warszawa 191
Wehrli, Fritz 164, 194
Wengerscius, Andreas 157, 158,
191
Werdenhagen, Johann Angelius
42, 163
Wieruszów 158
Wielkopolska viz Velkopolsko
Włodawa 158
Wolzogen, Johann 174

Země 164–166
Zénón z Eleje 162
Zerubábel 74, 169
Zůna, Miroslav 186

Jan Amos Komenský
Předehra pansofie
Objasnění pansofických pokusů

Z latinských originálů *Pansophiae praeludium a Conatum pansophicorum*
dilucidatio přeložila, komentovala a předmluvu napsala Markéta Klosová

Vydalo Nakladatelství Academia
Středisko společných činností AV ČR, v. v. i.
Vodičkova 40, 110 00 Praha 1

Obálku a grafickou úpravu navrhl Pavel Růt
Odpovědná redaktorka Dana Pokorná
Technická redaktorka Markéta Kočová

Vydání první, Praha 2010
Ediční číslo 10872
Sazbu zhotovil Vladimír Fára

Vytiskla Serifa, s.r.o., Jinonická 80, 150 00 Praha 5

ISBN 978-80-200-1862-5

Knihy Nakladatelství Academia zakoupíte také na:
www.academieknihy.cz
www.academiabooks.com

9 788020 018625

ISBN 978-80-200-1862-5
www.academia.cz

ACADEMIA

